

AB YOLUNDA YAPTIĞIMIZ YOLCULUKTA ÖNEMLİ KONULARIMIZDAN "ALEVİLİK"

Ülkemizin AB ile üye olma müzakerelerinde karşısında duran önemli konulardan birisi de "Alevilik" konusudur. Yüzyıllardır aynı coğrafyada yaşayan bu insanlarımızı herkes kendi zaviyesinden bakarak farklı konumlandırıyor.

Bünyesine katmak istediği ülkelerde ciddi sosyal problemler istemeyen AB Alevilik konusunun çözümünü dayatıyor. Zaten Avrupa ülkelerinde yaşayan Alevi vatandaşlarımız vasıtasıyla bu sorunu yakından tanıyor.

Alevilik aktüel bir konu . Anadolu'ya has olan Alevilik hakkında - önemi dikkate alınırsa - yeterince çalışma yapılmamış. Bana göre de en büyük eksiğimiz bu.Karanlıkta filii tarif edenler gibi herkes farklı bir yorum getiriyor.Onun için konu net bir şekilde ortaya konulamıyor.

Kimilerine göre bir kültür hareketi, kimilerine göre bir mezhep, kimilerine göre Şiianın Anadolu versiyonu , kimilerine göre de eski Türk inanç ve akidelerinin İslami boyayla boyanmış şekli... Ama ne olursa olsun günümüzde yaşanan bir Alevilik gerçeği var. Geniş bir coğrafyada ciddi bir nüfusa sahip kendisini Alevi olarak tanımlayan bu insanlar Anadolu'da Malazgirt'ten hatta ondan daha önceki tarihlerden bu yana yaşıyorlar. Dolayısıyla Alevilik gerçeği nedir ? Tarihi süreçte nasıl ortaya çıkmıştır? Temelleri nereye , hangi sebeplere dayanmaktadır. Bu bilgiler Alevilik hakkında söz söylemeden muhakkak bilinmesi gereken hususlardır.

Biz ekte sunduğumuz çalışmamızda Aleviliğin tarihi seyrini , oluşum safhalarını, neden ve niçinlerini izah etmeye çalıştık. Özellikle Alevilerin yaşadığı ve inandığı esasların nereden kaynaklandığını bulma gayreti içinde olduk. Bu çalışmamızın daha geniş hacimli çalışmalara birazcık katkısı olursa bahtiyar oluruz.

Bu konuda ciddi çalışmaların yapılması da zaruridir. Çünkü asırlarca birlikte yaşayan, aynı Allah'a , aynı Peygamber 'e, inanan , aynı ehli beyte hakiki muhabbet besleyen insanların arasında ayrılıkların oluşması ve bu ayrılıkların düşmanlık seviyesine ulaşması bu vatanda yaşayan tüm insanlarımızı rahatsız eden bir olumsuzluktur.

Türkiye de son elli yılda sağ - sol , Alevi - Sünni, Türk - Kürt, Laik-Anti - Laik gibi kısır,suni çatışmalar sebebiyle çok can ve mal kaybı yaşanmış adeta bu kısır tartışmalar memleketimizin gelişmesi ve büyümesini durdurmuş , hastalıklı bir bünye haline getirmiştir.

Aleviler ve Sünniler ortak çalışmalar yapmalı ve ortak paydalardan hareketle diyalog zemini oluşturmalarıdır. Geçmişte yapılmış bir kısım hataları unutarak İslam Kardeşliği içinde yek-vücut olunmalı ve bu ayrılığa derhal son verilmelidir.

“İttifak marifetle olur” hakikatını nazara alarak Alevilik hakkında bilgi vermeye çalıştık. Verilen bilgilerin tüm insanlığa faydalar getirmesi temennisi ve ümidiyle...

Uzm. Cemil PASLI
cmpasli@gmail.com

Not: Ekte sunduğumuz kitabımız 2006 yılında Gündönümü yayınlarınca İstanbul’da basılmıştır.

TÜRK ALEVİLİĞİ

TARİHSEL SÜREÇ

UZM. CEMİL PASLI

KONYA 2006

İÇİNDEKİLER

• ÖNSÖZ	.....	2
• İSLAM ÖNCESİ ARAPLAR	.....	3
• ASRI SAADET'TE İSLAM TOPLUMU		
• Kısaca Resulullah (s.a.)'in Hayatı	.....	5
• EMEVİ DEVLETİ ZAMANINDA YAPILAN FETİHLER		
• ANADOLU'YA GİRİŞ	.....	10
• ORTA ASYA FETİHLERİ	.....	11
• İlk Müslüman-Türk Münasebetleri ve Türklerin İslâmiyet'e Girişi	.....	14
• Türklerin Müslüman Olmasının Nedenleri	.....	15
• Türklerin İslâmiyet'e Hizmetleri	.....	16
• Türkler 'in İslam'ı nasıl algıladıkları konusu	.....	19
• ANADOLU'DA TÜRKLERİN YERLEŞMESİ VE İSLAMİ FAALİYETLER		
• 1.Gaziyanı Rum (Alpler , Alperenler)	.....	20
• 2.Ahiler (Ahiyanı Rum)	.....	21
• 3-Bacıyanı Rum	.....	21
• 4-Abdalanı Rum	.....	21
• ANADOLU'DA SELÇUKLU DEVLETİNİN FAALİYETLERİ		
• A – ASKERİ FAALİYETLER	.....	27
• B - SİYASİ FAALİYETLER	.....	28
• C – SELÇUKLU DEVLETİNDE DİNİ FAALİYETLER	.....	29
• BABAİ AYAKLANMASI - BABA İLYAS - BABA İSHAK	.....	30
• Hoca Ahmet Yesevi	.....	32
• ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİNDE DİNİ KURUM VE KURULUŞLAR		
• 1-CAMİLER	.....	35
• 2-TEKKE VE ZAVİYELER	.....	35

• ANADOLU'DAKİ MÜSLÜMANLARIN İNANÇLARINA İSLAM ÖNCESİ İNANÇLARININ ETKİLERİ	
• ŞAMANİZM VE DİĞER ESKİ TÜRK İNANÇLARININ ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE BENZERLİKLER	
• Kam , Dede , Baba	37
• Şamanlığa Davet ve Şamanın Eğitim ve Öğretimi	39
• Ak ve Kara Şamanlar	41
• Şaman Giysisi	42
• Şaman Davulu	45
• Şamanın Yardımcı Ruhları	47
• Şamanın Görevleri	47
• Alevilik ve Bektaşilikteki "Dede ve Baba" ile Şamanizm'deki "Kam" arasında birçok benzerlikler vardır:	
• AYİNİ CEM İLE KAMLIK , ŞAMANLIK AYİNLERİ	49
• Gizlilik	51
• Şölen ve ayini cem	51
• Tanrılar için kesilen kurbanlar	52
• Kurban kemiğinin kırılmaması	52
• Sihir ve büyük yapmak	53
• Hastaları iyileştirmek	54
• Gaipten ve gelecekte haber vermek	55
• Ruhun bedeni geçici olarak terk etmesi (transmigration)	55
• Göğe yükselip Tanrı ile konuşma	56
• Tanrı'nın insan şeklinde görünmesi	57
• Tabiat kuvvetlerine hakim olmak	58
• Ateşe hükmetmek	59
• Kemiklerden dirilmek	60
• Kadın - Erkek müşterek ayinler	61
• Tahta Kılıçla Savaşmak	63
• TÜRK AİLE AHLAKI	64
• H.Z. ALİ SEVGİSİ	64
• ATALAR KÜLTÜ	65
• TABİAT KÜLTÜLERİ	66
• SU KÜLTÜ	66
• DAĞ VE TEPE KÜLTÜ	67
• TAVŞAN ETİ	67

• BUDİZM	.....	67
• TAOİZM	.....	68
• İRAN DİNLERİ		
• a.Zerdüştlük ve Mazdeizm	.....	68
• b.Maniheizm	.....	68
• HIRİSTİYANLIK	.....	69
• YAHUDİLİK	.....	71
• ALEVİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI	.....	72
• HACI BEKTAS VELİ	.....	76
• PİR SULTAN ABDAL	.....	77
• SONSÖZ	.....	81
• BİBLİYOGRAFYA	.....	88

ÖNSÖZ

Alevilik aktüel bir konu . Anadolu'ya has olan Alevilik hakkında - önemi dikkate alınır - yeterince çalışma yapılmamış. Onun için konu net bir şekilde ortaya konulamıyor. Kimilerine göre bir kültür hareketi, kimilerine göre bir mezhep, kimilerine göre Şi'anın Anadolu versiyonu , kimilerine göre de eski Türk inanç ve akidelerinin İslami boyayla boyanmış şekli... Ama ne olursa olsun günümüzde yaşanan bir Alevilik gerçeği var. Geniş bir coğrafyada ciddi bir nüfusa sahip kendisini Alevi olarak tanımlayan bu insanlar Anadolu'da Malazgirt'ten hatta ondan daha önceki tarihlerden bu yana yaşıyorlar.

Dolayısıyla Alevilik gerçeği nedir ? Tarihi süreçte nasıl ortaya çıkmıştır? Temelleri nereye , hangi sebeplere dayanmaktadır. Bu bilgiler Alevilik hakkında söz söylemeden muhakkak bilinmesi gereken hususlardır.

Biz bu çalışmamızda Aleviliğin tarihi seyrini , oluşum safhalarını, neden ve niçinlerini izah etmeye çalıştık. Özellikle Alevilerin yaşadığı ve inandığı esasların nereden kaynaklandığını bulma gayreti içinde olduk. Bu çalışmamızın daha geniş hacimli çalışmalara birazcık katkısı olursa bahtiyar oluruz. Bu konuda ciddi çalışmaların yapılması da zaruridir. Çünkü asırlarca birlikte yaşayan, aynı Allah'a , aynı Peygamber 'e, inanan , aynı ehli beyte hakiki muhabbet besleyen insanların arasında ayrılıkların oluşması ve bu ayrılıkların düşmanlık seviyesine ulaşması bu vatanda yaşayan tüm insanlarımızı rahatsız eden bir olumsuzluktur.

Türkiye de son elli yılda sağ - sol , Alevi - Sünni, Türk - Kürt, Laik-Anti - Laik gibi kısır,suni çatışmalar sebebiyle çok can ve mal kaybı yaşanmış adeta bu kısır tartışmalar memleketimizin gelişmesi ve büyümesini durdurmuş , hastalıklı bir bünye haline getirmiştir.

Aleviler ve Sünniler ortak çalışmalar yapmalı ve ortak paydalardan hareketle diyalog zemini oluşturmalarıdır. Geçmişte yapılmış bir kısım hataları unutarak İslam Kardeşliği içerisinde yek-vücut olunmalı ve bu ayrılığa son verilmelidir.

"İttifak marifetle olur" hakikatını nazara alarak Alevilik hakkında bilgi vermeye çalıştık. Verilen bilgilerin tüm insanlığa faydalar getirmesi temennisi ve ümidiyle...

Uzm. Cemil PASLI

Konya, 2006

İSLAM ÖNCESİ ARAPLARIN DURUMU

İslamdan önce arap toplumu çok farklı inanç ve düşüncelere sahip farklı insanlardan oluşuyordu. Yüzyıllar içinde oluşmuş bu farklı inanç ve düşünceler daha çok şiirlerle ifade ediliyordu. İslam'ı kabul eden Arap toplumu bu inanç ve düşüncelerini hemen terk edemedi. Bu inanç ve düşünceler günlük hayat üzerine tesir etmeden geri kalmamış ve bütün reform teşebbüslerine rağmen yer yer bu eski inanç ve düşünceler hüküm sürmüştür. Kuran ve Peygamber bu inanç ve düşüncelerin bir kısmını onaylamış bir kısmını ise tamamen reddetmiştir. Fakat Kuran, İncil gibi nasihatlerden ibaret bir risale değil, çok hacimli bir kitaptır ve sonradan toplanmış olduğu için birbirine tamamiyle uymayan rivayetler değildir. Peygamberin hayatında hafızlar tarafından tespit edilmiş ve vefatından hemen sonra toplanmış ve yazdırılmıştır. Bundan dolayı Kur'an'ın devam ettirdiği eski itikatları, sonradan katılmış olanlardan ayırmak daha kolaydır. Kuran bu özelliğiyle Peygamber'in getirdiği en büyük mucize olup kıyamete kadar tüm asliyeti ve gerçekliğiyle yaşayacak ve ona gerçekten iman edenlere sonsuz nurunu sunacak , İslam'ı ona sokulmak istenen tüm yanlışlıklardan ve batıldan muhafaza edecektir. İslam'ın evrensel olması ve geldiğinden itibaren tüm asırları kucaklayabilmesi Kuran'ın bu yönü sayesinde.

İslamiyet putlara tapınmayı kaldırıyor ve tek Tanrı fikrini getiriyordu. Fakat bu fikir peygamberden önce, Mekke site devletinde hanifler tarafından savunulmakta ve yaşanmakta idi. Hanifler kendilerinin İbrahim neslinden olduklarını iddia ediyor ve putları kaldırarak timsalsiz olan tek Tanrı'ya ibadet edilmesini istiyorlardı. Kus ibn Saide'nin, Züheyr ibn ebi Sülemi'nin, Lebid ibn Rebici'nin Mekke pazarı olan Sûkü Akkaz'da verdikleri nutuklar bu fikirlerini açıkça göstermektedir. Hanifler putlar aleyhinde söylüyor ve yazıyorlardı; hayatları tehlikeye girecek olursa Yesrib'e (Medine) ve civardaki bazı Yemenli kabilelere sığınıyorlardı. Ancak Mekke'de aile ve aşiret kavgaları olduğu ve onlardan birine sığındıkları için, hayatları pek tehlikeye girmiyordu.

İslamiyet tek Tanrı'nın âlemlerin efendisi (Rabb-el Âlemin) olduğunu ilan ediyor, bu suretle İbranilerin kıskanç bir kavme mahsus olan tek Tanrısı ile bütün ilkçağın bir şehre veya bir kavme mahsus olan tanrılarından ayrılıyordu. Ancak bu evrensel tanrı fikri de büsbütün yeni değildi. Hıristiyanlıkta tanrı evrenseldi. Eski Mısır'da Firavun dördüncü Ahunaton zamanında Osiris dini yerine bütün insanlara şamil olan evrensel bir tek tanrı dini doğmuş ve bu din Suriye ve doğuya doğru yayılmaya başlamıştır. Özetle İslamiyet doğduğu zaman tek ve evrensel Tanrı fikri Araplar arasında vardı.¹

Hicaz (yani eski Mudhar) milattan önce Nabuhodosor ve Romalılar tarafından iki defa istila edilmiştir. Kudüs'ün Titus tarafından tahrip edilmesi üzerine bir kısım Yahudiler Hicaz'a sığındılar. İslamiyet üzerindeki ilk tesirler bu suretle hazırlandı. M. Sprenger'e göre hac minseklerinin bütün terimleri ibranicedir. Mekke, Biir-isebae, hac, vs. gibi. Hicaz civarına gelen ibranilerden Beni Şem'un kabilesi Mekke'nin bulunduğu noktaya yerleşti ve burada ayin yeri olarak Kâbe'yi kurdu. İsmail'in zevcesi Hacer vasıtası ile eski ibrani peygamberlerin bağlanma ananesi buradan ileri

¹ Ülken Hilmi Ziya , İstanbul Dergisi , 1 Temmuz 1946 , s.4

geliyordu. Sonradan Mudhak kabilelerinden Beni Cürhüm gelerek onların yerine geçti ve Kâbe'ye hâkim oldu.

İslamın esaslı farzları olan namaz, oruç, zekât ve haccın az çok farklı şekillerine İslamdan önceki Arap itikatlarında rastlanmaktadır. Ancak bunlar her kabilede muhtelif manzaralar almakta idi. Kâbe esasen bütün eski putların bulunduğu yer olduğu için Arabistan içerisinde kabilelerin haccı en esaslı dini vazifelerinden biri sayılıyordu. Mekke'deki mühim siyasi dini işlerde esasen İslam'dan önce de peygamberin ailesine mahsus bulunuyordu. Bu işlerin başında bulunan Sedanet, yani Kâbe'nin perdedarlığı işi Hz. Muhammed'in büyükbabası Abdulmuttalib'e aitti. Bu mevkinin ele geçirilmesi için uzun aile kavgaları olmuş ve nihayet Peygamberin ailesi hâkim olmuştu. Yalnız, bu hadise bile İslamiyetin nasıl önceden hazırlanmış olduğunu göstermeye kâfidir.

Kur'an'ın metni tetkik edilecek olursa orada birçok eski Sami itikatlarının ibrani kıssalarının devam ettiği görülür. İlk defa Nöldeke, Arabistan şehirlerine yerleşmiş olan Yahudiler vasıtasıyla Tivrattaki fıkraların nasıl yayılmış ve Kur'an'da yer bulmuş olduğunu gösterdi. Fakat sonradan Zemahşeri, Besdavi, Salebî, Taberi, İbni Esir ve Kisai gibi büyük müfessirler bu Kur'an fıkralarını genişlettiler ve evvelce görülmeyen birçok tafsilatı onlara kattılar. Bazı ayetlerin başında bulunup, manası anlaşılamayan harflerin (Mukattaât) tefsiri vesilesiyle eski İran ve Mezopotamya kozmogonilerine ait itakatlardan birçoğunun büyük tefsir kitapları içerisine sokulmuş olduğunu görüyoruz. Mesela "Nun, vel Kur'an-el-hâkim" ayetindeki "N" harfi dolayısıyla tefsir eserlerinde rastlanan kozmolojik telakkiler başlı başına bir tetkik mevzuu teşkil etmektedir.

Âdem bahsinde insanın yaratılışına, Cennete, Âdem'in Cennetten çıkarılışına; Habil ve Kabil'e ait olan teferruatta Kuran ve Tevrat metinleri gayet iyi karşılaştırılmıştır. Harut ve Marut adındaki iki garip meleğe ait fıkranın ibrani kökleri görülüyor. Bu iki kelimeye gelince Tisdall'a göre bunların menşelerinin irani olması lazım gelir. Ararat'ta kadın tanrı Spandaramit'in yanında Höröt ve Möröt adında iki yarım tanrı bulunuyordu. Bu eski ermeni efsanesini müellif Avesta'ya bağlıyor ve Bereket ile Ölmezlik manalarına geldiğini söylüyor.

Tufan ve Nuh'un Gemisi hikâyesinin ibrani kökleri çok açık olarak görülmektedir. Fakat onların da daha eski menşeleri olduğunu ve Sümerler devrine kadar çıkan Mezopotamya mitolojisine bağlandığını ilave etmek lazımdır. İbrahim'in etrafındaki bütün kıssalar da aynı mahiyettedir. İbrahim'in Nemrudla münasebeti, putları kırması, Nemrudun göğe yükselmek için tanrılarla rekabete girişmesi, kulelerin yapılması, kuleyi kuran işçiler arasında dil farkı yüzünden çıkan münazaa, Beni İsrail'in Mezopotamya'dan ayrılarak bir Mısır müstemlekesi olan Suriye'ye gelmesi İbrani tarihinin köklerine ait olan bütün bu kıssalar Sümer-Akad itikatlarına kadar çıkmaktadır. Yusuf'un Mısır'a gitmesinden Musa'nın Yahudileri Mısır'dan çıkarmasına kadar olan bütün menkıbeler içerisinde ibrani itikatları vasıtasıyla Mısır dini ve mitolojisinden birçok unsurlar karışmıştır. Süleymana ait kıssalar bilhassa "Sure-i Neml"de peygamberin karıncalar ve diğer hayvanlarla konuşmasına ait hikâyelerin esaslarını tamamıyla ve bazen aynen Ahdi Atik'te buluyoruz. Yecüc ve Mecüc hikâyesinin aslı Tevrat'ta Gog ve Magog olarak görünüyor. Burada

bahsi geçen İskender Zülkarneynin, Büyük İskender olduğu rivayet ediliyor. İskender'in Kafkasya'da şimal kavimlerine karşı bir set yaptırdığı rivayetiyle bu efsane birbirine bağlanmaktadır. Bazı türkologlar Kafkasya'nın şimalindeki Ezkeş kavminin Yecuc ve Mecucler olduğuna dair tahminlerde bulunmaktadır.

Kur'anda bahsedilen "ashab-ı Kehf" yani mağarada asırlık uykuya yatan yedi kişi hikâyesinin de gerek İbrani hikâyelerinde gerek ondan önceki Anadolu ve Suriye mitolojisinde köklerini buluyoruz. Yemliha, Mislina, Mekselina, Zernuş, Tebernuş, Şazenuş, Kefeştetayyuş adlarını taşıyan yedi kişinin eski Suriye'deki isimleri Maximilianos, Malchos, Yamblichos, Martinianos, Dionyzos ve Ichannes idi.

Bu tarzda karşılaştırmaları ilerlettikçe İslamiyet'in halk tabakaları arasına yayılmış şekillerinde olduğu kadar, doğrudan doğruya Kuranın metinlerinde ve metinlerinin yorumlarında **eski dinlerin, eski inanç ve düşüncelerin ne derecede tesiri olduğu** daha net meydana çıkacaktır. Tarihte yaşanan bir çok büyük din, devrim ve değişimlere rağmen, bu din , devrim ve değişimlere eski müesseselerin , inanç ve düşüncelerin ne derecede tesirli olduğu ve yıktığı medeniyetin artakalanları ile ne kadar çok beslendiği **sosyolojik** bir gerçektir. Bütün bu mukayeseli araştırmalar bize insanlığın kökleşmiş müesseseleri yıkmak ve inkılâp yapmak hususunda ne büyük güçlüklerle karşılaştığını ve bunu hiçbir zaman son haddine kadar ve tam olarak yapamadığını göstermektedir.²

ASRI SAADETTE İSLAM TOPLUMU

İslamiyet'in ilk yayıldığı yıllarda Arap Yarımadasında'ki toplum içe-dönük çevreyle alakası olmayan bir toplum değildi. Hz. Peygamber 40 yıl içerisinde yaşadığı topluma Peygamber olarak gönderilmişti. Onun tek sermayesi emniyeti dürüstlüğü idi. Ve yeni bir din getirmişti. Bu dinde Araplar ve tüm insanlık için yenilikler vardı. Bunlardan birisi belki de en önemlisi insan aklına, tefekküre, tedebbüre Kur'an-ı Kerim'in verdiği aşırı önemdi. Kur'an-ı Kerim Mekkelilerden o güne kadar inandıkları bütün batıl inançları, kâhinleri, fal oklarını 360 adet putlarını terk etmelerini istedi. **56 yerde "tefekkür, tedebbür taakkul " emredildi.**³ İslamiyet Arapların sadece cemiyet hayatını değiştirmekle kalmadı. Asıl önemlisi onları münevver bir insan haline getirdi. Tam bir fikir ve hareket serbestliği verdi. Taşradan gelen bedevi hiçbir engelle karşılaşmadan Hz. Peygamberin huzuruna girebiliyordu. Bu hususta sadece adab-ı muâşeret kurallarına uymak şart koşulmuştu.⁴

² Ülken Hilmi Ziya , İstanbul Dergisi , 1 Temmuz 1946 , s.5

³ Kuramı Kerim Meali Y.Nuri Öztürk, s.593,Düşünce mad.

⁴ Kuramı Kerim,49/2

Kısaca Resulullah (s.a.)'in Hayatı

Resulullah (s.a.), Fil yılı, Rebiülevvel ayının on ikisinde (M.570'de) Cuma günü şafak vakti Mekke şehrinde dünyaya geldi. Resulullah (s.a.)'in değerli babası, Abdullah bin Abdulmuttalip bin Haşim bin Abdumenaş idi; değerli annesi ise Vehb bin Abdumenaş'ın kızı Âmine idi. Görüldüğü gibi her iki şahsiyetin akrabalık bağı dedeleri Abdumenaş'da birleşiyor.

Hız. Peygamber'in mübarek ismini, İlahi emir gereği Muhammed künyesini ise Ebu'l Kasım koydular. Hazretin doğumunun yedinci günü Ebu Talib, Peygamber (s.a.) için bir kurban kesti ve akrabalarını misafirliğe davet ederek şöyle dedi: "Bu Ahmed'in akikasıdır." Misafirler; "Onun ismini neden Ahmed koydun?" diye sorduklarında, Ebu Talib; "Yer ve gök ehlinin övgüsünden dolayı onun ismini Ahmed koydum." dedi. İşte bundan dolayı Emir-ul Müminin Ali (a.s), Hız. Resulullah (s.a.)'in de, iki ismi bulunan peygamberlerden olduğunu söylemiştir.

Peygamber (s.a.) henüz daha dünyaya gelmeden babasını kaybetti; dünyaya geldikten sonra da onu, süt emmesi için Halime-i Sadiyye'ye emanet ettiler. İbn-i Sad'ın yazdığına göre, Halime Hazreti kucağına alır almaz göğsü sütle doldu; öyle ki, Peygamber ve Halime'nin açıktan uyumayan çocuğu da o süttten doydular.

Peygamber (s.a.) üç yaşına kadar annesi Amine'nin de gözetimiyle süt annesi Halime'nin yanında kaldı, daha sonra Mekke şehrine giderek kendi annesinin yanında yer aldı.

Peygamber (s.a.) altı yaşında iken annesi Âmine ve bakıcısı Ümm-ü Eymen'le birlikte akrabalarını görmek için Medine'ye gittiler. Bir ay Medine'de kaldıktan sonra Mekke'ye dönüşte **Ebva'**ya (Cuhfe'den 37 km. uzak) ulaştıklarında Hazretin değerli annesi vefat edip orada defnedildi. Ümmü Eymen Hız. Peygamber'i Mekke'ye götürdü, orada da Abdulmuttalip onun sorumluluğunu üstlendi. Ama iki yıl sonra Abdulmuttalip de dünyadan göçtü.[9] Onun vasiyeti gereğince Ebu Talib yeğeni Hız. Muhammed (s.a.)'in sorumluluğunu üstlendi.

İbn-i Abbas'ın naklettiğine göre Ebu Talib Hız. Peygamber ile öylesine ilgileniyordu ki, gece ve gündüz ondan bir an olsun ayrılmıyordu, onu kendi yanında yatırıyor ve onun hakkında kimseye güvenmiyordu.

Resulullah (s.a.) on iki yaşında Ebu Talib'le birlikte Şam'a yolculuğa çıktı. Bu yolculukta Buheyra isminde bir rahiple karşılaştılar. Buheyra, Mesihî (Hıristiyan) âlimlerinin en bilginlerindendi. Hız. Peygamber'i görür görmez, O'nun ahir-uz zaman Peygamberi olduğunu hemen anladı. Buheyra Ebu Talib'e dönüp şöyle dedi: "Önceki semavi kitaplarda bu gencin peygamberliğiyle ilgili haber vardır."

Resulullah (s.a.) ergenlik çağına kadar Ebu Talib'in evinde kaldı. Hazret ahlak, yiğitlik, halkla geçinmek ve emanete riayet etmek bakımından öyle bir ahlaka sahipti ki, halk ona "**Emin**" lakabını takmıştı.

Resulullah (s.a.) yirmi yaşında iken **"Hilf-ul Fudul"** antlaşmasına katıldı. Bu antlaşma Beni Haşim, Beni Zühre ve Beni Temim arasında yapılan en iyi antlaşma idi. Bu antlaşma gereği mazlumların hakları zorbalardan alınacak ve gereken yardımlar onlardan esirgenmeyecekti. Tarihsel açıdan belki de insan hakları yönelik hassasiyetin en güzel örneklerinden biri olan bu antlaşma için Hz. Muhammed , Peygamber olduktan sonra bu antlaşmayla ilgili olarak şimdi böyle bir antlaşma imkanı olursa yine severek katılacağını ifade ederek antlaşmanın ne kadar anlamlı olduğunu ifade etti.

Hiz. Hatice asaletli ve serveti olan bir kadındı ve erkekler vasıtasıyla ticaretle uğraşıyordu. Resulullah'ın doğru konuşan ve emanettar biri olduğunu öğrenince O Hazrete, kölesi Meysere ile birlikte ticaret yapmak için Şam'a gitmesini ve kendisine diğer tacirlerden daha fazla pay vereceğini önerdi. Resulullah (s.a.) Hatice'nin bu önerisini kabul ederek onun malı ile Şam'a doğru yola çıktı. O memlekette mallarını satıp işlerini bitirdikten sonra Mekke'ye doğru hareket etti. Mekke'de ise oradan getirdikleri malları satıp, öncekilere oranla iki kat veya daha fazla kâr elde etti. Üstelik Meysere de yol boyunca Resulullah'tan gördüğü hareket ve davranışları Hatice'ye anlattı.

Hatice, birisi vasıtasıyla Resulullah'a şöyle bir mesaj gönderdi: "Ey amcaoğlu, aramızdaki akrabalık bağından ve kavmin arasında yüce, şerefli, soylu, emanettar, iyi huylu ve doğru konuşan biri olmandan dolayı seninle evlenmek istiyorum."

Hatice'nin bu evlenme teklifi öyle bir zamanda oldu ki, Hatice o zamanlar nesep açısından en köklü, şeref ve mal bakımından da bütün kadınların en üstünü idi; herkes onunla evlenmek istiyordu, ama o hiç kimseyi kabul etmiyordu.

Resulullah (s.a.) Hiz. Hatice'nin evlenme teklifini kabul ederek amcalarını onu istemeye gönderdi. Resulullah (s.a.) evlendiği zaman yirmi beş, İbn-i Abbas ve bir grup diğer bilginlerin sözüne göre Hiz. Hatice de yirmi sekiz yaşında idi.

Hiz. Peygamber (s.a.)'in Hiz. Hatice ile evlenmesinden, ikisi erkek, dördü kız olmak üzere toplam altı çocuğu oldu. Erkeklerin isimleri; Kasım ve Tahir; kızların isimleri ise Ümmü Gülsüm, Rukayye, Zeyneb ve Fatıma'dır.

Hatice-i Kubra (r.a.) Resulullah (s.a.) ile ortak yaşantısında çok fedakârlıklar yapmıştır. O bütün mal ve servetini aziz eşinin ihtiyarına bırakmış ve bütün kadınlardan önce Hiz. Resulullah'a iman etmişti. Resulullah (s.a.) onun hakkında şöyle buyurmuştur:

"O, insanlar kâfir olduğunda bana iman etti, halk beni tekzip ettiğinde o beni tasdik etti, halk beni mahrum bıraktığında o kendi malıyla bana yardımda bulundu.

Hiz. Resulullah'ın yaşantısının en hassas dönemi, 40 yaşına girdiği ve Receb'in 27. günü (M.610) peygamberliğe seçildiği andır. O zamandan itibaren üç yıl boyuca halkı gizlice İslam'a

davet etti. Hz. Resulullah'a ilk iman edenler kadınlardan Hz. Hatice, yetişkin erkeklerden Hz. Ebu Bekir , çocuklardan Hz. Ali , kölelerden Hz. Zeyd olmuştur.

Peygamberliğin başlangıcından üç yıl sonra Resulullah (s.a.), halkı açıkça İslam'a davet etmeye emr olundu. Bu emir gereği önce kendi yakınlarını misafiriğe davet ederek onlara şöyle buyurdu: "Allah-u Teala beni, sizi O'na imana davet etmeye emretmiştir. İcinizden kim beni tasdik edip bu işte bana yardımcı olursa, sizin aranızdaki kardeşim, vasim ve halifem olacaktır."

Resulullah (s.a.) akrabalarını İslam'a davet ettikten sonra, halktan da putlarını bırakıp sadece Allah'a ibadet etmelerini istedi. Bu söz onlara çok ağır geldi; az bir grup hariç hepsi Peygamber'e düşman kesilmeye başladı. O kritik anda, Mekke'nin büyüğü ve Peygamber'in amcası olan Ebu Talib, kardeşi oğlunun yardımına koştı ve onu yalnız bırakmayacağına dair yemin etti. Gerçekten öyle de yaptı. Ebu Talib, hayatta olduğu müddetçe Kureyş Hz. Peygamber'i fazla incitemiyordu.

Kureyş büyükleri, Ebu Talib'in koruması altındaki Hz. Peygamber'i tam baskı altına alamadıklarını görünce, yeni müslüman olanları eziyet ve işkence etmeye başladılar. Peygamber (s.a.), Müslümanların Kureyş'in zulüm ve eziyetinden kurtulmaları için onlara Habeşistan'a hicret etmeleri için izin verdi.

Bis'etin (Peygamberliğin başlangıcının) altıncı yılında, Mekke müşrikleri, Peygamber (s.a.)'i öldürme kararı aldılar. Bu yüzden Muhammed (s.a.)'i kendilerine teslim etmedikçe Beni Haşim'le muamele yapmayacaklarına ve onlardan evlenmeyeceklerine dair kendi aralarında bir antlaşma imzaladılar. Bu antlaşmayı bir deri sayfasına yazarak Ka'be'nin duvarına astılar. Beni Haşim de canlarını korumak için Peygamber (s.a.) ile "**Şi'b-i Ebu Talib**" deresine sığındılar; üç yıl boyunca orada kaldılar. Üç yıl sonra Allah-u Teala Peygamberine, antlaşmayı "**Allah**" lafzı hariç karıncaların yediğini haber verdi. Ebu Talib bu haberi Kureyşlilere ilettiler ve onlara; "Eğer Muhammed'in söyledikleri doğru çıkarsa ne yaparsınız?" diye sordu. Onlar da: "Artık el çekeriz" dediler. Kureyşliler Ka'be'ye gidip oraya astıkları antlaşmanın "**Allah**" lafzı hariç karıncalar tarafından yenildiğini görünce kendi antlaşmalarından vazgeçtiler. Bi'setin onuncu yılında vuku bulan bu olay neticesinde Mekke halkından birçok kimseler İslamiyeti kabul ettiler. Böylece Beni Haşim Şi'b-i Ebu Talib'den dışarı çıkabildi.

Peygamber (s.a.), bi'setin onuncu yılında iki büyük yardımcısı olan Hz. Ebu Talib ve Hz. Hatice'yi kaybetti. bu iki büyük şahsiyetin ölümü Hazrete çok ağır geldi, bundan dolayı o yılın ismini "**Hüzün yılı**" koydu. İmam Zeyn'ul- Abidin (a.s) şöyle buyurmuştur: "Resulullah (s.a.), Ebu Talib ve Hatice'yi kaybettiğinde artık Mekke'de kalması güçleşmişti. Allah-u Teala bundan dolayı Hz. Peygamber'in, Mekke'de yardımcısı olmadığından orayı terk edip Medine'ye doğru hareket etmesini emretti."

Ebu Talib merhum olduktan sonra Kureyş'in Peygamber'e eziyeti gittikçe fazlaştı, Hazrete defalarca ihanet edip O'nun canına kıymak istediler.

Mekke müşrikleri, bi'setin 13. yılı "**Dar'un Nedve**" denilen bir yerde toplanıp Peygamber'i öldürme kararı aldılar. Bu karara göre çeşitli kabilelerden oluşan gençler hep birlikte Hazret'e saldıracak ve kimin tarafından öldürüldüğü bilinmeyecekti. Hz. Peygamber (s.a.) İlahi vahiyyle bu komlodan haberdar oldu ve geceleyin Mekke'den ayrılarak Medine'ye doğru yola çıktı. Emir'ul- Müminin Hz. Ali de Peygamber (s.a.)'ın canını korumak için O'nun yatağında yattı.

Peygamber (s.a.), Rebi'ul- Evvel ayının ilk günü Mekke'den ayrıldı ve aynı ayın 12. günü Medine'nin yakınlarında olan "**Kuba**" denilen yere vardı ve orada yaklaşık on gün Hz. Ali'yi bekledi. Bu müddet içerisinde de Kuba camisini yaptırdı. Daha sonra Hz. Ali'nin gelmesiyle Medine'ye teşrif buyurdular.

Hz. Peygamber'in hicreti ardınca Mekke Müslümanları da yavaş-yavaş Medine'ye hicret etmeye başladılar. Hz. Peygamber (s.a.) Muhacir ve Ensar (Medine halkı) arasındaki samimiyet bağını güçlendirmek için onların aralarında kardeşlik bağı oluşturdu.

Peygamber (s.a.) bu teşebbüsü ile Medine'de İslami bir toplum oluşturmuş ve Muhacirlere yardım için de uygun bir zemin hazırlamıştı.

Bu küçük İslam toplumunun kuruluşundan daha 19 ay geçmemişken Müslümanlarla Mekke müşrikleri arasında savaş ateşi tutuştu. İlk önemli ateş **Bedir** savaşı idi, onun peşi sıra **Uhud**, **Hendek**, **Hayber**, **Tebuk** vb. savaşlar da vuku buldu.

Peygamber (s.a.)'in savaşları iki çeşittir; birincisi, kendisinin katıldığı savaşlardır, bu savaşlara "**Gazve**" denilir. Diğeri ise kendisinin katılmadığı savaşlardır, bu savaşlara da "**Seriyye**" deniliyor. **Gazvelerin** sayısının 28, seriyyelerin sayısının ise 38 tane olduğunu söylemişlerdir. Bunca savaş, dokuz yıldan az bir zamanda vuku bulmuştur.

Bu gazve ve seriyyeler, Müslümanların Hicaz topraklarında azamet ve güçlerinin aşikâr olmasına ve birçok Arap kabilelerinin Hz. Peygamberle barış antlaşmaları imzalamalarına sebep oldu.

Bu antlaşmaların en önemlisi, **Hudeybiye** antlaşması idi. Hz. Peygamber bu antlaşmayı, hicretin altıncı yılında Mekke müşrikleriyle yaptı. Bu antlaşma, Hicaz toprağında nisbi bir emniyet ve huzurun oluşmasına yol açtı ve diğer topraklarda da İslam'ın yayılmasına bir ortam hazırladı.

Peygamber (s.a.), hicretin yedinci yılında İslam'ın geniş bir şekilde yayılmasını sağlamak için birçok mektuplar yazmış ve bu mektupları İran, Rum, Habeş, Mısır, Yemame, Bahreyn vb. ülkelerin kral ve padişahlarına göndererek kendi mesajını onlara iletmıştır. Resulullah bu mektuplarda onları İslam'a davet ediyordu. Bu vesileyle Hz. Peygamber'in evrensel risaleti dünyanın her tarafına bildirilmiş ve böylece İslam'ın mesajı uzak memleketlere de ulaşmıştır.

Hicretin sekizinci yılının Ramazan ayında Mekke şehri Peygamber tarafından fethedildi. Resulullah (s.a.) ordusuyla birlikte savaşmaksızın Mekke şehrine girdi, ilk teşebbüsünde Mekke

halkının hepsini affetti ve Kâbe' de bulunan üç yüz atmış putu oradan temizledi ve sonra minbere çıkarak şöyle buyurdu:

“Ey insanlar! Allah Teala cahiliyet tekebbürünü ve atalarla övünmeyi sizin aranızdan temizledi. Bilin ki siz Adem’densiniz , Adem de balçıktandır. Bilin ki, Allah’ın en iyi kulları O’ndan korkan ve günah işlemeyendir.”

Resulullah (s.a.), Mekke’de kısa bir müddet kaldıktan sonra Medine’ye doğru hareket etti. Bir kaç aydan sonra, Rum ordusunun İslam ülkelerine saldırıp o topraklarda ilerlemeyi amaçladıklarını öğrendi. Peygamber bu haberi öğrenir öğrenmez İslam ordusunun, Rum ordusuna karşı koymak için Şam sınırlarına doğru hareket etmelerini emretti, kendisi de ordunun komutanlığını üzerine aldı. Uzun bir mesafeyi kat ettikten sonra Hicretin dokuzuncu yılının Şaban ayında, Şam sınırında bulunan **Tebuk** topraklarına ulaştılar. Ama Rumlardan hiçbir eser yoktu. Çünkü Rum ordusu, Hz. Peygamber’in komutanlığındaki İslam’ın güçlü ordusunun hareketinden haberdar olmuş ve Müslümanlar karşısında yenilgiye uğramak korkusundan aldıkları kararlarından vazgeçmişlerdi.

Resulullah (s.a.) düşman tehlikesinin olmadığını görünce ordunun Medine’ye dönmesini emretti. “Tebuk” ismiyle meşhur olan bu gazve Hz. Peygamber’in en son gazvesi sayılmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.)’in Hicaz topraklarındaki en fazla muvaffakiyet elde ettiği yıl, hicretin dokuzuncu yılıdır. Çünkü o yılın hac merasiminde müşriklerden beraat ilan edildi. Bu önemli mesele, Kurban Bayramında Emir’ul- Müminin Hz. Ali vasıtasıyla düşmanlara duyuruldu ve onlara, İslam’a karşı tavırlarını belirlemeleri için dört ay fırsat tanındı. Bu beraatın ilanı neticesinde çeşitli kabilelerin elçileri Medine’ye doğru akın etmeye başladılar. Hepsi Hz. Peygamber’in huzuruna gelerek İslam’ı kabul ettiklerini veya İslam’ın gölgesinde yaşamaları için cizye ödemeye hazır olduklarını ilan ettiler.

O yıl çok fazla elçinin Medine’ye akın etmesinden dolayı o yıla; **“Amm’ul- Vefud”** (Elçiler Yılı) ismini vermişlerdir. Böylece puta tapma adet ve geleneği Hicaz toprağından silinmiş ve yerine tevhid dini yerleşmiştir.

Resulullah (s.a.), hicretin onuncu yılında hac amellerini yapmak için Mekke’ye yolculuk yapmaya hazırlandı. Müslümanlar da bu haberi duyunca, hac amellerini doğru bir şekilde kâmil olarak öğrenmek için yolculuğa hazırlandılar. Resulullah (s.a.) Zilkade ayının sonuna dört gün kala Medine’den ayrıldı, Zilhiccenin dördüncü günü ise Mekke’ye vardı. Hac amellerini yaptıktan sonra Müslümanlarla birlikte o şehirden ayrılarak Medine’ye doğru yola koyuldu. Yüz yirmi bin civarında olan hac kervanı **“Cuhfe”** denilen yere yetiştiğinde, Hz. Peygamber tarafından kervanın durdurulması emredildi. Resulullah (s.a.) namazını kıldıktan sonra **Gadir-i Hum** kenarında bir hutbe okudu, sonra Hz. Ali’nin elini tutup her ikisinin koltuk altları görülecek kadar kolunu yukarıya kaldırdı. Herkes onu görüp tanıdı; sonra yüksek bir sesle şöyle buyurdu:

“Ey insanlar! Müminlerin kendilerinden, onlara daha evla kimdir?”

Halk: “Allah ve resulü daha iyi bilir.” dediler.

Bunun üzerine Resulullah (s.a.) şöyle buyurdular:

“Allah-u Teala benim mevlamdır; ben de müminlerin mevlasıyım; ben onlara kendilerinden daha evlayım. Öyleyse ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır.”

Resulullah (s.a.), bu cümleyi üç defa tekrarladi. (Hanbelîlerin imamı olan Ahmed bin Hanbel'e göre, dört defa tekrarlamıştır.) Daha sonra şöyle buyurdular:

“Allah'ım! Onunla dost olana dost, ona düşman olana düşman ol; onu seveni sev, ona buğz edene buğz et; ona yardım edene yardım et, ondan yardımını esirgeyenden yardımını esirge; o nereye dönerse hakkı onunla döndür. Biliniz ki, bu sözleri hazır olanlar hazır olmayanlara bildirmelidirler.”

Halk henüz dağılmadan Allah-u Teala şu ayet nazil etti:

“Bugün dininizi kemale erdirdim, nimetimi size tamamladım ve din olarak İslam'ı size beğendim.”

Hz. Peygamber (s.a.) **Haccet'ul- Veda** yolculuğundan sonra ömrünün son günlerini yaşıyordu, nihayet hicretin on birinci yılı Sefer ayının yirmi sekizinde fani dünyadan ayrılıp ebedi yurda göç etti.

Hz. Peygamber (s.a.)'in Hatice'den altı çocuğu vardı, onların isimlerini daha önce zikrettik. Mariye'den de İbrahim isminde bir oğlu vardı. Resulullah (s.a.)'in, Fatıma (a.s) hariç bütün evlatları kendi hayatı döneminde vefat ettiler. Hz. Peygamber'in nesli, Hz. Fatıma'dan devam etti

Bu şekilde 23 yıl boyunca Hz. Peygamber Arap Yarımadasındaki kabileleri, değişik inançları, farklı kültürleri, siyasi düşünce ve yapıyı İlahi vahyin istikametinde değiştirmiş, inançta birliği sağlayıp insana mahlukatı en şerefli olduğu hakikatını öğretmiştir. Birlik, beraberlik, yardımlaşma, disiplin ve itaatin hakim olduğu mükemmel bir toplum meydana getirmiştir. Tarihe **asrı saadet** olarak geçen bu toplum, peygamberiyle birlikte tüm zaman ve mekanlara ,insaniyetin en mükemmel **somut** örneklerini vermiştir.

Hz. Peygamberin vefatından sonrada onun rahle i tedrisinden geçmiş olan nesil saadet asrını devam ettirdi. Çünkü onlar Aşere-i Mübeşşere, Bedir Ehli, Uhud Ehli , Rıdvan Ehli olarak temeyyüz etmişler Kuranı Kerimde dahi övülmüş bir topluluktu.⁵ Devamlı Resulullah ile beraber olmuşlardı. Hz Peygamber idareyi onlarla paylaştı. Hz Ömer hiçbir önde gelen sahabeyi –görevli olmaksızın- Medine dışına salmadı. Bu iki Halifenin döneminde Resulullahın getirdiği din bütün

⁵ Kuranı Kerim, 48/29

safiyetiyle yaşanmaya devam etti. Yine Allahın rızası her işte esas maksat yapılıyor, İlayı kelimetullah uğrunda her türlü fedakârlık yapılıyordu. Özellikle yapılan fetihlerde ordunun en önünde sahabeler yer alıyor **saf , hakiki** din götürülüyor ve **büyük kavimler samimi** bir şekilde İslamiyeti kabul ediyorlardı.Çünkü **topraktan önce gönüller** fethediliyordu.

Bu hal Hz Osman'ın hilafetinin ilk altı yılında da devam etti. Fakat Hz Osman döneminin ortalarında toplumda hissedilir derecede değişme başladı. Sahabelerin sayısı azalmış , hayatta olanlar yaşlanmış veya köşelerine çekilmiş, **ikinci nesil** yetişmişti. Dünya sevgisi kalpleri kaplamış , lüks yaşam ve dünya zevkleri ön plana çıkmaya başlamıştı. Hz Osman Hz Ömer gibi yapmayıp büyük sahabelerin Medine dışına çıkmalarına müsaade etmişti. Bizans , İran ve Hind gibi eski medeniyetler , İslami derinlemesine kavrayamamış toplulukları etkilemeye başlamışlardı. Az da olsa hayata kalan ve âlemi İslam'ın her tarafına dağılmış olan sahabeler toplumun çözülmesine müsaade etmiyor, İslami canlılığı diri tutuyorlardı. Zaman geçtikçe onların sayısı da iyice azalmış münafıkların çalışmaları hızlanmış ve toplumda çalkantılar meydana gelmeye başlamıştı. Üç halifenin şehadetiyle sonuçlanan toplumun dejenerasyonu Asrı Saadet'in sona ermesini netice vermiştir. Zaten Hz Peygamber **hilafetin 30 yıl süreceğini** ondan sonra **sonra ısırıcı saltanatın** geleceğini önceden haber vermişti.⁶ Isırıcı saltanatın gelmesi birçok şey gibi ,**fetih anlayışını da** büyük ölçüde değiştirdi. **Fetihlerde** İslamiyet ve imanı insanlara götürmek onların hidayetine vesile olmaktan ziyade **ganimet arzusu** ön plana çıkartıldı. Hatta **Emeviler** Arap olmayan Müslümanlardan Haraç, Cizye alacak kadar işi ileri götürdüler. Böyle bir anlayışla yapılan fetihlerde topraklar **askeri güç ve kuvvetle** İslam toprağı haline getirilse de **kalpler fethedilmediği için** İslam dışı fırkaların , Batını çalışmaların kuvvetlenmesine âlemi İslamın her tarafında mantar gibi çoğalmasına sebep oldu.Biz konumuzu direk ilgilendirdiği için Emevilerin yaptığı fetihleri özellikle Anadolu daki fetih faaliyetlerini inceliyeceğiz.

EMEVİ DEVLETİ ZAMANINDA YAPILAN FETİHLER

ANADOLU' YA GİRİŞ

İlk vahyin Anadolu'daki izleri Hz Nuh'a dayanır. Güneydoğu Torosların devamı olan Cudi dağı Nuh A.S. ile ilk tanışanlardan.⁷ Harran'ın kurucusu da İdris (Kainan) peygamber. Bu kenti oğlu Harran'ın anısına kurmuş.⁸ H.z. Musa'nın "feta"sı Yuşa bin Nun Anadolu topraklarını baştanbaşı katederek Anadolu kavağının en yüksek tepesine kurulmuş.⁹ Roma'dan sonra o çağların en büyük ikinci kenti olan Antakya'da Habib bin Neccar (İgnatus) Sezar Trajan zamanında insanları batıldan hakka çağırdığı için taşlanarak öldürülür.¹⁰ Bu kutlu şehadete Kuran-

⁶ Buhari,Kitabul Fiten , Ebu Davut,Sünen c.6,s.192
5)52/44

6.İslami Hareket Anadolu I, İslamoğlu Mustafa , s.30

7)69/60-62

8)Ebul Ferec Tarihi ,c.1,s.74

9)41/20-27

10)69/9-11

ı Kerim yer verir.¹¹ Ve Efes'li yedi genç , Ashabı Kehf olarak Kuranı Kerim ve tarihteki yerlerini aldılar.¹²

Raşit halifeler döneminde ashabtan Habib bin Mesleme el Fihri ve Safvan bin Muattal es Sülemi "dördürcü irminiyye" denilen Samosata'yı (Samsat)fethederler. Hz. Safvan oraya yerleşir. Kemah'ı fetheder ve H.z. Muaviye döneminin sonunda Samsat'ta vefat eder.¹³ Habib bin Mesleme eliyle Malatya fethedilirse de defalarca İslam-Bizans arasında el değiştirir. Ama Anadolu'nun fethinde Gaziler tarafından "Gaza Üssü " olarak kullanılmıştır. Kahraman İslam kumandanlarından Abdullah el Battal (Battal Gazi) ve Abdulvehhab bin Buht akınlarını buradan gerçekleştiriyorlardı. Danişmend Ahmet Gazi de fetih üssü olarak Malatya'yı kullanmıştır. İlk defa h.43 yılında Büsr bin Ertad ve Müslim bin Ukbe komutasında kuşatılan İstanbul 1453 yılına kadar 60 kez kuşatılmış ve 61. kez 1453 yılında fethedilmiştir. H.100. yılda müslümanlar yine İstanbul'u kuşatmış Galata kulesini ele geçirmiş ve Ömer bin Abdulaziz Galata'da bir camii yaptırmış, adına hala "Arap Camii" denilmektedir. İstanbul tekfuru ile anlaşma yapılmış Eğrikapı, Edirnekapısı, Sultan Selim, Unkapanına kadar müslümanlar yerleştirilmiştir.¹⁴

Emeviler devrinde sürekli Anadolu'ya akınlar yapıldı. Abdulmelik devrinde Muhammet bin Mervan H.73, M.692-693 yılında Sivas , Maraş, Erzurum, Samsat, Darende alındı. M.704 yılında Ermenilerin isyanı Muhammet bin Mervan tarafından şiddetle bastırıldı. Muhammet bin Mervan o kadar şiddet kullandı ki Ermeniler kiliselere doldurularak yakıldı. Bu sebeple bu yıla Ermeniler "yangın yılı " dediler.¹⁵

Velid bin Abdulmelik zamanında fetihler devam etti. M.709-710 yıllarında Mesleme ile Abbas Anadolu'ya iki koldan girdiler. Mesleme 712 yılında Amasya'yı Abbas ise Yalvaç'ı fethetti.713'de Abbas Hereklea'yı (Ereğli) fethetti.¹⁶

Hişam zamanında Mesleme bin Abdulmelik 726 yılında Kayseri ertesi yıl İznik,730 da Kapadokya, Maraş, Malatya fethedildi. Bu fetihlerde destanlara konu olacak kadar kahramanlaşan Abdullah el Battal (Battal Gazi) çok büyük başarılar elde etti. Bu efsane isim H.122 yılında Akronion (Afyon) bozgununda Bizanslılar tarafından şehit edildi.¹⁷

Emeviler devrinde Anadolu'nun birçok yeri fethedilmişse de fetihler tüm Anadolu'yu kapsamadığı için gel-git şeklinde devam etmiş daimi bir hakimiyet, daimi bir idare tesis edilememiş Vali atanmamış ordu komutanları idareyi temin etmişler, aynı belde 5-6 sefer fethedilmiş,tekrar elden çıkmıştır. Fakat bizi konumuz itibariyle asıl ilgilendiren **fetihlerin**

11)Belazuri ,Fütuhul Buldan,s.200-201

12)Zillioğlu Mehmet, Evliya Çelebi Seyahatnamesi,c. 1,s.52

13Doğuştan Günümüze İslam Tarihi,

14)Doğuştan Günümüze İslam Tarihi

¹⁶ Doğuştan Günümüze İslam Tarihi

¹⁷ Doğuştan Günümüze İslam Tarihi

mahiyetidir. Muhammed bin Mervan , Büsr bin Ertad ve Müslim bin Ukbe gibi zalim kumandanların yaptığı savaşlar ve H.704 yılında meydana gelen ve tarihe **"yangın yılı"** olarak geçen olaylar fetihlere gölge düşürmüştür. Bu askeri savaşlar **"kalplerin fethi"** olmaktan çok toprak ve ganimet elde etme amacıyla gerçekleşmiş , asıl Anadolu'daki kalp fetihlerini ise aşağıda anlatacağımız **gönüllü bu günkü manada sivil toplum kuruluşları diyebileceğimiz grupların , M.9. asırdan itibaren** başlattıkları özverili çalışmalar sayesinde gerçekleştirmişlerdir.

ORTA ASYA FETİHLERİ

Hz Ömer zamanında İran'ın fethiyle Orta Asya'ya ayak basılmış oluyordu. Hz Osman devrinde Azerbeycan, Rey, Tataristan, Nişabur, Belh havzası gibi yerler alınmıştır. Fakat asıl Orta Asya'nın fethi Haccac'ın Horasan Valiliğine atadığı Kuteybe bin Müslim tarafından gerçekleştirilmiştir. Kuteybe M.704 yılından itibaren Buhara, Tumuskaş, Beykent, Semerkant ve 715'de Fergana fethedildi. Böylece Maveraünnehir tamamen, Orta Asya'nın tamamına yakın kısmı fethedildi. Bu sırada Muhammed bin Kasım'da Hindistan fethini tamamladı.¹⁸ Bu fetihler güçlü ordularla yapılan **tamamen askeri** fetihlerdi.

Moğolistan'dan Tuna boylarına kadar çok geniş bir coğrafi alana yayılmış bulunan Türkler, İslamiyet'i benimsemeden önce büyük ölçüde Şamanizm ve kimi kültürlerin etkisi altında bulunuyorlardı. Türkler'in savaşlar ve göçler yoluyla yer değiştirmeleri, bu yayılma ve göç yolları üzerindeki birçok farklı kültür ve inançlara sahip halklarla ilişki kurmalarına ve etkilenmelerine yol açmaktaydı. Konunun uzmanlarının verdikleri bilgilere dayanarak diyebiliriz ki, İslamiyet'in Türkler'in yaşadıkları bölgelere ulaşması öncesi, geniş bir coğrafi alana yayılmış bulunan Türk kitleleri, Şamanizm'in yanısıra, Budizm, Maniheizm, Hıristiyanlık ve Musevilik gibi inançlarla da ilişki kurmuş ve etkilenmiş bulunmaktaydılar. Zamanın Türk devletlerinden, Hazarlar'ın Museviligi, Uygurlar'ın Maniheizm'i, Tabgaçlar'ın Budizm'i ve Oğurlar'ın Ortodoks Hıristiyanlığı kabul etmeleri bu ilişki ve etkilenmenin doğal bir sonucu olarak görülebilir. Büyük ölçüde ekonomik sıkıntılar ve nüfus yoğunluğu sonucu gerçekleşen Türkler'in anayurtlarından göç etmeleri olgusu, esas olarak güneye ve batıya olmak üzere iki doğrultuda gerçekleşti. Batı'ya doğru gerçekleşen Türk göçleri İran'da hüküm süren Sasani imparatorluğu engeli ile karşılaştılar ve bir bölümü Hindistan'a doğru yönelirken, diğer bir bölümü ise İran'a yakın bölgelerde bulunmayı sürdürdüler. Türkler'in İslam dünyası ile ilişkiye geçebilmeleri ancak Sasani İmparatorluğu engelini ortadan kalkmasıyla mümkün görünüyordu. Ancak Türkler, Sasani İmparatorluğu'nu yıpratmalarına karşın çökertmemişlerdir. Bu, aşağıda görüleceği üzere Müslüman Arap ordularınca gerçekleştirilecektir.

Müslüman Arap orduları yeni dinin verdiği heyecanla ilerleyişlerini sürdürmekteydiler ve 634'te Yermuk Savaşı ile Bizans'ı Suriye'den çıkardılar. Ardından 635'te Kadisiye ve 641'de

¹⁸ Doğuştan Günümüze İslam Tarihi

Nihavend Savaşları ile Sasani İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak, İran'ı fethettiler. Bu şekilde Sasani İmparatorluğu'nun yıkılması, Türkler'in İslam dini ile ilişki kurabilmesinin yolunu da açmış oluyordu ki, bu bakımdan önemli bir gelişmedir. Müslüman Arap ordularının Sasani engelini aşması sonrası başlayan Türk-Arap ilişkileri uzun süre karşılıklı mücadele içinde geçti. Emeviler dönemi'nde (661-750) Araplar, kısa zamanda Maveraünnehir'e hakim oldukları gibi, akınlarını Talas'a kadar ilerlettiler ki, bölgede hüküm süren Türk hakanlıklarının birbiriyle olan mücadeleleri de bu durumu kolaylaştırıyordu. Böylece Orta Asya hâkimiyeti için mücadele eden Türkler'in Müslüman Arap ordularınca tasfiye edilmeleri üzerine, bölgede Çinliler ve Araplar karşı karşıya geldiler. Abbasiler'in iktidara geçmesinden hemen sonra gerçekleşen **Talas Savaşı**'nda (751), Araplar Türklerle birlikte Çinlilere karşı savaştılar. Bu önemli savaş sonrası Çin, Orta Asya'dan çekildi ve Araplar bölgeye hâkim oldular.

Emevi Halifeliği zamanında müslüman Araplar, Suriye ve İran'ı hâkimiyetlerine alarak Maveraünnehir bölgesine ulaşmışlardı. Seyhun ve Ceyhun ırmaklarının arasındaki bu bölgede Türkler bulunmaktaydı. Böylece Araplar ile Türkler ilk defa temasa geçmişlerdir.

Emeviler arap ırkçılığını siyasetlerine ve fetihlerine esas yaptılar. Müslüman olmasına rağmen arap olmayan milletlerden haraç ve cizye aldılar. **Emeviler'in bundan daha büyük yanlışı Hz. Ali'ye** karşı olan düşmanca tutumları ve bu tutumlarını, Hz. Ali'nin oğulları ve Peygamberimiz'in torunları olan Hasan ve Hüseyin'e ve tüm soyuna , **ehli beytine** karşı da göstermeleridir. Mesudi'nin anlatımlarına göre Hasan kendisini rakip gören Muaviye tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Hasan'ın karısını bu zehirleme işinde kullanan Muaviye ise ölüm haberini alınca şarkılar söyleyerek, kendisini ibadete verip siyaset sahnesinden çekilmiş olan Hasan'ın ölümüne çok sevinmiştir. Hasan'ın kardeşi Hüseyin ise Kerbela olayında Muaviye'nin oğlu Yezid tarafından öldürülmüştür. Kaynaklar Yezid'in nasıl Hüseyin'in ölüsüne bile saygı göstermediğini ve Hüseyin'in kesik başını sopayla didikleyip alay ettiğini anlatırlar. Hasan ile Hüseyin'in kız kardeşi Zeynep ise halkın ayaklanmasına ön ayak olur korkusuyla yaşadığı yerden sürülmüştür. Tüm bunları yapan, Peygamber torunlarının katilleri olan Emeviler, ne yazık ki tüm bunları yaparken din için, dinin hayrına yaptıklarını **camilerde Cuma hutbelerinden** savunacak kadar taşkınlıkta ileri gitmişlerdi.

Burada bu olayların teferruatına girmek ve bu savaşlardaki suçluyu göstermek şeklinde malumu ilan etmek istemiyoruz. Emeviler halifeliği babadan oğula geçen bir saltanata dönüştürdüler. Emevi dönemine kadar ne saltanata dönüştürülmüş halifelik vardı, ne de Kuran ve Sünnet dışında bir dini kaynak. Peygamber'imiz ve 4 Halife dönemindeki sade yaşantının saray ihtişamlarına, debdebeye, şölenlere dönüşü, dini liderliğin paraya ve güce çevrilmesi, halifeliğin aile içi saltanata dönüştürülüp balığın baştan kokmaya başlaması bu devire rastlar. İçki âlemleri ve yaptırdıkları saraylarla meşhur olan birçok Emevi halifesinin yanı sıra Velid gibi Kuran'dan hoşuna gitmeyen ayetlerin okunması üzerine Kuran'ı hedef yapıp ok yağmuruna tutanlar da halife olmuştur.(Bakın Mesudi 3/228, İsfahani 7/49, İbnul Esir 5/290)

Emeviler ile en önemli atağı yapan özellikle tefsirde ve hadisteki uydurmacılık, doruk eserlerini Abbasiler döneminde vermiştir. Her şeye rağmen hem Emeviler döneminde, hem Abbasiler döneminde Kuran dışı dini kaynak oluşturulmasına karşı çıkanlar olmuştur. Hatta kimi Abbasi halifelerinin hadisçiliğe ve akli dışlayıcılığa şiddetle karşı çıkan Mutezile ekolüne tabi oldukları bilinmektedir. Fakat yönetici kadrolara sonradan hâkim olan Sünni görüş, zaman içerisinde resmi görüş olarak halk tarafından kabul edilmiştir. Böylece Abbasi döneminin sonuna gelmeden Sünnilik, karşı görüşleri tasfiye ederek, uzun yıllar sürecek olan saltanatını kurmuştur. Emeviler'den aldıkları miras, gördüğümüz gibi bu fikir yapısında en önemli kaynaktır. Fakat uydurmacılık burada önemli bir seviyeye gelse de bitmiş değildir. Sonraki devirlerde yaygınlaşacak olan bazı tarikatlarda, **Hint ve İran'ın mistik kültürüyle** ve diğer kültürlerin etkisiyle gelen çilecilik, sofilik, tarikatçılık, kendi kendine azap çekirme ve bundan medet umma da Kuran'ın verdiği zihniyeti tahrif etmekte rol oynamıştır.

İslam'ın tarihin ilerleyen sürecinde gelişmesiyle dinin yeni bağlıları, İslam'ın etkisine girmelerine karşın çoğu zaman eski kültürlerinin etkisinden de kurtulamamışlardır. Örneğin Türkler'in İslamlaşmasında tarikatçı yapıların dervişlerinin, sofilerin etkisi vardır. Türkler'in Şaman geçmişlerindeki Şaman babalarını aşırı yüceltmelerinin paralelliğini bu sofilerin bağlı oldukları şeyhlerine aşırı bağlılıkta görmeleri, birçok Türk'ün asırlarca dini tarikatçı yapılarda yaşamasının köklerini oluşturdu. Böylece Hint mistik kültürü ve Şaman kültürünün de izlerini taşıyan tarikatlar ve tasavvuf, Türkler'in dini yaşantısında önemli bir yer tuttu. Günümüzde de etki ve gücünü sürdüren bir kısım tarikatların dine ilaveleri ve şeyhlerini aşırı yüceltmeleri gibi tehlikelerden kurtuluşun reçetesi, sadece ve sadece Kuran'a ve sünnete sarılmaktır. Önceki zamanlarda uydurma hadis ve mezhepleri, sonra yabancı kültür ve zihniyetleri İslam'a sokan saltanat zihniyeti daha ileriki tarihlerde ise fetva, içtihad adı altında dine ilavelerine devam etti. Osmanlı Devletindeki yanlış uygulamalardan misal vermek gerekirse , padişahların kardeşlerini öldürebilecekleri şeklinde fetva (hem de Kuran'ın açık ayetleriyle çelişen, büyük günah olmasına rağmen) din adına, dinin başı olan şeyhül-İslam'ın onayladığı kanunname şeklini almış bir fetvaydı. Matbaayı din adına yasaklayıp bu görüşlerine içtihad veya fetva gibi başlıklar atan, bu kararlarını hadis gibi, mezhep gibi dinin bir parçası yapanlar da din alimi etiketli şahıslardı. Tüm bunlar üst üste, yan yana geldi ve aydınlık Kuran'ın ve sünnetin mesajı yerine zaman zaman saltanatın baskısıyla bir kısım insanların etkili oldukları bir sistem insanlara din diye sunuldu. Çözüm Peygamberimizin Veda hutbesinde hatırlattığı şekilde idi : "Ben size iki şey bırakıyorum. Onlara tutunursanız asla yanlışa düşmezsiniz. Bu iki şey : Kuran ve Sünnettir. Biz Müslümanlara düşende sahih kaynaklar vasıtasıyla bize kadar gelen Kuran'ı ve Sünnet'i esas alıp, din diye sunulan bir kısım uydurmaları ayıklamak ve saf İslam'ı ortaya koymaktır.

İrca kitabında Hasan bin Muhammed Kuran'ı Kuran'ın kendisinden alıntılıdığı şu ayetlerle anlatır: "**Kuran Allah'ın katından kendi ilmiyle indirdiği** (11, Hud Suresi 14; 4, Nisa Suresi 166), **muhkem kıldığı** (22, Hac Suresi 52, 11 Hud Suresi 11) **sonra da ayetlerini uzun uzun açıkladığı** (11 Hud Suresi 1, 6 Enam Sure-si 55-97-98-126, 7, Araf Suresi 52, 174, 9 Tevbe Suresi 11) **Her taraftan gelebilecek saldırı ve noksanlıklardan koruduğu** (15 Hicr Suresi, 9,

17) **yüce bir kitaptır.** Allah bu kitapta (14, İbrahim Suresi, 45, 30 Rum Suresi 58) **ibret alınacak şeyleri açıkladı** (3, Ali İmran Suresi 13, 12 Yusuf Suresi 11, 71 Nuh Suresi 66) ve **onu iyiyi kötüden ayırt edici** (25 Furkan Suresi 1, 8 Enfal Suresi 29) **karanlıktan aydınlığa çıkarıcı** (2 Bakara suresi 150, 5 Maide suresi 3) ve yol gösterici (5 Maide Suresi 3), **sapıklıktan hidayete ulaştırıcı** (4 Nisa Suresi 131) kıldı.” Hasan bin Muhammed’e göre **Kuran’ın inmesiyle Allah’ın nimeti tamamlandı, ibadetler en son halini aldı. Allah’ın vasiyetleri böylece kaydedildi ve Allah sünnetini uyguladı.** Bundan sonra öğüt verme bitmiştir. Kuran’da emredilenlere itaat konusunda söz alınmıştır. İşte bu kopmak bilmeyen sağlam bir kulptur. Allah bu Kuran’ı kendi hükmünün geçerli olduğu ve kullarına uymayı farz kıldığı bir kitap yaptı. İnsanlığa bundan sonra düşen görev onu ezberleyip koruyarak başkasına ulaştırmaktır. Onu ihmal edip kaybedenden, onun dışında hiçbir şey kabul edilmeyecektir. Hasan bin Muhammed Kuran’ın dışında bir vahyi reddettiği için insanların bilmediği gizli bir vahiy ve gizli bir ilimle hidayete erdiklerini iddia eden Sebeiler’i düşman ilan etmiştir.

Emeviler’in müslümanlığı seçen Arap olmayan uluslara karşı baskıcı ve hor görücü tutumuna karşın, Abbasiler, halkı Arap olmayan bölgeleri de, Araplarla eşit gören daha ılımlı bir yönetim anlayışını benimsemişlerdi. Araplar’ın yenilgiye uğrattıkları halklar giderek İslamlaşmaya başladıklarından, daha önce başka inançlara mensup din adamları ve tüccarların geldikleri yollardan bu kez müslüman din adamları ve tüccarlar Türklerin yaşadıkları bölgelere gelmeye başlamışlardır. Ayrıca Abbasiler’in yanısıra Samaniler devletinin de özellikle ordu yönetiminde Türkler’den yararlanması, İslam’ın bu kitleler arasında yayılmasına yardım ettiği söylenebilir. Yalnız Türkler’in İslamlaşmasında gözden kaçırılmaması gereken önemli nokta, **Türkler’in bu yeni dinin birçok unsurunu Araplar’dan değil İranlılardan almaları konusudur.** Türklerin İslam’ın bölgeye Arap orduları aracılığıyla gelmesinden önce de ilişkide buldukları ve birçok bakımdan ortak noktalara sahip buldukları **Acemleri (İranlıları)** kendilerine Araplardan daha yakın görmeleri doğaldı. Böylece İranlılar, Türkler’in İslam uygarlığını benimsemeleri konusunda bir köprü vazifesi görmüşler, onlara yol göstermişler, onları etkilemişlerdi. Bu etkileri daha sonraki yüzyıllarda, **Türk edebiyatı, sanatı, idare sistemi gibi** birçok alanda görmek mümkündür.

İlk Müslüman-Türk Münasebetleri ve Türklerin İslâmiyete Girişi

Emevi Halifeliği zamanında müslüman Araplar, Suriye ve İran’ı hâkimiyetlerine alarak Maverâünnehir bölgesine ulaşmışlardı. Seyhun ve Ceyhun ırmaklarının arasındaki bu bölgede Türkler bulunmaktaydı. Böylece Araplar ile Türkler ilk defa temasa geçmişlerdir.

Emeviler bölgede İslâmiyet’i yaymaktan çok, yeni zaferler peşinde koşmuşlar; Müslüman olmalarına rağmen yerli halka ağır vergiler yüklemişlerdi. Bu sebeple ilk karşılaşma pek dostça olmamış ve Türklerle Araplar arasında küçük çapta çarpışmalar cereyan etmiştir. Özellikle Kuteybe bin Müslim’in Horasan valiliğine getirilmesiyle mücadele iyice kızışmıştır (705).

Kuteybe bin Müslim'in Maverâünnehir 'in doğusuna düzenlediği akınlara karşı Türgeş Beğleri güçlü bir direnme göstermiştir. Göktürklerin batı kanadında yer alan Türgeşler, Arapları savunmaya çekilmeye zorlamış ve bu mücadele Göktürklerin yıkılmasına kadar devam etmiştir (745). Göktürk hâkimiyetinin sona ermesiyle Türk toprakları doğudan Çinliler, batıdan Arapların ilerlemesine maruz kalmıştır. Bu dönemde Maverâünnehir bölgesinin savunmasını, Türgeşlerden sonra Karluk Türkleri üstlenmiştir.

Emevilerin Arap olmayan Müslümanlara karşı âdil ve eşit davranmamaları huzursuzluğu artırmıştı. Bu duruma karşı çıkan topluluklar, Emevi idaresine son vererek yerine Abbasi Devletini kurmuşlardır (750). Türkler, Abbasi Devleti'ni daha çok benimsemişler, yeni yönetime daha sıcak bakmışlardır.

Göktürk Devletinin yıkılmasından sonra, Çinliler bütün Türk ülkelerini ele geçirmeyi plânlamaktaydı. Emevilerin ortadan kalkmasından da faydalanmak isteyen Çin ordusu daha batıya yönelerek Karluk topraklarına girmişti. Bu durum üzerine Karluklar, Abbasilerin Horasan valisi olan Ebû Müslim'den yardım istediler. Ebû Müslim, komutanlarından Ziyad ibni Salih'i bölgeye gönderir. Arap ordusu ile batı bölgesinin genel valisi komutasındaki Çin ordusu Talas ırmağı boylarında karşılaşılır. Türklerin de İslâm ordusu yanında hücumla geçmesi sonucunda Çinliler büyük bir yenilgiye uğratılır (751).

Türklerin İslâmiyet'le ilk tanışmaları Emevi dönemiyle başlar. Ancak Emevi yönetiminin tutumu sebebiyle, Türk toplulukları arasında İslâmiyet fazla yayılmamıştır. Buna rağmen, az sayıda da olsa Emevi ordusunda görev alan Müslüman Türkler bulunmaktaydı. Meselâ Horasan Valisi Ubeydullah bin Ziyad henüz 674 tarihinde 2000 Türk okçusundan bir ordu oluşturmuştu.

Talas Savaşı, Türklerle Müslümanların birbirlerini daha yakından tanımalarını, dostane ilişkiler kurulmasını sağladı.

Bu sebeple Talas Savaşı hem Türkler hem Müslümanlar için bir dönüm noktasıdır. Bu savaş neticesinde İslâmiyet Türkler arasında hızla yayılmaya başlamıştır. Abbasi ordusunda çok sayıda Türk görev aldı. Zamanla Türk askerleri, ordunun ve yönetimin denetimini ele geçirdiler. Hatta bazı Türk komutanları, Abbasi Devleti sınırları içerisinde kendi devletlerini bile kurmuşlardır.

Türklerin kitleler halinde Müslüman olmaları özellikle 10. yüzyılda hız kazanmıştır. Henüz 900 tarihlerinde İtil (Volga) çevresinde bulunan Bulgar Türkleri arasında Müslümanlığa çok büyük ilgi vardı. Nitekim İtil Bulgarları hükümdarı Almış Han, 920 'de Abbasi halifesine müracaat ederek din âlimleri ve mimarlar göndermesini rica etmişti. Aynı tarihlerde Önce Karluk, Yağma ve Çiğil boyları, ardından Oğuzlar arasında İslâmiyet yayıldı. **Karluk, Yağma ve Çiğil Türkleri**, ilk Müslüman Türk devleti olan **Karahanlı Devleti**'ni, **Oğuzlar** ise **Selçuklu Devleti**' ni kurmuşlardır.

Türklerin Müslüman Olmasının Nedenleri :

Türkler İslâmiyet'i kılıç zoruyla değil, kendi rızalarıyla kabul etmişlerdir. Şüphesiz Türklerin İslam dinini seçmelerinin pek çok sebebi vardır. En önemli nedenleri aşağıda zikredilen nedenlerdir.

1.Eski Türk dinleri , inançları ve anlayışı ile İslâmiyet arasında birçok benzerlik bulunmasıdır : Örneğin:

a . Eski Türk dini, Gök-Tanrı inancı adıyla bilinmektedir. Bu inanışa göre Türkler, İslâmiyet'teki gibi tek bir Allah'a inanıyor ve O'na Tanrı (Tengri) diyorlardı. İslâmiyet'te Esmâ-i hüsnâ denilen Allah'ın sıfatlarından bazıları, eski Türk inancında da mevcuttu.

b . Ahiret ve ruhun ölmezliği, her iki inançta da mevcuttu. Türkler cennet için uçmağ (uçmak), cehennem için tamu sözünü kullanmaktaydı.

c . İslâmiyet'te olduğu gibi Gök Tanrı inanışında da Tanrıya kurban sunuluyordu.

d . İslâmiyet'teki gaza ve cihat ile Türklerin dünya üzerinde töreyi hâkim kılmak için yaptıkları savaşlar benzer mahiyettedir. İslâm anlayışına göre savaş sonunda elde edilen ganimet helâldir. Türklerde ise aynı şekilde yağma geleneği vardır.

e . İslâmiyet'in telkin ettiği ahlakî kuralların birçoğu, Türk anlayışına da uygun düşmektedir.

2. Araplar ile Türkler arasında yoğun ekonomik ilişkilerin varlığı,

3. İslam uygarlığının her alanda çağın en üst uygarlığı olması,

4. Müslüman gazi, şeyh ve dervişlerin yoğun dinsel propagandaları,

5. Çinlilerle uzun süren savaşlar sonucu uygulanan baskılar ve yok etme politikaları.

Türkler tarih boyunca çeşitli dinlere girmişlerdi. Ancak bu dinler halk arasında değil daha çok idareci kesimde kabul görmüştü. Buna rağmen İslâmiyet dışındaki dinlere girenler Türklüklerini koruyamamışlardır. İslâm dini, millî yapıya uygun olduğu içindir ki Türkler kitleler hâlinde bu dini kabul etmişler ve Türklüklerini korumuşlardır.

Türklerin İslâmiyet'e Hizmetleri:

Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeleri hem İslâm âlemi hem de dünya tarihi açısından büyük sonuçlar doğurmuştur. Türkler, karışıklık içinde bulunan İslâm dünyasının koruyuculuğunu üstlendiler. Selçuklular, Abbasi halifelerini himaye ettiler.

Batıda Haçlı Seferleri'ne, doğuda Moğol akınlarına karşı Türkler tarafından set oluşturuldu. Böylece İslâm dünyası dağılmaktan kurtulmuştur. Bin yıla yakın bir süre Türkler, İslâmiyet'in bayraktarlığını yapmıştır.

Gazneli Mahmud'un Hindistan'a kadar yaptığı seferler neticesinde İslâmiyet Hindistan'a kadar ulaşmıştır. Böylece yakın dönemlerde kurulan Pakistan ve Bangladeş'in temelleri atılmıştır. Osmanlı döneminde ise Türkler Balkanlara yerleştiler. Arnavutlar, Bosna-Hersekliiler (Boşnaklar) bu dönemde Müslüman oldular.

Türklerin İslâmiyet'e hizmetleri sadece siyâsî ve askerî alanla sınırlı kalmamıştır. Devlet idaresi ve askerî yapılanmada bütün İslâm dünyasını etkileyen Türkler, İslâm medeniyetinin gelişmesinde de inkâr edilemez hizmetlerde bulunmuşlardır. Bilim, sanat ve edebiyat alanında İslâm rönesansı, Türklerin katkıları ve sağladıkları huzur ve emniyet sayesinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla İslâm dininin ve medeniyetinin, dar **Arap ve Fars** çevresine sıkışıp kalmayarak, evrensel hâle gelmesi yine Türkler sayesinde mümkün olmuştur, demek yanlış olmaz.

Meselâ, Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medreseleri (1066), öyle büyük bir üne sahip oldu ki, bu medreseler İslâm medreselerinin ilk örneği olarak kabul edilmişti. Hâlbuki Samanoğulları ve Gazneliler devrinde de medreselerin bulunduğu bilinmektedir. Ancak Nizamiye Medreseleri **dinî bilimler yanında müspet ilimlerin** de okutulduğu ilk medreseler olmakla, **modern üniversitelere** öncülük etmiştir.

Abbasiler zamanında başlayan eski Yunan ve Helen medeniyetlerine ait eserler ve felsefe akımlarının çevirileri, Türk hâkimiyeti devresinde zirveye ulaşmış idi. Böylece İslâm medeniyetinde büyük gelişmeler olmuştur. Batıda unutulmuş olan **Yunan ve Helen** medeniyeti, Haçlı Seferleri sayesinde İslâm medeniyeti ile birlikte tekrar Avrupa'ya taşınmıştır. İslâm medeniyetinin öncüleri durumunda olan Türk bilginler bütün dünya tarafından tanınmış ve eserleri yüzyıllarca bilime rehberlik etmiştir. Bu Türk bilginlerinin en ünlüleri **Farabi, Birunî ve İbni Sina**'dır.

Oğuzların Karaçuk (Farab) şehrinde doğan **Farabi** (870 -950), matematik, fizik, astronomi vb. konularda 160 kadar kitap yazmıştır. Ancak onu asıl önemli kılan Helen felsefesinin akılcı, mantığa dayalı yönüyle İslâm düşüncesini kaynaştırdığı felsefe alanındaki çalışmaları olmuştur. Aristo'nun düşüncelerini en iyi açıklayan kişi olduğundan "Muallim-i Sâni" (İkinci öğretmen). Adıyla anılmıştır. Eserlerinin çoğunun Lâtinceye çevrildiği batıda "Al-farabius" adıyla bilinmektedir.

İhsâ'ül -Ulûm isimli eseriyle bilimlere ilk kez sınıflandıran Farabi aynı zamanda Öklit geometrisini de açıklamıştır.

Farabî'nin düşüncelerinden etkilenen **İbni Sînâ** (980-1037), çeşitli konularda 220 civarında eser vermiş diğer ünlü bir Türk bilginidir. Avrupa'da "Avicenna" adıyla bilinmektedir. Felsefe ve müspet bilimlerle uğraşan İbni Sina asıl ününü tıp alanında kazanmıştır. "El-Kanun fi't-Tıb" adlı eseri Lâtinceye çevrilmiş ve yüzlerce yıl ders kitabı olarak okutulmuştur.

Birûnî (973 -1051), Harzemşahların sarayında yetişti ve Gazneli Mahmud'un himayesine girdi. Matematik, geometri, tıp ve coğrafya gibi alanlarda 113'ten fazla eser veren Birûnî'nin asıl başarısı astronomi dalındadır. Yıldızların yüksekliğini, açılarını ölçen hassas aletler geliştirdi. Dünya çekirdeğinin çapını sadece 15 kilometrelik yanılmayla 6338.8 km olarak tespit etmiştir. Yazdığı astronomi kitabı, dünyanın ilk astronomi ansiklopedisi olarak kabul edilmektedir.

Farabî ve İbni Sina'nın açtığı yoldan birçok Türk âlim ilerlemiştir. Felsefe dalında; El-Harezmi, Şehristânî ve tasavvufun öncülerinden Gazali, İbni Rüşd, Fahreddin Razi, geometride Abdurrezzak Türkî, trigonometri'nin kurucularından Abdullah el-Baranî ilk akla gelenlerdir.

Selçuklu Sultanı Melikşah İsfahan ve Bağdat'ta birer rasathane kurdurarak, İranlı ünlü matematikçi ve astronom Ömer Hayyam'ı buralarda görevlendirdi. Ömer Hayyam'ın da içinde bulunduğu bazı bilim adamları, Melikşah adına güneş yılına dayanan Celâlî veya Takvim-i Melikşâh adlarıyla anılan bir takvim hazırladılar.

Sanat ve mimarlık alanlarında da Türk-İslâm devletleri zamanında büyük gelişme görülmektedir. Türk-İslâm kültürü ve sosyal hayatına uygun olarak gelişen mimarlığın en önemli örnekleri cami, medrese, kervansaray, imaret, darüşşifa (hastane) vb.dir. İlk Türk-İslâm mimarî örneği, Tolunoğlu Ahmed tarafından Kahire'de yaptırılan Tuluniye Camisi'dir ve bugün dahi varlığını korumaktadır.

Türkler tarafından geliştirilen kubbe, kemer ve sütun biçimleri, Orta Asya yaşantısı ve çadır kültürünün, İslâm mimarîsine yansıtıldığı yeni bir mimarî üslûbu getirmiştir. Özellikle tekke, kümbet, cami ve medrese gibi yapılarda, Türk mimarî üslûbunun eşsiz örnekleri görülür.

Yazı, cilt, çini, minyatür sanatları ile seramik, dokumacılık, taş ve maden işçiliği vb. alanlarda Türkler eşsiz örnekler vermişlerdir. İslâmî anlayışa uygun düşmemekle beraber heykel ve kabartma sanatını devam ettirmişlerdir. Örneğin birçok yapıda hayvan figürleri kullanılmış, Sultan Tuğrul bastırdığı madalyona kabartma resmini koydurmuştur. Müzik alanında da Türkler yenilikler getirmişlerdir. Farabî müzik üzerine iki eser yazmış ve bunlar dünya müzik tarihine geçmiştir. Eserinde ses ve müziğin fizik temellerini inceleyerek, ses perdesinin özelliklerini ilk defa

ortaya koymuştur. Saraylardaki nevbet (bando), Osmanlı askerî mehterine örnek olmuştur. Ayrıca bazı tarikatlerin yaptıkları dinî müzik ve rakslar, Türk tasavvuf musikisinin ve semahların özünü oluşturmuştur.

8. ve 10. yüzyıllar arasındaki gelişmelere bakılarak Türkler'in büyük bir bölümünün müslüman olduğu sanılmamalıdır. Sözü edilen dönemde, İslam dini daha çok batıdaki şehirlerde ve gelişmiş yerlerde yayılmıştı, doğuda daha çok bozkırlarda göçebe ve yarıgöçebe durumda bulunan Türklerin çoğunluğu hala eski inançlarına bağlı idiler. Ancak 10.yüzyıla birlikte, Türklerin yaşadığı bölgelerde hâlâ sürmekte olan Arap egemenliği sonucu, neredeyse iki yüzyılı aşan bu zaman sürecinde gelişen, siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkiler, Türkler arasında İslam'ın yayılmasına da hız kazandırmıştı. Artık, Maverünnehir'in Buhara, Semerkant, Fergana ve Curcan gibi büyük Türk şehirleri, İslam kültür ve uygarlığının önemli merkezi haline gelmeye başladılar. O zamana kadar askerlik sanatındaki üstünlükleriyle tanınmış Türkler, artık yeni dinlerine, başka bir deyişle İslam uygarlığına da katkı sağlayabilecek duruma gelmişlerdi. Öyle ki, Arapların egemenliğinde sık sık ayaklanan, halifeleri bile değiştirme gücüne sahip Türkler artık kendi devletlerini kurma aşamasına gelmiş durumdaydılar. Bu şekilde, 9. yüzyıldan başlamak üzere, çok geniş bir coğrafi alanda kurulan Müslüman-Türk devletleri arasında, Tuluniler (875-905), Karahanlılar (840-1212), Gazneliler (969-1187), Selçuklular (1040-1308) ve Harezmsahlar (1077-1231) gibi devletler sayılabilir.

Türklerin, uzun bir zaman sürecine yapılan, İslam'ı benimseme olgusunu, yukarıda sayılan nedenlerden birine veya birkaçına bağlama eğilimi birçok eserde görmek mümkündür. Oysa o dönemi ele alan araştırmalar incelendiğinde açıkça görülecektir ki, Türklerin İslam'ı benimsemelerinde, tek bir neden rol oynamamış, yukarıda sıralanan ekonomik, siyasal ve toplumsal nedenlerin tümü birden farklı düzeylerde etkili olmuşlardır.

Anahatlarıyla sunmaya çalıştığım Türklerin İslam dinini benimsemeleri süreci çok dinamik ve karmaşık bir olgudur ve bu İslamlaşma Orta Asya'dan Anadolu'ya göçler sırasında ve sonrasında da yaklaşık 14. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu konuda iki önemli noktayı daha belirtmek gerekmektedir ki bunlar:

1- Türkler'e sunulan İslam'ın niteliği ve

2- Türkler'in İslam'ı nasıl algıladıkları konularıdır.

Türkler'e sunulan İslam'ın niteliği konusunda şunları söyleyebiliriz:

Din'lerin, yayılmaları sırasında farklı coğrafyalarda, farklı insan topluluklarınca benimsenirken, özleri itibariyle olmasa da, biçimsel anlamda farklı bir çehreye bürünebilecekleri bilinen bir olgudur. Hiçbir yeni din, eskiden farklı inançlara ve kültürlere sahip topluluklarca bütünüyle benimsenmemiştir. Dinlerini, kültürlerini çeşitli nedenlerden dolayı terkeden insanlar,

bu sırada kimi eski inançlarını bırakırken kimilerini de yeni dinlerine uygun hale getirerek yaşatmayı sürdürmüşlerdir. Hele Türkler, Kürtler ve İranlılar gibi uzun bir geçmişi olan inanç ve kültüre sahip uluslarda, benimsenen yeni dinde, eski inançların korunması oranının daha fazla olduğu, Anadolu insanında etkilerini bugün dahi gördüğümüz sosyolojik bir realitedir.

Bu kısa değerlendirmeden de anlaşılacağı üzere, Arap Yarımadası'ndan doğan İslam Dini, Türkler'in yaşadığı bölgelere ulaşınca kadar çeşitli dinsel ve kültürel etkilere maruz kalmış ve dolayısıyla doğduğu coğrafyadan uzaklaştıkça, karşılaştığı değişik kültürel ve dinsel unsurları bünyesine almak zorunda kalmıştır. Daha önce ele aldığımız tasavvuf akımının oynadığı rolde de gördüğümüz gibi, İslam'ın Türkler'in yaşadığı bölgelere ulaştığındaki bu esnek niteliği, Türkler'in İslamlaşmasında oldukça etkili olmuştur.

Daha öncede söz edildiği üzere, Türkler İslam'ı doğrudan Araplar'dan değil, **İran kültürünün merkezi Horasan** yoluyla almışlardı. Zaten İran uygarlığı, daha Türkler'i etkilemeden önce, İslam dini üzerinde de önemli etkilerde bulunmuştu. Kaldı ki, İslam, yayılması sırasında İran'dan başka uygarlıklar ve dinlerle de karşılaşmış ve bunlardan etkilenmişti. Yine İslam'ın yayılması sonrası çeşitli mezhepler ortaya çıkmış, dinsel kavram ve kuralları farklı yorumlamaları nedeniyle olduğu kadar, siyasal nedenlerle de kıyasıya bir mücadele içine girmiş bulunmaktaydılar. Aslında bütün Ortaçağ boyunca, esas nedenleri siyasal ve ekonomik olsa bile çekişmelerin gerekçeleri dinsel olarak sunulmaktaydı. Sözü edilen dönem de bu tür mücadelelere sahne olmaktaydı. İşte Türkler, özetlemeğe çalıştığım bu koşullar altında, yüzyıllarca süren bir zaman sürecinde, birçok din ve kültürün etkisinde kalarak, sosyal, kültürel ve dinsel gereksinmelerine cevap verebilen esnek/hoşgörülü ve Prof. Cahen'in "**Özel bir Müslümanlık**" diye nitelediği bu dini benimsediler. Daha sonra da değineceğim gibi, Anadolu'ya göçler sırasında ve sonrasında da süren Türklerin İslamlaşması süreci, 14. Yüzyıla hatta daha sonralara kadar sürmüştür.

Türkler'in İslam'ı nasıl algıladıkları konusu :

Türkler İslam'ı nasıl benimsediler, konusuna da kısaca değindikten sonra, Anadolu'ya göçler konusuna geçeceğiz. Daha önce gördüğümüz üzere İslam Türkler'e özel bir biçimde ulaşmıştı. Şehirlerin aksine köylerde ve göçebe boylarda İslamlaşma daha yavaş olmaktaydı. Şehirlerde daha çok sünni derviş ve şeyhlerin faaliyetlerine karşın, köylerde ve göçebe boylarda daha çok Alevi eğilimli dervişler ve babalar propaganda faaliyetleri yürütmekteydiler. Prof. Köprülü'nün de belirttiği gibi : "**Daha ilk zamanlardan itibaren Batıni akımların hüküm sürdüğü Horasan ve Maverünnehir sahalarında yaşayan ve siyasi-dini akımlara fiilen karışarak Batıni inançlarıyla yakınlık kuran Oğuz aşiretleri, İslamlığı yavaş yavaş kabul ettiler; fakat bu görünürde olan İslamlık cilası altında, eski ulusal geleneklerinin ve önceki dinlerinin etkisi altında bulunuyorlardı. İslam fıkıhçılarının kendilerine çok karışık ve sıkıntılı gelen telkinlerinden ziyade, kendi kam (ozan) larının nüfuzuna bağlı idiler. Maverünnehir ve Horasan'a gelmezden önce ve geldikten sonra Hıristiyanlık,**

Hinduizm, Mazdeizm, Maniheizm gibi çeşitli dini sistemlerle az çok ilişki kuran bu Türkmenler üzerinde, İslamiyet de dâhil olmak üzere bu harici (dışsal) ve kapalı (zor anlaşılan) inanç sistemlerinin hiçbiri eski dinsel geleneklerini tamamen unutturamazdı..."

Bildiğimiz gibi **kam-ozan** ların yerini artık **ata** veya **baba** ünvanlı dervişler almaktaydı. İslam öncesi dönemden kalma Türkler arasında yaygın bulunan menkıbelere bile İslami bir şekil kazandırılarak, bu ata veya baba ünvanlı dervişler tarafından halk arasında yayılıyordu.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Türk kitleler İslam dinini benimserken, büyük ölçüde eski inançlarını ve geleneklerini de muhafaza etmekteydiler. Yine bu Türk kitlelerin çoğunluğu, karmaşık ve sıkıcı din kurallarını yayan din adamlarına, şeyhlere itibar etmemekte, onlar daha çok eski şamanları ve kamları hatırlatan ve eski inançlarla yeni din arasında paralellikler kurdukları daha yüzeysel, dinsel bilgileri yayan atalara/babalara bağlanmakta ve onların nüfuzları altında bulunmaktaydılar. Bu kitlelerin müslümanlığı, dinsel yükümlülükleri yerine getirmekten uzak, eski inanç ve geleneklerin ön planda olduğu bir halk Müslümanlığıydı.

ANADOLU'DA TÜRKLERİN YERLEŞMESİ VE İSLAMİ FAALİYETLER

Süleyman bin Kutalmış 1084'de Antakya'yı fethettiğinde Antakya'nın Hıristiyan halkı Süleyman'ı , kendileri gibi Hıristiyan olan eski yöneticileri Plardos'tan daha fazla sevmişler bu sevgi sayesinde İslam'a girişler hızlanmış müslüman nüfusu hızla Hıristiyan nüfusu geçmişti. ¹⁹

İslam'ın Anadolu'daki yayılışını -Aşıkpaşaoğlu'nun yaptığı **dörtlü tasnif** "şablon" olarak tarihçiler tarafından kullanılmıştır- dört grup etkili olmuştur. Bunlar:

- 1.Gaziyanı Rum,**
- 2.Bacıyanı Rum,**
- 3.Ahiyanı Rum,**
- 4.Abdalanı Rumdur.²⁰**

Bu dört grup 900 lü yıllardan itibaren Anadolu'ya gelmiş ve birbiriyle kardeşlik, dayanışma duyguları içinde faaliyet göstermişlerdir. Gaziler, Bacılar, Ahiler ve Abdallar Peygamberimizin Hz Ali'ye söylediği hadisi ideal olarak almışlar ve hiçbir zaman hadisin manasını unutmamışlardır. Resulullah Hayber'in fethiyle görevlendirdiği Hz Ali'ye şöyle demişti: **"Vallahi senin vesilenle bir kişinin imana hidayete ermesi üzerine güneş doğan her şeyden daha hayırlıdır."**²¹ Çoğu Türkmen olan bu gaziler Anadolu'daki İslami faaliyetleri **"örgütlü davet"** şeklinde yürütüyorlar ve bu dört grup birbirleriyle yardımlaşıyor, birbirlerinin eksikliğini tamamlıyorlardı. Anadolu Gazileri yıllar süren davet ve gayri nizamı gazalar sonucu ülfet peyda ettiği Anadolu'nun Rum halkıyla

¹⁹ İslamoğlu Mustafa, İslami Hareket Anadolu I, s.58

²⁰ Doğuştan Günümüze İslam Tarihi

²¹ Buhari, Sahih, Kitabul Cihad, Bab 102, s.143

yaşamaya alışmışlardı. Zaten Gazilerin mücadele ettiği asilzadeler, toprak ağaları, tekfurlar ve Bizans yönetimi Anadolu halkını yıllardır sömürerek canlarından bezdirmişlerdi. Bu guruplarla ilgili kısaca bilgiler verelim:

I- Gaziyanı Rum (Alpler , Alperenler)

Bu gurup yalnız Anadolu Selçuklu Devleti'nin çökmesi zamanında değil , daha ilk Anadolu fetihleri devrinde mevcut sosyal bir dayanışma müessesesiydi.²² Türklerin İslam'ı kabul etmesinden önce de "kahraman , cengaver " manasına gelen ve prenlere de verilen "Alp" ünvanı İslamiyet'ten sonra da – hatta Müslüman Türk Devletleri'nin resmi ünvanlarında bile - devam etmişti; fakat Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra, bazen onunla beraber, bazende yalnız başına dini mahiyetteki Gazi lakabını kullanılmaya başlamıştır. Din mücahitlerine verilen bu şerefli lakabın, Anadolu'da Danişmendiler sülalesinde ve daha bir takım uc beylikleri hükümdarlarında bir unvan olarak kullanıldığı görülüyor. İslam Devletleri ümerasına mahsus türlü türlü lakaplar taşıyan Anadolu Selçuklu ricali arasında nadiren uc beylikleri ümerasında daha çok Alp ünvanının kullanıldığına rastlıyoruz.

Anadolu'da 13. ve 14. yüzyılda Gazi ünvanına daha ziyade uc beylerinin isimlerinde rastlanmakta ve ne Orta Anadolu şehirlerinde, ne de uclarda bu isim adı altında teşkilattan bahsedilmektedir. 15. ve 16. asır Osmanlı tarihi kaynaklarında –mesela Aşık Paşazade'deki Gaziyanı Rum tabiri gibi - tesadüf edilen bu isim yerine, daha ziyade Alp tabirine rast gelinmektedir. İlk Osmanlı kaynakları Osman Gazi maiyetindeki kumandanlarının birçoğunun ismine Alp lakabını ilave ettikleri gibi, 14. asrın ilk yarısında yaşayan maruf Türk şairi Aşık Paşa'da Alp yahut –bu Türk ananesinden gelen bu iftihar ünvanına sofiyane bir renkte vermek için – Alperen olmak için dokuz şartın lüzumundan bahsediyor. Bunlar: "Kuvvetli yürek yani şecaat , pazu kuvveti , gayret , iyi bir at , hususi bir elbise , yay , iyi bir kılıç , süngü ,uygun arkadaş"²³ Öyle anlaşılıyor ki bu devirlerde Batı Anadolu uclarındaki Alpler teşkilatı , daha ziyade bir şehir teşkilatı mahiyetinde olup İslami ananelere dayanan Gaziler teşkilatından farklıdır , bilhassa eski Türk ananelerine bağlıdır.²⁴

Uc beyliklerinin asıl askeri kuvvetini teşkil eden ve milli ananeleri bozulmamış olan yarı göçebe Türkmen aşiretleri arasında bunun böyle olması pek tabii idi ; Uc beylerinin Gazi lakabını almaları ise ,onların artık şehir hayatına geçmiş ve az çok medrese etkisi altına girmiş olmalarından dolayıdır. İşte Aşık Paşazade'nin pek de mahiyetini aydınlatmadan Gaziyanı Rum ismi altında anlatmak istediği zümre , şüphesiz bu Alp'lerdir. 16. Yüzyılda Safevi İmparatorluğunu kuran Şah İsmail, ordusunu teşkil eden ve kendisini yalnız siyasi ve askeri bir şef olarak değil, dini

²² Köprülü Fuat , Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu , s.84

²³ Köprülü , Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar , s.273

²⁴ Köprülü , Osmanlı Devletinin Kuruluşu , s.88

bir reis, daha doğrusu bir mürşit telakki eden Türkmen cengaverlerini Alpler değil Gaziler veya Sofiler diye zikretmektedir; fakat bu, iki asırlık uzun bir dini gelişmenin sonucudur.

2.Ahiler (Ahiyanı Rum)

Aşık Paşazede'nin Anadolu'da ehemmiyetle bahsettiği ikinci zümrede Ahiyanı Rum yani Anadolu Ahileridir. Gezgin İbni Batuta'nın müşahedeleri sayesinde 14. asırda bu teşekkülün Anadolu'da ne kadar yayılmış olduğu eskiden beri bilindiği için, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda bunların rolleri meselesi uzun süredir dikkat celbetmiş bir husustur. İbni Batuta bilhassa Anadolu'nu belli başlı merkezlerinde, Antalya, Burdur , Gölhisar , Ladik , Milas , Konya , Niğde , Aksaray , Kayseri , Sivas , Gümüşhane , Erzincan , Erzurum , Birgi , Tire , Manisa , Balıkesir , Bursa , Gerede , Geyve , Yenice , Mudurnu , Bolu , Kastamonu , Sinop'ta "Ahiyanı Fityan kardeş yiğitler" adını verdiği bu zümrelerin zaviyelerinden bahsetmekte ve Anadolu'da her Türkmen kasabasında , köyünde bunlara rastlanmaktadır.Filhakika , gerek toponomi teşkilatı , gerek kitabeler ve mezar kitabeleri , sonra vakfiyeler , resmi kayıtlar , ve nihayet muhtelif kaynaklar , bu teşkilatın Anadolu'nun her tarafına , hatta Anadolu ile sıkı münasebeti olan Azerbeycan'a ve Kırım'ın sahil şehirlerine kadar yayıldığını gösteriyor.

Ahi teşkilatı yalnız şehirlerde değil , köylerde uclarda da vardı. Hatta bu suretle Alpler teşkilatı ile temas ederek ona da hulul ettiği için, hem ahi hem Alp ünvanını taşıyan her iki zümreyede birden mensup kimselerde bulunuyordu. Fütüvvet teşkilatı Anadolu'da en ziyade büyük şehirlerde kuvvetli idi. Büyük merasimlerde , yeni hükümdarın şehre gelmesi şenliklerinde onlar hususi mızıkaları , bayrakları , kostümleri ile mükemmel silahlı olarak bulunuyorlardı. Bunların büyük şehirlerde muhtelif reislerin maiyetinde muhtelif zümreler teşkil ettiklerini ve her zümrenin toplantı için ayrı zaviyesi olduğunu biliyoruz , bundan delil getirerek diyebiliriz ki , galiba her zümre ve her zaviye , ayrı ayrı hırfetler erbabına mahsustu. Eğer bir hırfet erbabi büyük şehirlerde bir zaviyeye sığmayacak kadar kalabalık olursa , şehrin ayrı yerlerinde muhtelif zaviyeler açıyorlardı.13. asrın 2. yarısında Konya'da Ahilerin reisi olan Ahi Ahmet Şah'ın emri altında birkaç bin rind bulunduğunu söyleyen Eflaki'nin ifadesinden bu gerçek anlaşılıyor. Ahilerin Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve Yeniçeri teşkilatının oluşmasında rolleri büyük olmuştur.

3-Bacıyanı Rum

Bacıyanı Rum bir kadın teşkilatıdır. Aşık Paşazede'den başka hiçbir kaynakta rastlanmayan bu zümrenin mevcudiyeti araştırmacılarca garip görünmüş ve bir istinsah hatası olarak

düşünülmüştür. Bunun Hacıyanı Rum veya Moğollardan kalma Bahşıyanı Rum olması fikrini ileri sürenler olmuştur.

Bacıyanı Rum ifadesinde gelen cümleler bunun bir kadınlar teşkilatı olduğunu katıyetle göstermekte , hatta Bektaşilerin piri Hacı Bektaş Veli'nin bunlarla ilgisi anlatılmaktadır.Bektaşî ananesinde tarikatten olan kadınlara genellikle bacı lakabının verimesi bununla alakalıdır. Muhtemelen Bacıyanı Rum Anadolu'nun fethine etkin olarak katılan Gazıyanı Rum , Ahiyanı Rum , Abdalanı Rum isimli gurupların hanımlarının da eşleriyle aynı maksatla oluşturdukları ve kadınlar arasında faaliyetlerini yürüten bir guruptur.

4-Abdalanı Rum

Âşık Paşazede'nin bahsettiği ve **konumuzu en çok alakadar eden 4.gurup** Abdalanı Rum yani Anadolu'nun **Heterodoxe** dervişleridir. Bazı tarihi kaynaklarda Horasan erenleri namıyla zikredilen bu zümrenin, bilhassa 14. yüzyılda mühim bir dini-ictimai rol oynadığı, Osmanlı Devleti'nin bu asrına ait tüm kaynaklarda Abdal veya Baba lakabını taşıyan ve ilk Osmanlı Hükümdarlarıyla savaşa katılan tahta kılıçlı, cezbeli bir kısım dervişlerdir. Acaba Anadolu Abdalları muayyen bir serseri dervişler tarikatının mi ismidir ? Yoksa bu isim adı altında, esasen birbirine yabancı olmayan muhtelif heterodoxe tarikatlere mensup dervişlerin hepsi mi kastediliyor. Bu sorunun kesin cevabını vermek için Anadolu'nun 13 ve 14. asırlardaki dini şartlarını ve bu şartlar dâhilinde gelişen tasavvuf ekollerinin mahiyetini iyi bilmemiz lazım.

Anadolu Selçuklu Devleti, dini siyaset hususunda, Büyük Selçuklu Devleti'nin ananelerine sadık kalarak Sünniliği ve Abbasi taraftarlığını muhafaza etti; Devlet nüfuzu altındaki şehirler daima kuvvetli bir Sünni , hatta Hanefi muhiti olarak kaldı ; buralardaki medreseler ve 13'üncü asırda artık çoğalmaya başlayan bir takım tarikatler umumiyetle bu temayülü muhafaza ve takviye ettiler. Suhreverdi, İbn al-'Arabi, Sadreddin-i Konevi, Mevlana gibi büyük sofilerin *neoplatonicien* nazariyelerini ve *pantheiste* temayüllerini hüsn-i telakki eden bu serbest şehir muhiti, Yakın-Şark'ın o devirdeki sair İslam merkezleriyle mukayese edilemeyecek derecede taassubtan uzak olmakla beraber, Sünni şekillerini daima muhafaza etmiştir. Alman müsteşriki Prof. Babinger'in Anadolu Selçukluları'nın , Şiiliği resmi mezhep olarak ettikleri iddiası, hiçbir delile istinad etmez, ancak Selçukluların farklı fikirlere tahammüllerini gösterir.

Osmanlı devletinin kuruluşu sıralarında Anadolu şehirlerindeki en mühim tarikatler, Mevleviye, Rifaiye, Halvetiye tarikatlarıdır. İsmi Mevlana Celaleddin Rumi'den alan Celaliye veya daha sonra daha çok kullanılan ismiyle- Mevleviye tarikatı, Mevlana'nın hayatında henüz tam tarikat şeklinde kurulmamış idi. En yüksek Aristokrasiden en fakir halk tabakalarına kadar, hatta Hıristiyanlar , Musevilerde dahil olmak üzere , etrafında birçok mürit toplayan Mevlana Celalettin Rumi'den sonra , halifeleri onun büyük şöhretinden istifade ederek muhtelif yerlerde zaviyeler açtılar , yavaş yavaş tarikatın ayin ve erkanı da teessüs etti. Yüksek aristokrazi ile yüksek ve orta burjuva sınıflarına dayanan bu tarikat , daha ilk zamanlardan beri ,heterodoxe zümrelere

aleyhdar olmuş , mevcut ictimai ve siyasi nizamın muhafazasına çalışmışlardır.Babinger'in Mevleviliği Bektaşilikle aynı addetmesi , gerçeğe taban tabana zıt bir iddiadır.Bu iki tarikat , Osmanlı tarihinde , daima birbirine rakip iki kuvvet olarak yaşamıştır.²⁵

13. asırda Anadolu'da yerleşmeye başlayan Rıfaiye veya Ahmediye tarikatı, Moğol istilasından sonra , o aralık en kuvvetle yerleşmiş bulunduğu Irak sahasında Türk-Moğol Şamanlığının tesirinde kalmış popüler bir tarikattir.²⁶ 14. asırda Anadolu'da muhtelif tekkeleri bulunan ve bağlıları daha ziyade şehirlerin fakir kısımlarına mensup olan bu tarikat büyük bir ehemmiyet kazanmamıştır.

13. asırda asrın sonunda Niğde'de Ahi Yusuf Halveti tarafından açılan bir zaviye ile Anadolu'ya giren Halvetiye tarikatı de ; Mevleviye ve Rıfaiye gibi , Sünni şeklini muhafaza eden bir burjuvazi tarikatidir.Bu tarikatın uc beyliklerinin dini hayatı üzerinde doğrudan doğruya mühim bir etkisi olmamıştır ; lakin , Anadolu'da yerleşir yerleşmez Ahi teşkilatıyla sıkı bir alaka peyda ederek , böylece şehirlerdeki işçi sınıfını kazanmaya çalışmış ve müteakip asırlarda Arran , Azerbeycan'da ve Osmanlı sahasında oldukça kuvvetlenmiştir.

14.asır başında Anadolu şehir tarikatlerinin bu umumi tablosunu tamamlamak için, meşhur İran mutasavvıfı Ebu İshak Kazeruni'ye nispetle Kazeruniye veya İshakiye veya Mürşidiye, isimleriyle zikredilen en eski İslam tarikatlerinden birinin de 14. asır başlarında Anadolu şehirlerinde var olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti'nde pek büyük önem kazanmış bu tarikatın 14. asır sonunda Anadolu'ya yerleşip müesseleştiği kesindir. Kâfirlerle cihad ve dini tebliğ prensiplerini müntesipleri için en önemli esas olarak kabul eden bu misyoner tarikatın, batı Anadolu beylikleri sahasında etkin faaliyeti olmuştur.14. asır sonlarında bunların Osmanlı nüfuz sahasında kuvvetli bir mevki kazanmış olmaları ve hükümdarlar tarafından korunmaları, buna bir delildir. Küçük burjuvaziye ve işçi sınıfına dayanan bu tarikatın de , az çok diğer şehir tarikatleri gibi , Sünni bir şekil alması tabiidir.

Anadolu'da dini hayatın ve türlü tarikatler şeklinde teşkilatlanmış sofilik cereyanlarının büyük şehirlerdeki bu yansımalarını gördükten sonra , gözlerimizi daha büyük dikkatle köylere ve göçebe Türkmen aşiretlerine çevirelim ; çünkü , dini hayat ve sofiyane cereyanlar , burada daha canlı , daha samimi , daha taşkın ve amale dönüşmeye daha müsait bir yapı vardır. Metafizik düşünceler , mücerret mefhumlar bu iptidai muhitte gayet basitleşerek ameli ve concret şekiller alır ; ahlak felsefesinin incelikleri , derhal sert bir hayat kaidesi haline girer.

Misyoner , propagandacı dervişler , 14. asır başında küçük köylere ve aşiretler arasına kadar yayılmışlardı. O derecede ki, büyük merkezlerdeki sofi şairler , mesela 13. asrın ilk yarısında etrafına büyük bir kitle toplayan ve daha sonra debbağlar esnafının piri sayılan Ahi Evren halifesi ve Kırşehir 'deki tekkesinin şeyhi olan şair Gülşehri , bu köy şeyhlerinin şiddetle

²⁵ Köprülü , Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu , s.94

²⁶ Köprülüzade M. Fuad , İnfluence , s.12

aleyhindeydi. Gerek köylere yerleşmiş olan, gerek göçebe hayatını muhafaza eden bu Türkmenler arasında sağlam ve samimi Müslümanlar olduğu gibi ; şehirli Türkmenlerin ortadoks Müslümanlığından farklı ; eski Türklerin eski putperest aneleriyle müfrit Şiiliğin -haricen tasavvuf rengine boyanmış- basit ve popüler bir şeklinin ve bazı mahalli kalıntılarının birleşmesinden ortaya çıkan bir syncretisme idi."Mehdi bekleme" temayülleri kuvvetli olan bu Türkmen aşiretleri , merkezi idareye karşı koyabilecek yegane kuvvet olduğu için , bunlar arasında dini-siyasi propagandalar hiç eksik olmamıştır. Ortadoks mutasavvıfların şiddetli tenkitlerine uğrayan garip kıyafetleri , şeriate mugayir adetleri , coşkun yaşayışlarıyla tamamen eski Türk Şamanlarını hatırlatan bu **Baba** lakaplı **Türkmen şeyhleri** , köylülerin ve göçebelerin manevi hayatlarının başlıca nazımı ve hakimi idiler. Ne din alimleri, ne de burjuva tarikatlerine mensup şeyhler, zihniyetlerine tamamiyle yabancı oldukları o muhitlerde bu Babalarla mücadele edemezlerdi. Tarihe müthiş bir ayaklanma olarak geçen Babailer kıyamı, bu faal propagandacılar tarafından hazırlanmış ve tatbik edilmiştir. Anadolu'da başlangıçta 13. yüzyılda gördüğümüz Babai taifesi , şeyhlerinin emrini yerine getirmek için , kadınları ve çocuklarıyla cenge atılan ve şeyhlerinin maddi ölümüne bile inanmayan bir gurup , bir tasavvuf tarikatinden ziyade , bir screte mahiyetindedir ki daha sonraki asırlarda Anadolu'da mevcudiyetini bildiğimiz muhtelif Alevi taifelerine benzer.²⁷

İslam dini açısından bu Babailer'in ve Türkmen şeyhlerinin kaynağını nerede aramak lazımdır ? Bu konuda Türkler'in İslam'dan önce inandıkları ve yaşadıkları tüm din ve inanç sistemlerinin etkisi olmakla birlikte; **Yeseviye ve Kelenderiye** tarikatlerinin etkisi fazla olmuştur. 12. asırda Orta Asya'da kurulmuş olan Yeseviye , büyük bir hızla bütün Türk memleketlerine yayıldığı gibi , bilhassa Cengiz istilasından sonra Maverünnehir'den ve Harezmi'den Anadolu'ya gerçekleşen büyük göçler esnasında Anadolu'ya gelip yerleşmişti.Bu konuda çok geniş araştırmala yapan Köprülü'nün ifade ettiği gibi , Yesevilik ilk kuruluşunda bile tamamiyle heterodoxe mahiyette olup özellikle ayinleri itibariyle **Türk Şamanizm**'i ile bire bir örtüşen tarafları vardı.²⁸

Kaynağını Horasan Mektebi veya sadece Melametiye denilen zümreden alarak Cemalettin Savi (H.463.M.1070 – 1071) den sonra Suriye , Mısır , Irak , İran , Hindistan , Orta Asya , Anadolu sahalarında inkişaf eden bu büyük tarikat , ayinlerinin garabeti ve salıklarının aşırılıklarından dolayı , Ortodoks sufilerin şiddetli hücumlarına uğramıştır.Mensuplarının kıyafetleri , yaşayışları hatta ahlaki telakkileri itibariyle biraz Hind sadhu'larını andıran bu tarikat , muhtelif zaman ve mekanlarda bazı farklar göstermekle beraber , "mücerretlik , fakr ve dilenme , melamet" esaslarına bağlıdır.Kalenderler , saçlarını , kaşlarını , sakal ve bıyıklarını traş ederek kendilerine has bayraklar ve dümbeklerle , oldukça kalabalık zümreler halinde şehirden şehre gezerler.Bazı merkezlerde tekkeleri olmakla beraber genelde gezgincidirler.Pek azı istisna ile , yüksek felsefi düşüncelere ve dini tecrübelerle kabiliyeti olmayan bekar serserilerden oluşan bu

²⁷ Köprülü , Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu , s.98

²⁸ Köprülü , Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar , s.31,201

zümrelerde , yukarıda sayılan prensiplerin nasıl manevi nihilizme müncer olacağı pek tabiidir. Sonraları , iyi anlaşılabilir bir panteizm ve müfrit şii temayülleriyle de bulaşan bu Kalenderiye tarikatının , ictimai ve ahlaki nizama karşı nasıl isyankar bir rolü olduğu kolayca anlaşılır²⁹

Kutbettin Haydar isimli meşhur bir Türk şeyhi tarafından 12. asır sonunda Horasan'da kurulan ve esasını Yesevilik'ten almakla beraber, Kalenderiye esaslarından da çok mülhem olan Haydariye tarikatının başlıca mensupları, Horasan'daki Türk gençleri idi.³⁰

13. asırda, Kalenderiye ve Haydariye mensupları da , Yesevi dervişleri gibi , Anadolu'ya doldurmaya başladılar ; bu Heterodoxe tarikatlere mensup propagandacılar, şehirden ziyade köylerde ve göçebeler arasında müsait bir zemin buluyorlardı. Babailer kıyamının amilleri olan Türkmen Babaları , şüphesiz birbirine çok hulul etmiş olan bu müfrit Alevi zümrelere mensup ve eski Türk Şamanları'na benzeyen Türk dervişleri idi. Moğol istilasından sonra , Yakın-Şark İslam memleketlerinde , hatta Suriye-Mısır-Memlûk imparatorluğunun mutaassıp sahasında Heterodoxe zümrelerin çoğaldığı malumdur. Bu hal, İlhaniler hakimiyeti altında kalan Anadolu'da daha kuvvetle göze çarpıyordu. Ulcaytu devrinde bir aralık Şia'nın isna aşeriyeyi devlet dini olarak kabul eden İlhani saraylarında ve Moğol ümerasının mahiyetinde büyük bir mevki kazanan bazı Türkmen Babalarının mevcudiyetini bildiğimiz gibi , Moğolların himayesine dayanarak müritleriyle beraber Anadolu'ya gelip propagandalarına devam eden bazı Türk dervişleri de vardı. Bu Türkmen Babaları , artık köylerde ve göçebeler arasında kalmayarak , Selçuk saraylarında ve uc beylerinin yanlarında bulunuyorlardı. Eflaki'ye göre , Selçuk Sultanı Rukneddin , Baba Merendi lakaplı bir Türkmen şeyhine gösterdiği hürmet, Mevlana'yı fevkaledi müteessir etmiş olduğu gibi , Menteşe hükümdarı Mesut Bey'in yanında bulunan diğer bir Türkmen Şeyhi de Mevlana'nın torunu Çelebi Arif'i sinirlendirmişti. Herhalde 14. asır başlarında, garbi Anadolu beyliklerinden bazılarında bu Türkmen Babaları'nın ve Şii propagandasının oldukça nüfuzu olduğu , Aydınoğullarından Kadir Bey'in 1348 tarihli muahedesinde , Şiiliğini gösteren açık deliller bulunmasıyla ve ilk Osmanlı hükümdarlarının Heterodoxe dervişlere karşı himayetkar vaziyeti açıkça anlaşılıyor.

14. asır başlangıcında batıya Bizans topraklarına doğru ilerlemeye başlamış olan Türkmen kabileleri arasında ve Türk köylerinde görülen faal propagandacı , mücahit Türkmen Babaları bu Abdal Dervişleridir. İlk Osmanlı hükümdarlarının yanında, menkıbelere nazaran tahta kılıçlarla harb eden, kaleler alan , bir avuç müridi ile binlerce düşmanı ezen , Müslümanlığı yayan Abdal lakaplı bir çok dervişler , mesela Abdal Musa , Abdal Murat , Kumral Abdal , Aşık Paşazade'nin Rum Abdalları dediği zümreye mensuptur. Bu zümre yukarıdaki izahlardanda anlaşıldığı gibi , Yeseviye , Kalenderiye , Haydariye , gibi muhtelif Heterodoxe zümrelerinin Anadolu'da Türkmen ananeleriyle ve mahalli hurafelerle karışmasından hasil olan Babailiğin muahhar şekillerinden biri sayılabilir. Osmanlı devrine ait bazı şark ve garb eserlerinde gördüğümüz Torlaklar ve dervişler , büyük bir ihtimalle , bu Abdallar'dan başka bir şey değildir. 17. asırda , aynı katagoriye dahil sair

²⁹ Köprülüzade M. Fuat , Anadolu'da İslamiyet , s.55,56

³⁰ Köprülüzade M. Fuat , Anadolu'da İslamiyet , s.54,55

bazı zümreler gibi Bektaşiler tarafından kati surette temsil edilen bu Abdallar , ilk zamanlarda daha fazla Kalenderiye tesirati altında kalmakla beraber , Hacı Bektaş Veli'yi de kendi azizilerinden olarak tanıyordu ve esasen 15. asır sonlarından beri daha fazla Bektaşilik'e meyletmişlerdi.³¹

Gaziyan, Ahiyan, Baciyan ve Abdalan hareketi bugünkü tabiriyle birer **"gönüllü kuruluş"** hüviyetinde idi. Kendisini İslam'a adayan fertlerin disiplinli, inanç, duygu, düşünce ve eylem birliğini bünyelerinde gerçekleştirdikleri Cemaat hareketleriydi. Temelini istibdat ve maddi güce dayalı saltanatın değil, sevgiye, inanca dayalı kardeşliğin oluşturduğu bu cemaatlerde faziletlerin tümünü içine alan "fütüvvet" ilkesinin ayrıcalıklı bir yeri vardı. Cömertlik, mertlik, cesaret, kahramanlık,tevazu, hilm, şefkat, hoşgörü, ülfet, muhabbet, meveddet ve fedakarlık gibi tüm faziletleri bünyesinde toplayan **"fütüvvet"** in tarihi çok eskilere dayanmakta.Tüm İslam topraklarında bir hasbi faziletli ordu olarak yaşayan fütüvvet teşkilatlarının Anadolu'daki uzantısı Ahilik olmuştur.Genellikle esnaf , tüccar,zanaatkarlar arasında yaygın bir meslek kuruluşları gibi de çalışan Ahiyanı Rum Gazilerin ekonomik kolu olarak faaliyet gösteriyorlardı.Baciyanı Rum Gazilerin hanımları olup onlarda İslami faaliyetlerini kadınlar arasında sürdürüyorlardı.**Gazi, Ahi ve dervişler üçlü bir saç ayağı** oluşturmuşlar ve Anadolu fethinin gerçek kahramanları olarak tarihe geçmişlerdir.³²

Bu Anadolu fatihlerinin kısaca hikayesi: Bitmek tükenmek bilmeyen göçebe Türkmen akını Selçuklu Devletince Anadolu'ya yani Bizans sınırına yönlendiriliyordu. Bu sınır bölgeleri, başka bir deyişle "Uçlar", iç bölgelerden farklı sosyal özelliklere sahip bulunmaktaydı. Uçların bu farklı toplumsal yapısı, onun özel durumundan kaynaklanmaktaydı. Uç halkı, iç bölgelerde daha barışçı ve istikrarlı bir düzene sahip halkın aksine, sürekli savaş hayatı yaşardı. Özellikle Horasan ve Türkistan'dan uç bölgelerine birçok savaşçı gelirdi. Uçlardaki bu savaşçı dervişler (ya da alperenler, gaziler) daha Malazgirt Savaşı'ndan (1071) çok önce Anadolu'nun Sivas, Kayseri ve Konya gibi büyük şehirlerine saldırılar düzenlemekteydiler. Uç bölgeleri karşı taraftan gelecek olası akınlara yönelik de hazırlıklı olmak zorundaydılar. Uçlarda nüfusun çoğunluğunu göçebe Türkmenler oluşturmaktaydı. Bu göçebe Türkmenler daha önce de belirttiğimiz gibi, Alevi-batını eğilimli heterodoks Türkmen babalarının nüfuzu altındaydılar. O dönemde Bizans İmparatorluğu'nun içerisinde bulunduğu zayıf durum nedeniyle bu uçlar sürekli batıya, Anadolu'nun iç kısımlarına doğru kaydı. 11.yüzyıl sonrası gelişmelerine bakarak, bu uç savaşçıları ve birlikte ilerleyen göçebe Türkmen aşiretlerini, Anadolu Selçuklu Devleti'nin, daha sonra beyliklerin ve bu beyliklerden Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşunda birinci derecede rol sahibi olarak görmek doğru olacaktır.

11.yy.la birlikte başlayan göçlerin hangi nedenlerle ve nasıl gerçekleştiğine daha önce değinmiştik. Anadolu'ya ilk büyük göç dalgası Malazgirt Savaşı sonrası, ikinci ve daha büyük bir göç dalgası ise Moğol İstilasası sonrasında gerçekleşmişti. Bu göç hareketinin önünde ise savaşçı

³¹ Köprülü , Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu , s.101

³² İslamoğlu Mustafa,İslami Hareket Anadolu I, s.59

dervişler bulunmaktaydı. Uçlar konusunda daha önce değindiğimiz bu savaşı dervişler P.Wittekin **“Gazi hareketi”** olarak nitelendirdiği bir hareketin mensupları olarak, Anadolu Selçuklu Devleti, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti'nin de kuruluşunda çok önemli işlevler gördüler. Anadolu'nun fethi bu dervişlerin öncülüğünde gerçekleştirildiği gibi, bu yeni vatanın iskân ve kolonizasyonu da onların önderliğinde gerçekleştirildi.

Türkistan, Harzem, Horasan, Azerbaycan, Suriye ve Irak'tan gerek fetihlerle birlikte gerekse fetihlerden sonraki göçlerle Anadolu'ya gelen dervişler değişik dinsel akımlara mensuptular. Şüphesiz 11.yüzyıldan itibaren Anadolu'da meydana gelen sosyal-siyasal gelişmelerin bu dervişlerin etkinliklerini kolaylaştırdığı gibi, halkın da onlara bağlanmalarına yol açtığı söylenebilir. Özellikle köylerde yaşayanlar ve göçebe kitleler heterodoks tasavvuf akımlarına mensup şeyh ve dervişlere ve onların tekke/zaviyelerine büyük ilgi gösteriyorlardı.

Göçebe/yarı göçebe Türkler'e uygun gelmeyen ehli sünnet inançlarının ön planda olduğu görüşleri yayan şeyhler ve mutasavvıflar daha çok şehirlerde faaliyet gösteriyorlar, göçebe/yarı göçebe kitleler arasında pek rağbet görmüyorlardı. Aynı durum göçler sonrası Anadolu'da yinelendi ve sünni şeyhler göçebe/yarı göçebe kitleler üzerinde etkili olamadılar. Bu kitleler arasında daha çok heterodoks tasavvuf akımlarına mensup babalar, dervişler etkiliydiler. Çünkü onlar, bu kitlelere çok daha uygun gelen senkretist fikirleri yayıyorlardı. Köprülü'nün de belirttiği üzere:“Tahta kılıçlarla kafirlere karşı harbeden, yanındaki bir avuç mürit ile yüz binlerce kişilik düşman ordularını ezen, kaleleri alan, küfür diyarına kılıç kuvvetiyle İslamiyet'i yayan bu savaşı Türk mutasavvıfları ile, tekkelerde sakin ve donmuş bir hayat geçiren Arap ve Acem mutasavvıfları arasında büyük ayrılık vardır.”

Şüphesiz Anadolu bu dönemde Orta Asya, Harzem, Horasan, Suriye, İran ve Irak gibi merkezlerle siyasal ve sosyo-ekonomik bağlara da sahipti. 11.yüzyıldan başlamak üzere bu bölgelerdeki dinsel ve kültürel gelişmeler Anadolu'yu da etkiliyor, bu bölgelerden birçok mutasavvıf ve derviş zaman zaman Anadolu'ya gelerek görüşlerini yayıyorlardı. Bu dinsel akımları anlamaksızın, Anadolu'daki hiçbir dinsel hareketi anlayabilmek olanaklı değildir. Mevlevilik de, Bektaşilik de, Alevilik de ancak bu dinsel ortamın açıklanması sonucunda anlaşılabilir. Bu konuda F. Köprülü şu bilgileri veriyor: “Daha ilk Selçuklular zamanından itibaren “Dar-ül-cihad” olan Anadolu'ya Türkmen boylarıyla beraber birçok **“Türkmen Babaları”**, Orta Asya, Harzem, Horasan'dan **“Yesevi Dervişleri”**, Irak, Suriye ve İran'dan **“İsmaili Propagandacıları”** ve **Kalenderiye** mensupları geliyorlardı...”³³

Ayrıca İslam'ın göçebe/yarı göçebe Türkmenler arasında daha çok tasavvuf ve heterodoks tarikatlar aracılığıyla benimsenmesinden de anlaşılacağı üzere, İslam'ın yüzeysel ve esnek bir yorumunu yayan bu akımların ne derece yaygın oldukları tahmin edilebilir. Bu akımların temsilcileri olan eski Türk Şamanlarını andıran babalar ve dervişler bu kitlelere oldukça uygun gelen eski inançlarla da bağlantılı bir İslam yorumu sunuyorlardı. Bu yorumu yapan babalar ve dervişler sünni şeyh ve mutasavvıflarca şiddetle eleştiriliyorlardı. Eleştiriler daha çok namaz, oruç

³³ Fuat Köprülü, Türk Ed. İlk Mutasavvıflar

gibi dinsel yükümlülüklerle uyulmaması, İslam'a aykırı olduğu ileri sürülen ayin ve ibadet anlayışlarının uygulanması konularında yoğunlaşmaktaydı. Bu eleştirilerden, Ahmed Yesevi ve Ebu'l Vefa gibi büyük tarikat uluları bile kurtulamamışlardır. Bu şeyhlerin zikir törenlerine erkeklerin yanısıra kadınların da katılması ortodoks sufi ve ilahiyatçılarca şiddetle eleştirilmişti. Togan'ın verdiği bilgilere göre, bu şeyhlerin ayinleri "**şeytan ameli**" olarak nitelendirilmekteydi. Halbuki bu zikir törenlerine kadınların da katılması ve bu törenlerde vecd halinde sergilenen rakslar İslam öncesi inançların İslâmî şekil altında devamından başka bir şey değillerdi.

Anadolu'ya göçlerle birlikte başlangıçta uçlar aracılığıyla gerçekleşen Anadolu'ya yerleşen Türklerle, Anadolu'nun yerli Hıristiyan halkı arasındaki ilişkiler ve karşılıklı etkileşim konusu da oldukça önemlidir. Anadolu'ya gelen Türklerle yerli ahali arasındaki yakınlaşmanın birçok nedenleri bulunmaktadır. Her şeyden önce yerli halk Bizans idaresine, ağır vergiler, keyfi idare, yoğun iktidar mücadeleleri ve ordunun bozulması gibi nedenlerle yabancılaşmış durumdaydı. İkinci olarak Anadolu Selçuklularından başlamak üzere Türkler, yerli halka dinsel ve kültürel konularda hoşgörülü davranmışlardır. Üçüncü olarak 11.yüzyıldan başlamak üzere Anadolu'ya gelen ahalinin, İslam anlayışı oldukça yüzeysel ve eski inançlarla bezenmiş bir İslamlık idi ki, bu yerli halkla kaynaşmayı oldukça kolaylaştırmıştır.

Şüphesiz yerli halkın Müslüman olmasında ön planda, heterodoks şeyh ve dervişler vardı. Bu heterodoks Türkmen babaları kurdukları zaviyeler aracılığıyla, esnek İslam anlayışlarını yerli dinsel ve kültürel unsurlarla da besleyerek, Anadolu ve Balkanlardaki yerli halklara sunuyor, onları yeni idareye ve ahaliye ısındırıyorlardı. Örneğin o döneme ilişkin, mitolojik nitelikli de olsa tarihsel açıdan değerli bilgiler içeren Vilayetname'de Hacı Bektaş-ı Veli'nin Hıristiyanları Müslümanlaştırmak için gönderdiği Hacım Sultan, Sarı İsmail, Resul Baba gibi dervişlerden söz edilir.³⁴

Üstelik Anadolu köklü bir kültürel ve dinsel geçmişe de sahipti. Bu köklü kültür, yeni yerleşen Türkler üzerinde doğal olarak etkilerde bulundu. Bu etki, kırsal alanlarda daha farklı olmakla birlikte, şehirlerde daha çok zanaatlar ve ticari gelenekler iz bıraktı. İhtidalar, evlilikler ve karşılıklı sosyo-ekonomik ilişkilerin bir sonucu olarak gerçekleşen bir etkileşim ortak değerlerin oluşmasıyla sonuçlandı. Demek ki, yerli kültürel ve dinsel unsurlar da bu yeni gelmiş ahali üzerinde etkili oldu. Mesela Müslüman halk, Hıristiyan azizlerini kendi ulularıyla özdeşleştirerek Aziz George ve Theodore ile Hızır İlyas, Aziz Nicholas ile Sarı Saltuk, Aziz Haralambos ile Hacı Bektaş-ı Veli özdeş kabul edildi. Bu şekilde hem Hıristiyan, hem de Müslümanlarca ziyaret edilen yerler, Hasluck'un deyimiyle "**ikili ziyaretgâhlar**" ortaya çıktı. Her iki halk tarafından da uğurlu sayılan, yağmur yağdırdığına inanılan kutsal taşlar, kutsal ağaçlar ziyaret edilirdi. Yine edebiyat alanında da, hem İslam hem de yerli Anadolu inançlarının etkileriyle kahramanlık hikâyeleri ortaya çıkmıştır. Büyük ölçüde heterodoks şeyh ve dervişler, Hıristiyanlarca da kutsal bilinen yerlerde tekkeler kurmuşlar ve buralarda Hıristiyanlığa ve Hıristiyanlık öncesi dönemlerden kalma yerel aziz kültleriyle karşılaşmışlardı. Bu kültürler ve onlara ilişkin hikâyeler, evliya menkıbeleri yoluyla İslamlaştırılıyordu. İslamlaştırarak devam eden bu eski inanç unsurları arasında,

³⁴ Ö.L.Barkan , Kolonizatör Türk Dervişleri

ölmeden önce göğe çekilmek, suyu kana çevirmek, halka felaket musallat etmek, bereket getirmek, ölü insan veya hayvanı diriltmek, nefes evladı edinmek, kuru odunu ağaç haline getirmek, yerden veya taştan su fişkırtmak, ırmağı veya denizi yarıp geçmek ve üstünde yürümek gibi unsurlar sayılabilir.

Yukarıda zikrettiğimiz tüm faaliyetlerin sonunda 1071'de Anadolu'ya giren Selçuklu birlikleri karşılarında pençeleri ve dişleri sökülerek uysallaştırılmış bir Anadolu buldular. Gaziler bir asır süresince çalışmışlar ve Anadolu halkının büyük bir kısmının İslam'a girmesine vesile olmuşlardı. Toplu göç ve kıyım yapılmadığına , Anadolu halkı da büyük bir ekseriyetle o günden bu güne Müslüman olduğuna göre tek seçenek Anadolu halkının İslami faaliyetler sonucunda kendi istekleriyle İslam'a girmeleridir.

Gaziyan, Ahiyan ve Abdalan dışında fakat Abdalanı Rum gurubuna dahil edebileceğimiz onlarla benzerlikler gösteren Anadolu'nun fethine katılan diğer bir grupta "**Dervişan**"dır. Ünlü Maveräünnehir alimi Yusuf Hemedani'nin (H.440-535) talebesi olan Batı Türkistan'lı Hoca Ahmet Yesevi (Ö.M.1166) Türkistan , Taşkent, Seyhan bölgelerinde hidayetini vesile olduğu Türklere cihat duygusunu aşilayarak onları fethedilmiş topraklara bir gaza , bir davet eri olarak gönderiyordu.Bu cümleden bazıları da henüz iç oluşumunu tamamlama aşamasında olan Anadolu'ya geldi. Dervişan diğer cemaatlerle birlikte Anadolu'nun maddi-manevi fethine iştirak etti.³⁵

Dervişan içerisinde 11. ve 12. yüzyıldaki fetihlerde büyük payı olan bir gruptan söz edilir; **İshakiler**. İran'ın ünlü ariflerinden Ebu İshak Kazeruni'nin terbiyesinden geçen İshaki dervişler Anadolu'da özel birlikler oluşturmuşlardı. Gazalara kendilerine özgü bayraklarla aktılırlardı. Bu bayraklarda sırma ile " Nasrun minellahi ve fethün garip" ayeti yazılıydı.³⁶ Selçukluların Anadolu egemenliğinden sonra bu dervişlerde uç beyliklerine göç ederk oradan gazalara iştirak ediyorlardı.³⁷

Abdalan ve Dervişan topluluklarının Anadolu'daki İslami harekete katkıda bulunduğu bir gerçek; ancak Abdalan ve Dervişan grubunun İslamiyet'in diğer grupları kadar net , safi götürmediği de bir gerçektir. Horasan ve Maveräünnehir kökenli olan İslami anlayışları net,safi, Kur'an ve Sünnet'e uygun değildi. Bu bölgelerde yayılan İslam'ın sufi karakteriyle ortaya çıkmasının temelinde yatan sosyo-psikolojik faktörler çok çeşitli idi. Buradaki İslam Emevi ırkçılığına ve saltanatına tepki içinde bulunan insanlar tarafından yayıldığından ve geliştirildiğinden "heterodoks" bir yapı taşımış, Arap olmayan kavimlerin Müslüman olmalarıyla birlikte kimi kavmi inanç ve kültür kalıntıları da yeni dine taşınmıştır. İslam'ın sufi yorumcuları bu "**karışık**" yapıya daha fazla müsamaha göstermişler, insanların eski dinlerinden ve kültürlerinden taşıdıkları izleri

³⁵ İslamoğlu Mustafa,İslami Hareket Anadolu I, s.60

³⁶ 108/13

³⁷ Köprülü Fuat – Barthold W. İslam Med. Tarihi , s.211

silip atmak yerine o izlerle müslüman olmalarına hoşgörüle bakmışlardır. Yesevi müritlerinin kadın erkek karışık **“devran”** yapmaları buna örnektir.³⁸

Dervişan veya Abdalan zümresi daha sonra Anadolu'daki **“örgütlü devlete”** karşı yapılan tüm ayaklanmalarda ya bizzat başı çekecek, ya da içinde muhakkak yer alacaktır. 11. yüzyıl Anadolu sufiliğinin akidedeki bu kartezyen yapısı daha sonraki yıllarda kemikleşerek gerçek İslam harici bir konuma oturacaktır. Kartezyen yapıdaki İslami olmayan kültürel ve akidevi öğeler İslami olanı yiyip bitirecek , başta Şaman inancı olmak üzere Türklerin İslam öncesi inançlarının İslami kavramlarla ifade edildiği bir **“ucube”** kişilik ortaya çıkmıştır.

ANADOLU'DA SELÇUKLU DEVLETİNİN FAALİYETLERİ

A – ASKERİ FAALİYETLER

Türkler Orta Asya'dan tarihin muhtelif devirlerinde defalarca Anadolu'ya gelmişlerse de , Anadolu'nun bir Türk yurdu olmasında etkili olan göçler 11.yüzyıldan itibaren başlamıştır. ³⁹ Çağrı Bey 1018 yılında Doğu Anadolu'ya bir keşif akını yapmış daha sonrada Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yağbu'ya bağlı Oğuzlar Gaznelilerin takibinden kaçarak birkaç defa Anadolu'ya girmişler büyük kayıplar vermelerine rağmen Azerbeycan'dan Diyarbakır havalisine kadar yayılmayı başarabilmişlerdi.

Asıl Anadolu'ya yerleşme faaliyeti Bizans mukavemetinin kırılıp, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan (1040) hemen sonra başladı. Tuğrul Bey doğudan gelip yurt bulmak ve sürülerini beslemek zorunda olan Türkmen boylarını Anadolu'ya sevk etmeye çalışıyor, böylece onlara yeni topraklar gösteriyor, ayrıca kendi ülkesi ile Bizans arasında tampon bölge oluşturmaya çalışıyordu.

Malazgirt savaşı (1071) Bizans İmparatorluğunun bütün mukavemetini kırdı. Artık bu zaferden sonra Türkler Anadolu'da süratli bir yerleşme ve yayılma faaliyetine başladılar ve Anadolu'nun etnik yapısında Türkler lehine gözle görünür bir değişme başladı.

Anadolu'nun yanı sıra Azerbeycan, Irak ve Suriye'de Oğuz göçlerine sahne oldu. Yeni geldikleri bölgenin dağına , ovasına,suyuna Türkçe adlar veren Oğuzlar bütün kültür varlıklarıyla Anadolu'ya yerleştiler.Onların bu yerleşme faaliyetleri Tuğrul Bey,Alparslan,Melikşah gibi Selçuklu Sultanları tarafından desteklendi. Sultanlar komutanlarına Anadolu'nun fethini

³⁸ Cevahir el Ebrar'dan naklen Fuat Köprülü,Türk Ed. İlk Mutasavvıflar,s.39

³⁹ Doğuştan Günümüze İslam Tarihi,c.8,s.209

emrettiler. Anadolu'daki Türkmenler ,Anadolu Fatihî ünvanını kazanan Süleymanşah'ın etrafında toplanarak yeni Türk devletinin temelini attılar,kurulup gelişmesi için her fedakarlığı yaptılar.⁴⁰

Süleymanşah bu Türkmenler ile birlikte Halep'ten sonra Antakya üzerine yürüdü. Burayı kuşattı ama alamadı. Şehrin Bizans Valisi ile burayı muhtelif akınlardan korumak ve yıllık yirmi bin dinarda haraç vermek suretiyle anlaştı. Buradan Anadolu'ya geçerek , önce Konya'yı Martavkusta'dan Gavele (Gevele) kalesini de Rumanus Makri'den aldı.Bunların yanı sıra bir çok müstahkem kaleyi ve hükümdarın hazinesini de ele geçirdi.Süleymanşah'ın bu şekilde emin adımlarla ilerlemesi,kahramanlığı ve heybeti İznik'e kadar olan yerlerin Türklerin eline geçmesini sağladı. İznik'i 1075 yılında fethedip imar faaliyetlerine başlayan Süleymanşah merkezi İznik yaparak iktidarını kuvvetlendirdi. Bizans'ın saltanat mücadelelerinden faydalanarak ülkesini süratle genişletme imkanını buldu. Ülkesinin sınırlarını Karadeniz ,Marmara ve Akdeniz sahillerine kadar genişletti.

Süleymanşah'ın kurduğu hâkimiyet ve kazandığı başarılar Anadolu'da Türkmen yoğunluğunu artırarak kuvvetlenmesine sebep oldu. Bizans'ın kötü idaresi, savaşlar ve isyanlar dolayısıyla perişan olan yerli halklarda Süleymanşah'ın idaresinde huzur ve sükuna kavuşuyor; bu sayede de Türkiye Selçuklu Devleti sağlam bir temele oturmuş oluyordu.

B - SİYASİ FAALİYETLER

Süleymanşah'ın 1075'de İznik'i fethedip orayı merkez olarak yaptığı tüm askeri faaliyetler, tüm Anadolu'nun idaresi altına almasıyla sonuçlandı. Bu kısa süre içerisinde Anadolu'nun Bizans hâkimiyeti altına girmesinin belli başlı altı sebebi vardı:

- 1.** Bizans İmparatorluğu m.1000-1100 yılları arasında bazı iç ve dış siyasi olayların menfi baskısı altında kalmıştı. 1042-1081 yılları arasında 11 imparatorun değişmiş olması içerideki siyasi istikrarsızlığın açık göstergesidir.⁴¹ Bu imparatorlardan çoğunun bir isyan sonucu Bizans tahtına çıktığı unutulmamalıdır. Saray ve hükümet çevresindeki siyasi entrikalarla Balkanlarda şiddetle hissedilen Uz, Peçenek , Kuman baskısı devleti iyice zayıflamış , çok zor durumda bırakmıştır.⁴²
- 2.** Selçukluların son derece disiplinli askeri birliklerine karşılık Bizanslı gönüllü ve ücretli askerlerden meydana gelen eğitimsiz, disiplinsiz, motivasyonunu kaybetmiş bir ordusu vardı.⁴³
- 3.** Abbasilerden itibaren Müslümanların düzenli seferlerle Anadolu'ya giderek şehirleri tahrip etmeleri ve bunu yüzyıllar boyu sürmesi, halkı tedirgin etmiş ve pek çok kişi toprağını bırakarak

⁴⁰ Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, Çağ yay.,s.210

⁴¹ Yınanç M. Halil, Anadolu'ya İlk Türk Akınları, Ülkü yay.s.210

⁴² Ostrogorsky G., Bizans İmp.Tarihi, çev.İşıltan F. , s.296-324

⁴³ Ostrogorsky G., Bizans İmp.Tarihi, çev.İşıltan F. , s.307,316,318

daha emin yerlere göç etmişti. Bizans vergi sistemi de büyük bir çöküntüye uğramıştı. İşte bu iktisadi ve moral çöküntü Bizans'ı Selçuklular karşısında zor durumda bırakıyordu.⁴⁴

4 Anadolu halkı daima Bizans'ı dışarıdan gelen sömürgeci bir güç olarak gördü. Bu yüzyıllar boyu hiç değişmedi. Dolayısıyla Bizans İmparatorluğu Selçuklulara karşı istediği muhtaç olduğu desteği halktan alamadı.

5. Bizans yanlış bir siyasi hesap ile Doğuda Selçuklulara karşı tampon olabilecek Ermeni krallığını, batıda Peçenek,⁴⁵ Uz ve Kumanlara karşı tampon olabilecek Bulgar krallığını kendi elleriyle yıktı. Bu da Bizans'ın Selçuklular, Peçenekler, Uzlar ve Kumanlarla direkt karşılaşması ve mücadele etmesi anlamına geliyordu.

6. İstanbul'da hiç eksik olmayan siyasi karışıklıklar, saray memurları ve yüksek seviyedeki devlet memurlarının mücadele ve entrikaları Bizans'ı başının çaresine bakmaya mecbur ediyor bu durumda, Anadolu Selçuklu Devleti'nin işini oldukça kolaylaştırıyordu.

Bütün bu şartlar rağmen Bizanslılar Anadolu'yu hiçbir zaman gözden çıkarmadılar. Balkanları sağlama alan İmp. Manuel Selçukluları Anadolu'dan atmak için büyük bir hazırlık yaptı.1176 da önce Niksar önlerinde, sonra Myriokephalon'da Bizans ordusu hezimete uğradı, adeta yok edildi. Bu galibiyetten sonra Türkler Anadolu'ya kesinkes yerleşmiş oluyordu. Bizans Devleti de Türkleri Anadolu'dan atamayacağını anlamıştı.

C – SELÇUKLU DEVLETİNDE DİNİ FAALİYETLER:

Selçuklular , Afrika dışında bütün İslam Dünyası'na ve yeni fethedilen Anadolu'ya hakim olmuş bu geniş topraklar üzerinde siyasi birlik kurmuşlardı. Selçuklu sultanları hakim oldukları yerlerde sadece siyasi birlik kurmakla kalmayıp dini birliği de tesis etmeye çalıştılar. Çünkü bu dönemde özellikle Sünniler ile Şiiler arasında mezhep ihtilaflarının arttığı , yıkıcı Batini faaliyetlerin hızla çoğaldığı bir dönem idi. Selçukluların Sünniliği benimseyerek çoğunlukla Hanefi mezhebine girmeleri ; itikadi yönden de aslen Türk olan Semerkant'lı Ebu Mansur Maturidi (h.332 – m.944) nin kurduğu Maturidiyye mezhebini tercih etmeleri İslam dünyasında yeni gelişmelere zemin hazırladı.

Selçuklular sünni akidesini tercih etmeleri aynı anlayışın mümessili olan Abbasi halifeleri ile aynı safta yer almalarına sebep olmuştur. Böylece bu ortak bağ siyasi ve askeri faaliyetlerin ana unsuru haline geldi. Tuğrul Bey ve halefleri Sünni İslam dünyasını ve Abbasi halifelerini gayri Sünni düşünce ve akımlara karşı koruma görevini üstlendiler. Bu durum Selçuklularla Fatimiler arasında sürekli mücadelenin ortaya çıkmasına neden oldu.Bununla beraber Selçuklular mutedil

⁴⁴ Ostrogorsky G., Bizans İmp.Tarihi, çev.İşıltan F. , s.298,299

⁴⁵ Algül Hüseyin , İslam Tarihi , Gonca yay. s.440

görüşlü Şiileri korumayı ihmal etmediler. Bu devirde Suriye , Halep , Kufe , Kum , Kaşan , Mazenderan , Taberistan , Gürcistan , Dehistan hatta Sünni hilafet merkezi Bağdat şii nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerlerdi.Selçuklu Sultan ,Emir ve Beyleri şii imamların türbelerini ziyaret , inşa ve tamir ederek , ayin ve merasimlere katılarak mutedil şiiilere karşı bir düşmanlıkları olmadığını gösteriyorlardı.Ne yazık ki aşırı şii ve Batını faaliyetler bu mutedil şiiiler arasında tesirini göstermiş ve cahil halk Mısır Batınilerinin gönderdikleri dailerin ifsat ve kışkırtmalarına kapılmışlardır. ⁴⁶

Babinger "Anadolu'da İslamiyet" isimli makalesinde : "Birçok deliller gösteriyor ki Rum Selçukileri şiidirler, yani tek kelime ile alevi idiler " diyerek Anadolu Selçuklularının Şiiliğini iddia etmişse de Akaid-i Ehli Sünnet adlı eserin müellifi Ömer bin Muhammed bin es-Savi ve büyük aim ve mutasavvıf Necmüddin Razi'nin beyanları bu iddiayı çürütmektedir. Fakat Babinger'in iddiasında, Anadolu Selçuklularının mutedil Şiilere ve diğer inançlara ne kadar müsamahakâr bir şekilde davrandıklarına açık delildir denilebilir.

Gezgin İbn-i Batuta'nın ifadelerinden Anadolu'nun kahir ekseriyetinin ehli-sünnet olduğu anlaşılıyor.⁴⁷ Şiilik özellikle Moğolların Anadolu'yu istila etmelerinden sonra hızla yayılmış ve İran ve Irak'taki Şiilikten farklı bir hüviyete kavuşmuştur. Köylerde ve taşrada yaşayan çoğu Türkmen olan halkla şehirlerde yaşayan ve içlerinde İran'lı unsurların bulunduğu halk arasında dini telakkilerde az çok farklılıklar görmek mümkün idi. Medreseler ve diğer dini ve içtimai müesseselerin şehirlerde olması , şehirlerde oturanların biraz daha yüksek dini kültüre sahip olmalarını sağlıyordu.Buna mukabil şehirlerin dışında kalan ve dini bilgileri oldukça zayıf , ananelerine çok bağlı Türkmenler ise daha çok Türkmen şeyh ve dervişlerin tesirinde bir dini hayat sürüyorlardı.

BABAİ AYAKLANMASI - BABA İLYAS - BABA İSHAK

Baba İlyas yandaşlarının 1239'da başlattığı ve Anadolu Selçuklu tarihinde bir dönüm noktası oluşturan büyük Türkmen ayaklanmasıdır. Yankıları yüzlerce yıl süren ayaklanma özellikle dinsel alanda izler bırakarak Bektaşilik gibi tarikatların oluşumunu etkilemiş kırsal kesimlerde yayılmasına yardımcı olmuştur.

Türkmenler arasında görüşleri hızla yayılarak çevresinde büyük bir kitle toplayan lider Baba İlyas'dı. Yesevi Tarikatına bağlı ve bu düşünceye göre yetişmiş olan Baba İlyas, Horasandan Anadolu'ya göç etmiş bir dervıştır. Tanrı sevgisini , dinin kati kurallarıyla şekillenemeyeceğini, insanın ancak kendi gönlünce bu aşkı bu sevgiyi yarata bileceğini söylüyordu. Baba İlyas'ın inancına göre toplumda kadın erkek ayrımı yoktu. Bunların eşit olduğu toplum bir bütündü. Fakat Anadolu'daki Selçuklular ve onların egemenliğindeki beylikler, böyle olması gereken din

⁴⁶ Algül Hüseyin , İslam Tarihi, Gonca Yay. s.441

⁴⁷ İbni Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler,Çev.İ.Parmaksızoğlu,s.4

anlayışından ayrılmışlar, güçlüler yeryüzünü kendi aralarında paylaşmışlar ve böylece kendi lehlerine eşitliği ortadan kaldırmışlardı. Halbuki amaç bütün insanlar eşit kardeşçe ve el birliği ile üreterek barış içinde yaşamaları olmalıydı.

Baba İlyas'ın bu görüş ve düşünceleri çevresini çok etkiledi. O yıllardaki Moğol istilası yüzünden Horasan bölgesinde yaşayanlar Anadolu'ya göç etmişlerdi. Anadolu Selçuklu devleti bu yeni gelen göçmenlerden rahatsız olmuş daha batıya geçmelerine engel olmuştu. Anadolu'daki yerli halk ve daha önce buraya gelen göçmenlerle güç birliği yaparak . daha sonra buraya gelen göçmenlerle ellerindeki otlak arazileri paylamak istemediler. Böylece son gelen Türkmenler Güney doğu Anadolu'da sıkışıp kaldılar ve yığılmaya başladılar. O günkü coğrafi koşullarında geçim kaynakları olan hayvancılıkta, hayvanları için yeterli otlak bulamadılar ve yoksulluk içine düştüler. Aralarında çıkan anlaşmazlıklarda Selçuklu devleti tarafsız davranmadı. Bunun sonucu göçerler Selçuklu devletine vergi vermemeye ve buyruklarını dinlememeye başladılar. Topraklara sahip çıkan yerleşik Türkmenler ve yerli halklar arasında yer, yer çatışmalar yaşandı. Bu durum anlaşmazlıklarda Selçuklu Devleti yerli göçmenlerden yani daha önce burayı yurt yapmış olan Türkmenlerden yana tavır koyuyor onları destekliyor diğerlerini cezalandırıyordu. Ve bunun yanı sıra Selçuklu sultanı II Gıyasettin Keyhüsrev'in halkı ezen adaletsiz yönetimi, yoksul ve haksızlığa uğrayan çok geniş Türkmenleri devlete karşı isyan ettiriyordu.

Huzursuz halk arasında Baba İlyas'ın düşünceleri hızlı bir şekilde yayıldı. Halifesi Baba İshak ise, halkı bu düşünce etrafında örgütüyor ve Selçuklu devletinin haksız yönetimine karşı ayaklandırmaya hazırlıyordu. Türkmenlerin maddi ve manevi olarak destekledikleri Baba İlyas'ın görüş ve düşünceleri için ayaklanmanın başlaması yönünde bir işaret bekliyorlardı. Yönetimine karşı bir ayaklanma hazırlığında olduğunu duyduğu, II. Gıyasettin Keyhüsrev'in askerlerinin 1239'da ansızın Baba İlyas'ın üzerine saldırması, ayaklanmanın başlamasına sebep oldu.

Baba İlyas'ın ayaklanma çağrısına Türkmenlerin yanı sıra, Halep Antep yöresine daha önce sürülen Harezmi Türkmenleri de katılınca ayaklanma çok büyük oldu. Elbistan'da yenilen Selçuklular Sivas'ı Babailere bırakarak geri çekildiler. Ardından Amasya ve Kayseri yöresi de Babailerin eline geçince, II. Kiyasettin Keyhüsrev Konya'dan uzaklaşmak zorunda kaldı.

Ayaklanmanın bastırılması için Amasya subaşılığına atanan, Mubarizettin Armağan Şah tarafından Baba İlyas yakalanarak kale duvarına asılıp öldürüldü. Bundan sonra Babailer , ayaklanmanın şiddetini artırarak Kırşehir'e doğru ilerlemeye başladılar.Ama Selçuklu ordusu bu arada derlenip topallanmış , ücretli Frank askerlerinin orduya katılmasıyla da güçlenmişti. Kırşehir tarafında yapılan savaşı Selçuklular kazandı. Baba İshak bu savaşta öldürüldü (1240) Babailerin büyük çoğunluğunun kılıçtan geçirilmesiyle ayaklanma sona erdi. Bu ayaklanma ile daha önceki saldırılarla güçsüzleşen, Selçuklular daha da sarsıldılar.

Anadolu Moğol istilasına uğradı. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Babai inancı etkisini uzun zaman sürdürdü. Toplumdaki değişik inançları zamanla kendi içinde eriterek ve kaynaştırarak bir dinsel akıma dönüştü. Baba İlyas'ın yandaşları Anadolu'nun değişik yerlerine dağılarak, zaviyeler kurdular. Kırsal kesimde Tokat Amasya Sivas dolayların da , daha sonra batı

Anadolu da ve 14. yüzyıldan başlayarak Balkanlardaki Müslümanlar arasında bu düşünceler kurumsallaştı. Baba İlyas ve Baba İshak'ın daha sonraki zamanlarda, Bektaşilik adıyla ortaya çıkacak kurumun ve bu tarikatın düşünce ve inanç ortamını yaratan Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin öncüsü oldular.

Rumeli Bektaşileri arasında, Baba İshak yalnız bir inanç kurucusu olarak değil aynı zamanla toplumda düzeni sağlayan kişi olarak saygı gördü. Baba İlyas'ın halifelerinden Edip Ali'nin ise Osmanlı devletinin kuruluşunda önemli bir yeri vardır.

Moğol istilası öncesinde Anadolu'daki Türkmenleri etkileyen ve Türkiye'nin toplumsal ve kültürel tarihinde önemli yeri olan dinsel ve toplumsal harekettir. Amasya'nın Çat köyüne yerleşen, Baba İlyas'ın siyasal bir boyut kattığı aşırı Şiilik ,yerel inançlar ve Şamanlıktan kaynaklanan görüşleri, kendilerinin İslam öncesi inanç ve geleneklerini büyük ölçüde koruyan **Türkmenler** arasında etkili oldu.

Kentlerdeki yerleşik halka dayanan bir devlet kuran Selçuklular'ın dışladığı Türkmenler Peygamberlik mertebesine yükselttikleri ve Baba Resul diye adlandırdıkları Baba İlyas ve halifesi Baba İshak'ın önderliğinde Selçuklu Devleti'ni temelinden sarsan büyük bir ayaklanma başlattılar. **Babailer ayaklanması**. Kırmızı başlık, siyah cübbe ve nalın giyen , Hz Ali'ye aşırı değer veren ona bağlı olan ve yücelten Anadolu insanları.⁴⁸

Anadolu Selçuklu Devleti 1308 de Muhammet Olcaytu Han'ın ölümü ile son buldu. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasında temelde şu faktörler etkili oldu.

- Taht mücadeleleri ve devletin parçalanması
- Haçlı seferleri
- Babai İsyanları
- Anadolu'nun Moğollar tarafından istilası³²

Hoca Ahmet Yesevi

Anadolu'nun İslâşmasında rol oynayan en etkili tasavvuf ekollerinden birisi "**Yesevilik**" olmuştur. Horasan okulu olarak anılan bakış açısının en etkili kişisi Hoca **Ahmet Yesevidir**.(öl.1166) Ahmet Yesevi' nin kurduğu tarikat, Yesevilik İslam inancı ile Türk gelenek ve görenek inanç ve yaşam tarzlarının geçirdiği zaman süreci içinde gezici dervişlerin etkinliği ile hazırlanmış bir ortamda filizlendi. Yesevi taraftarları zaman içerisinde Yeseviye ismiyle anılmaya başlandı.

---

⁴⁸ B. Larousse.s.1161

Ahmet Yesevi zuhur ettiği zaman Türk toplumu epey uzun bir zamandan beri her halde 9. asırdan beri tasavvuf fikirlerine alışmış mutasavvıfların menkıbe ve kerametleri yalnız şehirlerde değil göçebe Türkler arasında bile az çok yayılmıştı. İlahiler şiirler okuyan , Allah rızası için halka bir çok iyiliklerde bulunan, onlara cennet ve saadet yollarını gösteren dervişleri Türkler eskiden dini bir kutsiye verdikleri ozanlara , Şamanlara , kamlara , alplere benzeterek hararetle kabul ederek dediklerine inanıyorlardı. Bu suretle eski ozanların, Şamanların, kamların, Alplerin yerini ata, baba veya bab ünvanlı bir takım dervişler almışlardı.

Hız. Muhammed'in sahabelerinden olarak gösterilen Aslan bab ile menkıbeye göre İslam dinini anlamak maksadıyla Türkistan' dan Ceziret' ül Araba gelmiş ve Ebu Bekir'le görüşerek İslamiyet'i kabullenmiş olan ozanlar, piri meşhur korkut ata (Dede korkut) Çoban ata işte bunlardan kalmış birer hatırayı yaşatıyor. Göçebe Türkler arasında yani Sirderya kenarında ve bozkırlarda anladıkları bir lisanla yani basit Türkçe ile halka hitap ederek İslam ananelerini , akidelerini onlar arasında yaymaya çalışan dervişlerin bulunduğu tarihi bir gerçektir.

Ahmet Yesevi' nin kendisinden önce gelen dervişlere göre daha üstün daha kuvvetli bir şahsiyet olduğunu kabul etmemek mümkün değildir. Ancak eğer kendisinden önce gelen nesiller İslamiyet inancı ve evrenselliği üzerine zemin oluşturmamış olsalardı; onun başarısı bu denli büyük olamazdı.

Ahmet Yesevi , Türk tasavvuf şairi tarikat öncüsü (Türkistan Cimkent Sayram ? Yesi 1166) Hz. Ali evladından Şeyh İbrahim adlı bir şeyhin oğludur. Manevi bir babadan terbiye alarak büyüdü. Ashaptan şeyh baba Arslan Sayram'a gelerek onu irşat eder. 7. yaşından başlayarak onu eğitir. Babası şeyh İbrahim'in o civarda kerameti ve menkıbeleri ile de tanınmış biri olmasının da yardımıyla gittikçe çevresinde benimseniyordu. Yedi yaşındayken babasının ölümü üzerine ablası Gevher Şehnaz ile Yesi' ye gitti. Burada bir süre öğrenim gördü. Daha sonra gittiği Buhara' da Hemedan'lı şeyh Yusuf'un (1049-1140) öğretilerini benimsedi. Onun ölümünden bir süre sonra üçüncü halifesi olarak yerine geçti.(1160) Şeyhin vasiyetine uyarak Yesi' ye geri döndü ve ölümüne dek orada tasavvuf öğretisini yaydı. Yesi' de türbesi ve adına kurulmuş hangah Timur tarafından görkemli bir yapı haline getirildi. Burası Orta Asya Volga Türklerinin Özbek kazaklarının kutsal ziyaret yeri oldu⁴⁹

Yesevi adını alması ve ününü tüm Türkistan'a yayılması şu olaya bağlıdır; Bu devirde Maverâünnehir ve Türkistan' da Yesevi adında bir hükümdar saltanat sürüyordu. Kışın Semerkant' ta oturuyor, yazın Türkistan dağlarında yaşıyordu. Diğer tüm Türk hükümdarları gibi av meraklısı olan bu hükümdar yazları Türkistan dağlarında avlanıyordu ve böylece boş zamanını buralarda böyle geçiriyordu. Lakin bir yaz kara-cuk dağlarında avlanmak istediğinde dağın çok girintili ve çıkıntılı olması nedeni ile bunu gerçekleştiremiyor avlanamıyordu. Bunun üzerine dağı ortadan kaldırmak istedi. Kendi hükmettiği yerlerde ne kadar şeyh varsa ne kadar veli varsa hepsini

⁴⁹ Büyük Larousse. Sayfa 220.

topladı ve duaları ve bereketiyle bu dağları ortadan kaldırmalarını istedi. Türkistan evliyası hükümdarlarının bu isteğini kabul ettiler. İhram başlayıp üç güne kadar bu dağın ortadan kalkması için tazarrua ve niyaza koyuldular. Fakat tazarru ve niyazların umulanın aksine neticesiz kaldı. Sebebini araştırdılar, memlekette ariflerden , velilerden gelmeyen var mı diye? Şeyh İbrahim'in oğlu Ahmet pek küçük olduğu için çağrılmadığı anlaşıldı. Hemen Sayram' a adamlar gönderip çağırdılar. Çocuk ablasına danıştı. Ablası dedi ki: Babamızın vasiyeti vardır. Senin meydana çıkma zamanının gelip gelmediğini belli edecek şey, babamızın mabedi içindeki bağlı bir sofradır. Eğer onu açmaya kadir olursan, var git meydana çıkma zamanının gelmiş demektir.

Çocuk mabede gitti, sofrayı açtı. Hemen sofrayı alarak Yesi şehrine geldi. Bütün evliya orada hazır dılar. Sofrasında olan bir tane ekmeği niyaz gösterdi, kabul edip fatiha okudular. Ekmeği meclistekilere bölüp hepsine yetirdi. Evliyalarından Padişah'ın Ümare ve askerlerinden orada 99 bin kişi hazır olmuşt u. Onlar bu kerameti görünce, Hoca Ahmed' in büyüklüğünü daha iyi anladılar. Hoca Ahmet babasının hırkası içinde, duasının neticesini bekliyordu. Birden bire gök yüzünden seller boşanmaya başladı. Her yer suya bulandı ve doldu . Şeyhlerin seccadeleri dalgalar üzerinde yüzmeye başladı. Bunun üzerine bağırsıp niyaz ettiler. Hoca Ahmet hırkadan başını çıkarttı. Hemen fırtına kesilerek güneş açıldı. Baktılar kara-cuk dağı ortadan kalkmış. Simdi orada o dağın yerinde karacuk adlı bir kasaba bulunur ki Hoca nın ekser evladının mesken ve vatanıdır.

Bu kerameti gören hükümdar Yesevi kendi adının kıyamete kadar cihanda baki kalmasını temini için Hocadan niyaz etti. Hoca bu niyazı da kabul eyledi ve dedi ki: Alemde her kim bizi severse, senin adınla beraber yad eylesin. İşte bundan dolayı , o günden beri Hoca Ahmet Yesevi adı ile anılır oldu.

Fuat Köprülü, ilk mutasavvıflar adlı eserinde; Türklerin İslamiyet'i İran üzerinden özellikle acemler aracılığıyla aldıklarını söylerken şöyle diyor: İslam inancı ve medeniyeti İran kültürünün merkezi olan **Horasan yolu** ile Maveräünnehir' den geliyordu. Fuat Köprülü'nün coğrafi olarak tanımlamasına katılmakla beraber bazı kaynaklarca İran Acem etkisinin ağır bastığına katılmıyor. Hz Muhammed'in ölümünü takip eden yıllarda iki önemli görüş farkı çıkıyor. Bunlardan birinde Arap milliyetçi baskıların ön planda tutulduğu görüs, diğeri ise İslamiyet'in evrensel bir din olarak milliyetçilik ve militarizm zincirinden uzaklaştırmak isteyen görüş. Evrenselliği benimseyenler Arap milliyetçiliğinden kaçarak Horasan'a yerleşenlerdi. Ayrıca o yıllarda Horasan Türklerle meskun bir bölge idi.

Horasan yöresinin bir Türk yöresi olduğu Türklerin gelenek ve göreneklerine bağlı oldukları geleneklerinin evrensel içerik taşıdığı İslamiyet' i kabullerinde evrensel bakış açısının kendi eski görenek ve gelenekleriyle uyumluluğunu gözden kaçırmamak gerekir.

Bektaşilerin düşüncelerine göre Yesevilik bir tarikat gibi kabul edilmiş ise de aslında bir ocaktır. Tarikatın oluşumunu gerektiren, özellikler Yesevilik de eksiktir. (Kısve Tekke , erkan name , zikir, riyazet, semah gibi) tam değildir. Teşkilatlanma tam olarak tamamlanmadığından

daha sonraları içinden bazı tarikatların doğmasına yol açarken kendi konumunu koruyamamıştır.

Horasan' da zaman içerisinde bir okul bir ekol diyebileceğimiz bir oluşum meydana geldi. İslamiyet'in evrensel bir din olduğunu vurgulayan ve aşırı Arap ırkçılığını savunan Arapların baskısından kurtulmak isteyenlerce Horasanda bir okul oluşmaktaydı. Bu okula **Horasan mektebi** denilmekteydi. Horasan okulunu oluşturanlar İslamiyet'in yüce fikirlerini Horasanda yaymaya başladılar. İslamiyet' in en önemli fikirlerinden biri olan tanrıya ortak koşmamak özelliğine uyulmak koşulu ile İslami inanç ve düşünce sistemiyle mevcut bölge halkı olan Türk gelenek ve görenekleri kaynaşmaya başladı. Ancak Türklerin töre ve geleneklerinden bazıları tanrıya ortak koşuyorsa, o zaman Horasan okulu bu uygulamaları kendi bünyesine almadı. Sonuçta İslamiyet Türk töresiyle inancıyla birleşmeye başladı. Böylece Horasan okulu Arap etkisinin dışında, bölge halklarının eski inanç ve yaşam kültürünü de içine alan evrensel İslam anlayışı ortaya çıktı. Bu özellikle Arap ırkçılına karşı bir **"tepki hareketi"** olarak şekillenen Horasan Mektebinin görüşleri düşünceleri o kadar geniş o kadar evrenseldi ki sadece **"Allah'a ortak koşmamayı "** esas alarak bunun dışındaki tüm gelenek görenek anane ve fikirlere **müsamaha** nazarıyla bakabiliyorlardı.

Farsçanın resmi dil olduğu kadar kültür dili olarak kullanılmasının daha çok medreseler çevresinde toplanan, aydın şehir halkının önemli ölçüde Fars kültür ve düşünce tarzını benimsemesine tesiri olmuş, buna karşı Yesevilik gibi Orta Asya kaynaklı ve eski Türklerin inanıp yaşadığı dinlerinin motiflerinin bol miktarda bulunduğu tarikatlara mensup şeyh ve dervişlerin şehirlerden çok göçebe Türkmen toplulukları arasında dolaşarak onların dini duygu ve düşüncelerine yön vermeleri, milli duyguları okşamaları , Anadolu'da farklı kültür yapısına sahip iki ayrı sınıfın teşekkülüne sebep olmuştu. Öyle ki 13.yüzyılda özellikle Moğol istilası döneminde ortaya çıkan karışıklıklar adeta bir Türk-Fars mücadelesi şeklinde cereyan etmişti.⁵⁰

13. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu'ya önemli ölçüde derviş akınının vuku bulduğuna şahit oluyoruz. Uç sahaların "Dar'ul İslam"ın sınırı olması bu akınlara az çok dini bir mahiyet , mukaddes cihat rengi verdiği için bu mücahit dervişler (Alperenler) bazen de bu kisveye bürünmüş muhtelif akidelere malik türlü türlü insanlar , Şamanist ruhanilere (Bahşiler) benzeyen serseri derviş zümreleri , ya samimi olarak gaza etmek veya zahiren gaza etmek, hakikatte ise maişet temin etmek için buralara kadar geliyorlardı.Bunlardan bir kısmı köylere ve göçebeler arasına dağılılarak kuvvetli heterodoxie (rafizi) propagandası yapan hatta bu propagandalarını Hıristiyanlara bile teşmil eden Türkmen dervişlerdi.Şehir ve kasabalara gelerek yerleşen diğer bir kısmı ise bunlardan büsbütün farklı Sünni tarikata mensup kimselerdir.⁵¹

Şehirlerde görülen tarikat mensuplarının göçebe Türkmenler üzerinde fazla etkili, tesirli olmadıkları kesin bir hakikatti. Fakat göçebe Türkmenler arasında fikirlerini yayan dervişlerin tamamı da heterodoxie dervişlerdi demek doğru bir iddia olmaz. Göçebe halk kitlelerinin dini

⁵⁰ Köprülü Fuat , Türk Ed. İlk Mutasavvıflar ,s.192-198

⁵¹ Köprülü Fuat , Türk Ed. İlk Mutasavvıflar ,s.138,139

kültürlerinin diğer halk gruplarına göre zayıf olması her ne kadar onları ehli sünnet dışı propagandalar karşısında zayıf bırakmış hatta birçoklarının bu propagandalara kapılmaları sonucunu doğurmuşsa da bu hiçbir zaman Türkmenlerin tamamının veya büyük ekseriyetinin ehli sünnet dışı mezhep ve tarikatlara girdikleri manasına gelmez. Ahiler gibi şehir ve kasabalarda özellikle zanaatkarlar arasında hüsnü kabul gören ve başlangıçta tamamen Sünni akideleri benimseyen içtimai dini grupların mevcudiyeti,öyle zannediyoruz ki bu fikrimizi destekler.⁵²

13.ve 14. yüzyıllar İslam dünyasının siyasi ve fikri açıdan çok yönlü bir durum arz ettiği yıllardır. Fikri çeşitlilik ve hareket tasavvufi düşünceye de tesir etmiş , büyük tarikatların hemen hepsi bu yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde tarikatlar bütün adap ve erkanıyla ortaya çıkmışlarsa bile insanları kendilerine bağlama ve kendi fikirleri doğrultusunda sevk etme işinde oldukça başarılı olmuşlardır.

Tasavvufi düşüncenin bazı unsurları Şia ile ilgili olduğu gibi bazı unsurları da felsefe ile ilgilidir. Dolayısıyla bu durumun tabii sonucu olarak zamanla hak (ortadoks) ve batıl (heteredoks) tarikatlar ortaya çıkmıştır.

12. ve 13. yüzyılların siyasi gelişmelerinde önemli ölçüde etkisi görülen haçlı seferleri , Moğol istilası,bunlara bağlı olarak ortaya çıkan siyasi çöküntü ve kargaşa ortamı Müslüman halkı yeni arayışlara doğru itmiş ve pek çok kişi bu mutasavvıfların fikirlerini kurtuluş vesilesi olarak görmüştür. Bu durum kurucularından pek çoğu aynı yüzyılda yaşamış tarikatların Selçuklu topraklarında yayılmasına neden olmuştur. Kadiriyye , Ekberiyeye , Yeseviyye , Sühreverdiye , Koneviyye , Kübreviyye , Nakşibendiyye Mevleviye , Bektaşiyeye , bunların en meşhurlarıdır.Bu tarikatlarla beraber bunlardan çıkan kollarda hesaba katılırsa Selçuklular devrine "tarikatlar asrı" demek hiçte yanlış olmayacaktır. Ayrıca bu dönemde Hurufiyye , Kalenderiye , İbahiye gibi pek çok heteredoks tarikatta ortaya çıkmış veya daha önce mevcut olduğu halde müsait ortam bularak süratle yayılmaya başlamıştır.⁵³

Türkler Müslüman olmadan önce değişik dinlerle karşılaşmış hatta bunlardan bazılarını kabul etmişlerdi.Şamanizm dışında Hıristiyanlık , Musevilik , Budizm , Manihaizm,Mecusilik kısa süreli de olsa Türklerin dini olmuştu.Mesela ;10. yüzyılda Hazar Türkleri arasında aynı anda İslamiyet , Hıristiyanlık ve Musevilik yayılmış ayrıca halkın büyük bir kısmı da eski dinlerini muhafaza etmişlerdi..Bu durum Türklerde , değişik dinlere mensup insanlarla bir arada yaşama alışkanlığı kazandırmış , müsamahakar bir toplum haline getirmiştir.

⁵² Bayram Mikail, Ahi Evren Kimdir , Türk Kültür Dergisi,sayı191,s.658,668

⁵³ Kara Mustafa , Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİNDE DİNİ KURUM VE KURULUŞLAR

1-CAMİLER

Şüphesiz Selçuklular devrinde dini hayatın şekillenmesinde camiiler önemli rol almışlardır. Bu rol yeni fethedilen topraklarda daha belirgin manada tesirini icra ediyordu. İran , Irak , Suriye gibi ilk İslam asırlarından itibaren Müslümanların elinde olan topraklarda zaten Müslüman halk yaşıyor ve bunlar pek çok dini müessese arasında camii ve mescitlere de sahip bulunuyorlardı.Halbuki yeni fethedilen ve Hıristiyan halk ile meskun bulunan toprakların durumu farklı idi.İşte bu fedakarlık özellikle Anadolu'da dini müesseseler olarak camilerin apayrı bir yere sahip olmalarına sebep olmuştur.Günümüze intikal eden Anadolu camilerinin 12. yüzyılın 2. yarısından kalmış olması , ilk fetih yıllarında camilerin yapılmadığı anlamına gelmez.Sultanlar fethedilen şehir ve kasabalar için minberler göndermeleri , imam ve müezzin tayin etmeleri camilerin varlığının açık işaretleridir.Muhtemelen bu ilk fetihde yapılan camiler kiliselerden çevrilerek yapılıyor ve günümüze kadar intikal edemeyecek zayıf malzemedan yapılıyordu. Anadolu'da İslam'ı yaymak için çalışan Selçuklu Sultanlarının , İslamlaştırma çalışmalarında camilerine ne kadar önemli olduğu gerçeğini hayata uyguladıkları ; fethedilen yere önce minber göndermeleri ,imam ve müezzin tayin etmeleri, kısaca cami yaptırımlarından anlaşılmaktadır.⁵⁴

Camilerin henüz içtimai müesseselerin iyice kurulup yaygınlaşmadığı fetih asrında sonraki yıllara oranla insanların İslam'a girmesine tesir bakımından çok fazla hizmetler ifa etmiş olmaları bir gerçektir. Çünkü bu camiler ilk zamanlarda hem medrese , hem tekke , hem de zaviye hatta miras taksiminin yapıldığı , divan tutulduğu mekanlar olarak görev yapmışlardır.

2-TEKKE VE ZAVİYELER

Tıpkı camiler gibi tekke ve zaviyelerde Selçuklu dini ve tasavvufi hayatın şekillendiği merkezler idi. Daha önce Türkistan'da kurulan ve Selçuklular devrinde sayıları artan Ribat'lar da büyük ölçüde böyle bir fonksiyonu ifa ediyor , içlerinde binlerce derviş barındırıyorlardı.

Tekke ve Zaviyelerin Anadolu'da ilk defa ne zaman kuruldukları bilinmekle beraber Abbasiler devrinden başlamak üzere , Anadolu gazalarına "**mutavvia**" sıfatıyla katılan Türkistan gönüllüleri arasında pek çok sayıda Şeyh ve dervişin bulunduğu bilinmektedir.Bu sebeple tekke ve zaviye mensubu olan bu gönüllülerin daha ilk fetih yıllarında Anadolu'nun muhtelif bölgelerine yerleşerek tekke ve zaviyeler kurdukları söylenebilir. Anadolu'da pek çok köyün adının doğrudan doğruya "tekke" olması ve ismin içerisinde "tekke" olması (Tekke köyü , Tekkevran , Tekkekaya ,Tekkedere , Boğdacı Tekkesi v.s.) Anadolu'nun Müslümanlaşmasında ve iskanında ne kadar önemli olduğunu izah etmektedir.Bu Tekke ve Zaviyelerde kalan Türkmen şeyh ve dervişleri

⁵⁴ İbni Bibi ,Anadolu Selçuklu Devleti , çev. M.N. Gençosman, F.N. Uzluk , s.154

zamanla Veli telakki edilmiş ve kendileri için menakıpnameler bile vücuda getirilmiştir. Anadolu'da yazılan evliya menakıpnamelerinde bu velilerin üstün meziyetleri arasında en önemlisi olarak o velinin pek çok gayri müslimin İslam'a girmesine vesile olduğu ısrarla kaydedilir. Bu Tekke ve Zaviyeler Selçuklu devrinde o kadar yayılmıştı ki Osmanlılar Erzurum'u aldıklarında şehrin on mahallesinden dokuzunun adı bir tekke veya zaviyeye tekabül ediyordu.⁵⁵

ANADOLU'DAKİ MÜSLÜMANLARIN İNANÇLARINA İSLAM ÖNCESİ İNANÇLARININ ETKİLERİ

Yüzyıllar boyu belli bir kültüre sahip olmuş ve onun içinde yoğrulmuş sonra bir takım sebeplerle başka bir kültüre geçmiş insan topluluklarının bu geçiş sırasında –çok uzun zaman sonra bile- eski kültürle ilgilerini tamamen kesmedikleri, ona ait bazı unsurları olduğu gibi bazılarını da yeni kültürün kalıplarına uydurarak muhafaza ettikleri bilinen sosyolojik bir gerçektir.⁵⁶ Şüphesiz aynı gerçek , değişik yer ve zamanlarda İslam dairesine girmeye başlayan toplulukların da tekrarlamıştır. Bu Türk toplulukları , İslamiyet'i kabul etmeden öncede muhtelif dinlere girdikleri zaman eski inançlarından yeni dinle çatışmayanları olduğu gibi , çatışanları ise yeni dinden aldıkları motiflerle besleyerek onu uydurmaya çalışmışlardır. İslamiyet dönemi içinde aynı şey olmuştur. Ancak İslamiyet'in ana inanç esaslarıyla tamamen çakışan inançlar genelde terk edildiği söylenebilir.

Bu sosyolojik gerçek dikkate alındığında bütün Türk topluluklarında aynı devirde başlayan ve eski inançlarla hiçbir ilgisi kalmamış yüzde yüz tam bir İslamlaşma olayı düşünülemez. Tarih kaynakları yukarıda ileri sürülen fikri destekleyici mahiyette haberlerle doludur. Nitekim 10. yüzyılı başlarında Maverünnehir'de İslamiyet'i kabul eden Oğuzların yeni dini henüz tam anlayarak özümseymediklerini çağdaş müşahitler anlatıyor.

Mesela: Bu devirde Abbasi halifelerinin temsilcisi sıfatıyla Orta Asya'da muhtelif Türk boylarını dolaşan İbni Fazlan , Oğuzlar arasında **kelimeyi şahadetten öteye gitmeyen** bir Müslümanlık olduğunu belirtir.⁵⁷ Maverünnehir, Harezm, Horasan gibi muhtelif bölgelerde Müslüman olduktan sonra çeşitli vesilelerle , özellikle Karahitay , Harzemşah mücadelesi ve Moğol istilası yüzünden Anadolu'ya göç eden Türkler arasında büyük kültür ve medeniyet merkezlerinden gelme tam İslam'ı kavrayamamış hatta hiç Müslüman olmayan topluluklar vardı. Bektaşî Menakıpnameleri'nde tespit edilen inançların vaktiyle Anadolu'ya intikal eden Türk nüfusu arasında varlığını koruyabilmiş ve bazı durumlarda İslam'i bir çehreye bürünerek bu eserlerde ortaya çıkmıştır. Bu motiflerin kabaca bir tasnifi bile bizi hem Şamanizm'e , hem de

⁵⁵ Menakıbı E. Kirmani, s.119,124,233,236

Menakıbı Hacı Bektaş Veli , s.56

⁵⁶ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıpnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s.18

⁵⁷ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıpnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s.30,31

Budizm , Mazdeizm , Maniheizm , gibi vaktiyle Türklerin mensup oldukları dinlere , hatta Şamanizm öncesi eski Türk inançlarına götürmektedir. Ancak şunu unutmamak gerekir ki başlangıcından günümüze kadar Anadolu'da bu muhtelif kaynaklı inançlar her yerde aynı nispet ve yoğunlukta görülmemiştir. Bunların bütün tazelikleriyle yaşama ve yayılma imkânını buldukları zümreler çeşitli sebeplerle daha Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren Sünni ve gayri Sünni olmak üzere ikili bir bölünme sonucu ikinci grubu teşkil eden zümrelerdir.

Bu sosyolojik gerçeğe başka bir misal vermek gerekirse: Şiilik İslam dininin yayılmasıyla birlikte Arapların dışındaki uluslara da Abbasiler döneminde Türkler ve İranlılar özellikle orduda yoğun olarak yer almaktaydılar. Örneğin daha hicri IV. Yüzyılda Maverünnehir'in oldukça uzağında yaşayan Buğraç Türkleri eski inançlarındaki Gök Tanrı'nın yerine Hz. Ali'yi geçirmişlerdi. Zaten Emevi döneminden (661-750) bu yana Hz.Ali ve soyunun başlarına gelenler ve özellikle de Kerbela olayı Şiilerce her tarafa yayılmaktaydı. Sosyal ve siyasal ortam da bu düşüncelerin yaygınlaşmasına elverişliydi. **Hz.Ali'ye ve ehl-i beyte muhabbet**, o dönemde gittikçe fazlalaşan tarikatlerde oldukça yaygındı. Hazret-i Ali'nin kahramanlıkları ve Kerbela Olayına ilişkin menkıbeler Anadolu, İran, Irak ve Horasan bölgelerinin sözlü ve yazılı edebiyatında en eski zamanlardan itibaren, çok sevilen ve yaygın bir konudur ki bunun etkilerini bugün bile gözlemlemek olanaklıdır. Demek ki İslam dünyasındaki siyasal ve dinsel bölünmelere kaynaklık eden bu olaylardan Araplar'ın yanısıra, Türkler, İranlılar ve diğer uluslar da doğal olarak etkileniyorlardı. Yeni müslüman olan uluslar arasında Hz.Ali bir sembol halini alıyor ve onun savaşçılık, yiğitlik ve velilik yönleriyle bezenmiş menkıbeleri her yere yayılıyordu. Hz.Ali'nin sembolleşmesinin yanısıra, bütün muhalif hareketlerin kalkış noktası olan **Kerbela Olayı** da aynı şekilde, hatta daha derin izler bırakıyordu. İşte bu etkilerin bir sonucu olarak Şiilik ve batınlık, İslam dünyasının her yanına yayılan tasavvuf akımına nüfuz etmiş ve Alevi-batını eğilimli birçok tarikat ortaya çıkmıştır. Anadolu ve İran bölgelerinde de ortaya çıkan bu tarikatlerden konumuz bakımından en önemlileri Yesevilik, Kalenderilik, Vefailik, Hurufilik, Hayderilik adlı tarikatlerdir. Daha çok göçebe ve köylü topluluklar arasında etkili olan bu heterodoks yani resmi din anlayışına aykırı tarikatler, doğaldır ki, yaygın oldukları çevrelerdeki koşullara uygun olarak şekillenmiş bir İslam anlayışını yaymaktaydılar. Sünni çevrelerde yoğun tepkiler gösterilen ve eski kaynaklarda da yer alan, bu tarikatlere mensup şeyh ve babalara yönelik suçlamaların en bilinenleri şu şekildedir: Bu dervişlerin, dinsel yükümlülüklerine/yasalara uymamaları ve kadınların da dinsel törenlere katılmaları. Basit halk kitleleri, işte bu adetleri nedeniyle yoğun tepkiler alan ve hiç şüphesiz telkinleri kendilerine daha uygun gelen bu tür babaların ve şeyhlerin etkileri altındaydılar. Bu heterodoks şeyh ve dervişler adeta alevi-batını düşüncelerin yayıcılarıydılar. Alevi Dedelerinin soyları da onlara dayanır.

ŞAMANİZM VE DİĞER ESKİ TÜRK İNANÇLARININ ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE BENZERLİKLER

Alevilik ve Bektaşilikte Türklerin daha önce inandığı , yaşadığı tüm dinlerin inançların etkileri vardır.Fakat Alevilik ve Bektaşiliğe en fazla renk veren Şamanizm ve Şamanizm öncesi eski Türk inançlarıdır.Bunları misallerle aşağıda anlatacağız

KAM , DEDE , BABA

Şamanizm'de Kam, Şaman her şeydir. Bu inancın sahiplerine göre **Şaman** :

- a.Sihirbazlık yapan
- b.Hastaları iyileştiren
- c.Gaipten ve gelecekte haber veren
- d.Ruhları bedenlerini terk edip tekrar dönen
- e.At üstünde göğe yükselip Tanrı ile konuşan
- f.Tabiat kuvvetlerini istediği gibi yönlendiren
- g.Ateşin yakıcılığından etkilenmeyen
- h.Yenilmiş hayvanları kemiklerinden tekrar diriltiren
- ı.Kadın erkek karışık, müşterek ayinler yapan
- j.Tahta kılıçla savaşan

doğa üstü bir insandır.⁵⁸

Şaman Şamanizme bağlı halklarda ruhlarla insanlar arasında aracı rolünü oynayan bir tür din adamıdır. Şamanist dünya görüşüne göre, bütün dünya iyi ve kötü ruhların etkisi altındadır. Büyük ve özellikle insanlara ve hayvan sürülerine türlü kötülükler yapmaya hazır kötü ruhlarla ilişki kurmak kudreti yalnız Şamanda bulunur. İnsanlar ruhların ne doğada ne huyda olduklarını ve her şeyden önce onlara hangi yoldan gideceğini bilemez, onların nelerden hoşlandıklarını, hangi cins ve çeşit kurbanlardan memnun kalacaklarını saptayamazlar. Ata ya da akraba ruhlarından aldığı kuvvet ve ilham ile bütün bunları ancak Şaman bilir ve böylece bir yandan iyi ruhların insanlar için yararlı ve hayırlı etkilerini devam ettirmeye, bir yandan da çeşitli çarelere başvurmak suretiyle, kötü ruhların zararlı eylemlerini önlemeye yalnız onun gücü yeter. Şaman bu amaçla tertip ettiği ayinlerde ruhlar ile ilişkiye geçip onları hoşnut ve razı ederek istenilen sonucu almaya çalışır.

⁵⁸ J.A. Boyle, Orta Çağda Türk ve Moğol Şamanizmi , çev.O.Ş.Gökyay s.6941

Kuzey Asya halkları arasında "büyücü, sihirbaz" anlamına gelen Şaman sözünü, hemen-hemen yalnız Mançu-Tunguz halkları kullanır: Mançuca *sama*, Tunguzca *Şaman*, *saman*, Avrupa gezginlerinin bunlardan duyduğu *Şaman* kelimesi, sonradan Sibiryaya sihirbazlarına verilen genel bir ad olarak uluslararası kitabiyata yerleşmiştir. Bu kelime, ilk kez 17. yüzyılın sonlarına doğru Rus elçisi olarak Çin'e giden E. İbrand ile yol arkadaşı A. Brand'ın izlenimlerini anlatan seyahatnamede geçer. Bu kitaba göre, Tunguzlarda *Şaman* ya da *saman* bir tür "rahip" ya da "sihirbaz" demektir. Böylece Rusya'nın Doğu Sibiryaya ile doğrudan doğruya ilişkiye başladığı zamanlardan başlayarak Avrupa'da yazılmış olan kitaplarda *Şaman* kelimesi ile aslında Tunguz sihirbazlarının kastedildiği anlaşılmaktadır.

Şaman kelimesinin kökenine gelince, bu konuda ortaya atılan fikirler çeşitlidir. Kimilerine göre kelimenin aslı Mançuca ya da Moğolca, kimilerine göre ise, Sanskritçedir. Birinci görüşü savunanlardan Banzarov'a⁵⁹ göre, *Şaman* kelimesi Mançuca *samandan* gelmektedir. Nitekim bu kelimenin kökünü oluşturan *sam*, gerek Mançuca, gerekse Moğolca birkaç kelimedede mevcuttur. Örneğin Mançuca *samarambi* "sıçramak, dövünmek" demektir. Moğolca *sam-dambi* "oyynamak" demektir. Bu görüşe taraftar olduğu anlaşılan Nioradze,⁶⁰ bütün bu kelimelerin, bir coşkunluk durumunu, hareketli heyecanlı bir durumu belirttikten sonra, *saman* ya da *samanın* "coşmuş, durmadan oynayan, bir oraya, bir buraya sıçrayan kişi" anlamına geldiğini öne sürer. F. Schlegel ile K. Donner ve N. Poppe, *Şaman* kelimesini "dilenci rahip, Budist derviş" anlamına gelen, Sanskritçe *sramana* ya da *çramana*, Pali dilinde *samana* ile açıklarlar. Kuzey Asya kültür tarihinde güneyden gelen Budizmin izleri bulunduğunu öne süren Şirokogorov'da Tunguzlardaki Şamanlığı Budist etkiye indirgerken, Mironov ile birlikte *Şaman* kelimesinin kökenini Sanskritçede aramıştır. Öte yandan Laufer *Şaman* ya da *saman* kelimesinin Budizmden alındığını kabul etmez. Nitekim Ruben de doğrudan doğruya Hint kaynaklarına dayanarak, Şamanizmin daha Aryalılardan önce, Orta Asya'dan gelen kültür dalgaları ile Kuzey Hindistan'a yayılmış olduğunu belirtmiştir. Nihayet Şamanizm meselesini açıklamaya çalışan Ohlmarks *saman* kelimesinin Sanskritçeden geldiği hakkında ortaya atılan iddianın artık bir değer taşımadığına işaret ettikten sonra, Budizmde Şamanlığa ait unsurların bulunduğunu ve bunların Güney'den çok, Kuzey'in etkisini gösterdiklerini söylemiştir.

Şaman sözü, ayrıca Toharca'da *samane* ve Çince de *şa-men* şeklinde geçer. Sogdçada *şmn* olarak yazılan kelimenin, *Şaman* sözüne karşılık olduğu ileri sürülmüş ise de, bunun doğru olmadığı anlaşılıyor. Zira, Sogdça metinlerdeki şekline işaret edilen bu kelime, Türkçe Turfan metinlerinde önceleri *şamnu*, *şumnu* diye okunmuş iken, sonradan *şimnu* şeklinde saptanmıştır. Anlamı da, "kötü ruh, şeytan"dır. İran mitolojisinde *Ahrimen'e* karşılık geldiği bilinen bu kelimenin, gerek biçim, gerekse anlam bakımından Tunguzca *Şaman* ya da *saman* sözü ile hiçbir ilişkisi yoktur. Nihayet bir de Farsça eski edebiyat dilinde "putperest, put" demek olan,

⁵⁹ Sadettin Buluç, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, s. 34

⁶⁰ Sadettin Buluç, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, s. 1

Firdevsi'nin *Şahname*'sında "Budist rahip" anlamında kullanılan bir *şemen* ya da *Şaman* kelimesi vardır. Dinsel bir terim olarak Hintçeden Farsçaya, Sogdça yoluyla geçtiği anlaşılan bu kelimeyle, Kuzey Asya halklarının sihirbaz rahibini gösteren *Şaman* arasında bir ilişki bulmak zordur.

Bütün bu açıklamalardan anlaşıldığı gibi, *Şaman* ya da *saman* Tunguzca bir kelimedir. Eğer, ileri sürüldüğü gibi, burada vaktiyle çok daha kuzeye yayılmış olan Budizmin etkisi söz konusu olsaydı, bu terimin çok daha geniş bir alana yayılması gerekirdi. Oysa, Kuzey Asya dillerinde *Şaman* için başka başka kelimelerin kullanıldığı görülüyor. Tunguzların ne Hindistan, ne de Çin ile doğrudan doğruya bir ilişkisi vardır. Buna göre, *Şaman* kelimesinin Çince yoluyla Hintçeden Tunguzcaya geçmiş olması da olası değildir. Nihayet Németh *Şaman* kelimesinin kökenini araştırırken, bunu çeşitli Türk şivelerinde geçen Kam kelimesi ile birleştirip Türkçe olarak göstermek istemiş ise de bu arada *Şaman* kelimesinin ikinci hecesini açıklamıştır.

*Şaman*ların eski bir geçmişi olduğundan sözeden Banzarov'a göre, Orta Asya halkları arasında onların varlığına ait ilk doğru bilgi, 6. yüzyıl Çin kaynaklarında geçer. Pelliot yine Çince bir metne dayanarak, Mançurya'da Cücen dilinde "büyücü" anlamına gelen *şan-man* (=şa-man) kelimesinin 12. yüzyılda varlığını saptamıştır.

Türk halkları *Şaman*larına genellikle kam (gam, ham) derler. Radloff'a göre, başlıca Altay, Teleüt, Lebed, Şor, Şagay, Koybal, Kaç, Küerik, Soyon, Kumandı ve Uygur ağızlarında geçer. Moğollar, Buryatlar ve Kalmuklar erkek *Şaman*larına bö, böge Yakutlar oyun, Çuvaşlar yum, Kırgız-Kazaklar bakşı, baksı ya da bahşı derler. Yakutlar ile Altaylılar kadın *Şaman* için Moğolca *udugan* (utahan, ubahan, iduan) deyimini kullanırlar. Ancak Yakutça'da hamma (kamla), "kam'lık etmek" anlamındadır.

Kam genellikle "kahin, büyücü" demektir. Ayrıca "uzman hekim, bilim adamı, felsefeci" anlamlarına da gelir. Eski türkçe metinlerde bazen "putperest rahip", bazen "büyücü" anlamında kullanıldığını görüyoruz. Eberhard'a göre, eski bir Çin kaynağında, Kırgızlarda *Şamana* gan denildiğini görüyoruz ki, bu herhalde kam olacaktır. Nitekim Radloff, 11. yüzyılda Hakas-Kırgızlarda *Şamana* kam denildiğini yazar. Harva'ya göre, 13. yüzyıl Avrupa gezginlerinden V. Rubruk'da "sihirbaz" anlamında ham (=kam) kelimesini kaydetmiştir.

Kam kelimesine, Türkçe Turfan metinlerinden başka, *Kutadgu bilig* (462=1069/1070), *Divan lugat al-Turk* (470=1077), *Codex Cumanicus* (m. 1303) ve Abu Hayyan'ın *Kitab al-idrak li lisan al-atrak* (712=1313)'i gibi eski Türk dili andaçlarının bir çoğunda rastlanmaktadır. *Kutadgu bilig*'de birkaç yerde anlatıldığına göre, çeşitli hastalıkları tedavi etmek için hekimin yanında *kam* da yer alır. Hekim (otaçı) hastalığı (ig) ilaç (ot) ile tedavi eder ; kam ise, hastayı kendi yöntemine göre, daha çok ruhsal yollardan, efsun ve sihirle iyileştirmeye çalışır.

Divan lugat al-Turk'te "kahin" anlamına gelen kam'ın başlıca görevi efsun yapmak (arvış arva)'tır. Aynı kitapta geçen kam ırkladı örneğine bakılırsa, *Şaman*ın falcılık yaptığı da söylenebilir.

Şamanlığa Davet ve Şamanın Eğitim ve Öğretimi

Şamanın başlıca görevi, ruhlarla ilişki kurmaktır. Bunu da ancak belirli yetenek ve yatkınlığa sahip kişiler başarabilir. Bunun için, belli bir eğitim görmekle herkes Şaman olamaz. Şamanlık doğuştan ve adeta kaçınılmaz bir kader meselesidir.

Altay halklarına göre Şamanlık, ailede soydan gelen ve özellikle çocukluk çağında sara nöbetleriyle gelen bir hastalık sayılır. Gerçekten, sayısız örnekler Şamanlık yeteneğinin hastalıktan kaynaklandığını göstermektedir. Radloff'a göre, Şamanlık nöbetleri aniden gelir. Aday önce kendinde büyük bir yorgunluk hisseder; bedeni kasılıp titrer ve bu durumu esnemeler takip eder; göğsü daralır, birtakım acayip sesler çıkararak ağlar, gözleri döner, sonra birdenbire sıçrayıp ayağa kalkar, deli gibi dönmeye başlar ve sonunda ağızından köpükler saçarak yere yıkılır, bedeni hissizleşir. Bu ıstıraplı durumlar bir süre devam eder. Sonunda günün birinde aday davulunu alıp çalmaya başlar ve artık sakinleşip kendine gelir. Şaman olmaktan kaçınan kimse, sonunda ya delirir ya da genç yaşta ölür.

Şçukin'e göre, Yakutlarda Şaman adayına gelen nöbetler daha şiddetli bir şekilde görünür. Aday, ruhun baskısı ile ormanlara düşer, kendini ateşe, suya atmak ister. Bu belirtilerden, o kişinin Şaman olacağı anlaşılır ve aday Şamanlığa başlayarak bu hastalıktan kurtulur. Troşçanskiy'e göre, Yakutlarda Şamanlığa yatkın kişilerde görülen bu sinirsel hastalığa menerik denir. Şamanlığı bırakanlarda hastalığın yeniden başladığı birçok örneklerle saptanmıştır.

Şirokogorov'un verdiği bilgiye göre, Tunguzlarda da Şamanlığın sinirsel bir hastalık durumunda ortaya çıktığı görülmektedir.

Ohlmarks'da Şamanizmin ruhsal esasını, kutup bölgesindeki doğal şartların ağırlığından ileri gelen bir tür isteri ile açıklamak istemiştir. Ama, bütün bunlara karşın Şamanı yalnızca bir ruh hastası olarak göstermek asla doğru değildir. Tersine olarak ruhlar tarafından Şamanlığa çağrıldığına inanılan bu kişiye, Sibiryalı halkları arasında korku ile karışık bir saygı gösterilir. Özel yeteneği sayesinde doğaüstü güçlerle ilişkide sayıldığı için, ona, bağlı olduğu boy ya da oymağın koruyucusu gözü ile bakılır. Nitekim ilk Şamanın ortaya çıkmasına dair Sibiryalı'da anlatılan efsanelerde de ruhlarla ilişkide bulunduğu inanan Şamanın, üstün yetenekleri ile farklı yaratılışa sahip bir varlık olduğu belirtilir. Kamlar, genellikle zeki, hayalperest ve şair tabiatlı insanlardır. Ayın sırasında büyük bir vecd içinde kendinden geçip gök ve yeraltı dünyalarında gördüğü garip varlıkları, ilginç olayları ayrıntılarıyla anlatan Şaman, ayıldıktan sonra hiçbir şey anımsamaz. Tarihi çağlarda gelecekte haber veren, bir boz atın sırtında göklere çıkan, hatta sonunda devlet işlerine bile karışan, güçlü Şamanlardan söz edilir.⁶¹

Yukarıda gösterildiği gibi, yalnız eğitim ile herkes Şaman olamayacağı gibi, sadece doğuştan yetenek ve yatkınlık da buna yetmez. Şaman adayında yatkınlık ile birlikte, belirli bir bilgi ve maharet de aranır. Radloff'a göre Şaman, mesleğindeki gücü ve bilgiyi atalarından alır.

⁶¹ İnan A.Kadir , Şamanizm , s.87

Onlardaki gücün ortaya çıkmasıyla davulu yönetmeyi, makamla dualar okuyup ataları, ruhları çağırması ve sonunda onların yardımıyla kendi ruhunu bedeninden ayırarak aydınlık ya da karanlık dünyaya göndermeyi öğrenir. Şamanın kuşaktan kuşağa geçen örf ve âdetleri iyice bilmesi ve özellikle kendi soyuyla bağlı olduğu boy ya da oymağın ruhlarını tanıması gerekir. Anohin'in yazdığına göre, ölmüş Şamanların ruhları, "temiz, iyi ruh" olarak yeraltı dünyasından ayrılıp bu dünyada yaşarlar. Bu şekilde hemen hemen her ailenin zamanında Şamanlık yapmış olup torunlarına yardım etmek isteyen ataları vardır. Bu akraba ruhları olmadan Şaman görevini asla yapamaz. Şaman gerek göğe çıkarken, gerekse yeraltındaki cehennem alemine inerken karşılaştığı engellere aşabilmek için bu ruhları çağırır. Denildiğine göre, onlar da canlı birer güç olarak ortaya çıkıp Şamana yardım eder ve onun karşısına dikilen korkunç düşmanlarla savaşırlar. Çeşitli ayinlere ait bilgileri elde edebilmek için Şaman adayının, oymağın deneyimli yaşlıları ile ilişkide olması ve ayrıca güçlü, bilgili bir Şamandan ders alması gerekir. Aday, bu kişinin yardımı ile çeşitli ayinlerin nasıl yapılacağını, okunacak dua ve efsunları öğrenerek, görünmez güçlerle samimiyet yaratır. Stadling'e göre, Yakutlarda usta Şaman, adayı bir emeget "yardımcı ruh" ile donatır. Bir söylentiye göre, bu ruh Şamanın diğer benliğidir. Aslında adayın kendisi aşırı derecede hassas ve hayalperest olduğundan, üstadının sır dolu telkinleriyle, garip şeylerle uğraşa uğraşa, sonunda günün birinde o da Şaman olmak kudretini kazanır. Adayın Şaman olarak yetişmesi, akrabalarının katıldığı bir törenle kutlanır. Pripuzov'a göre, Yakutlarda yaşlı Şaman, adayı yüksek bir dağın başına ya da bozkıra götürerek ona Şaman giysisi giydirir; eline bir davul ile at kılı sarılı bir söğüt dalı verir. Adayın sağında 9 erkek, solunda 9 kız çocuk yer alır. Bu arada adayı yetiştiren üstad da tören giysisini giymiş olarak adayın arkasında durup birtakım dualar okur. Aday bu yemin duasını tekrarlayarak yoksullara, düşkünlere yardım edeceğine, yüksek dağların doruklarında yaşayan ruhlara saygı gösterip hizmet edeceğine söz verir. Bu ruhların en büyüğü, en güçlüsü sustuganah ulu Toyun olup bunun erkekli dişili büyük bir aile halkı, adları, sanları ile çağırılan oğulları, karısı, kardeşi ve diğer akrabaları vardır. Bunların bazıları insanlara kötülük eden, çeşitli hastalıklar doğuran kötü ruhlar olup çoğu dişidir. Her ruha kurban olarak sunulacak hayvan, rengi ve sembolleriyle ayırt edilmiştir. Kimine kara aygır ya da kızılca alaca at, kimine kara inek, kimine de alnı kara benekli ak inek kurban edilir. Bu arada Şaman, insanlarda çeşitli akıl hastalıklarına neden olduğuna inanılan dişî ruh için dokuz kakım, dokuz sarı sıçan, dokuz kokarca, dokuz güvercin azad edeceğine söz verir.

Radloff Şamanlığın kalıtımsal olup, babadan oğula ya da pek seyrek durumlarda babadan kıza geçtiğini yazar. Bu konuda daha doğru bilgi verdiği anlaşılan Anohin Şamanların soy kütüklerine dayanarak, bu mesleğin babadan çocuğa değil, ama akrabadan akrabaya geçtiğini yazmıştır.

Yine Anohin'in saptadığına göre, Şamanlığa davet 6 ile 50 yaş arasında değişir. Ancak bu arada daha çok 20 yaşında olanlar çoğunluğu oluşturmakta ve bu şekilde Şamanlığa davetin, genellikle cinsel olgunlaşma devresine rastlaması dikkati çekmektedir. Bununla beraber özel durumlarda ancak 62 yaşında Şaman olanlara da rastlanır. Bunun tersine daha çocukluk çağında 4, 6, 9, 12, 15 yaşlarında Şaman olanlar da vardır. Henüz çocuk yaşında olanlar, çadırda bazan

günde 2 saat kadar kendi kendilerine davul çalıp bir şeyler mırıldanır ve bu şekilde eğitim yaparak ancak yıllarca sonra gerçek Şaman olabilirler.

Bir Moğol boyu olan Buryatlar'da Şaman adayı, bağlı olduğu boy ya da oymağı komşularından birisiyle dolaşıp sadaka toplar. Sonra oymak halkı bir ormanda toplanır. Bu arada, tören sırasında davul yerine kullanılmak üzere, kalın bir kayın ağacının gövdesi oyularak, bundan iki asa çıkarılır. Bir ağacın yanında bir kulübe kurulup ortasında ateş yakılır. Oymağın yaşlı kişileri burada yerlerini aldıktan sonra bunlardan birisi Şaman adayının "ata"sı olur. Bu yaşlı Şamanın ruhlarıyla adayın ruhlarının aynı sınıftan ve aynı soydan olmalarına dikkat edilir. Her ikisi ilk ayini birlikte yapar, duaları bir ağızdan okur ve hareketlerini birbirlerine uydururlar. Tören dokuz gün sürer. Bu arada birçok koyun ve tay kesilerek yenilip içilir. Genç kızlarla delikanlılar dans edip eğlenirler. Dokuzuncu gün bir keçe üzerine oturtulan aday, havaya kaldırılarak Şaman ilan edilir.

Ak ve Kara Şamanlar

Anohin'e göre, Altaylılarda Şamanlar Ak Kam ve Kara Kam olmak üzere ikiye ayrılır. Birinciler yalnız göğe ve başta aydınlık dünyasının hakimi Ülgen olmak üzere, oradaki iyi ruhlar Şamanlık ederler. İkinciler ise yalnız yeraltının korkunç ruhunu temsil eden Erlik ile ona bağlı ruhlar (kara töz) için tören yaparlar. Bu iki tür Şaman giysi bakımından da birbirinden ayırt edilir. Genellikle ayinlerde, mistik bir karakter taşıyan Kara Şamanların tersine olarak, ak Şamanların daha gösterişsiz ve sade giyindikleri göze çarpar. Kadınlar temiz sayılmadıkları için yalnız kara Şaman olabilir, ama gök ruhları adına yapılan törenlere katılamazlar. Troşçanskiy'e göre, Yakutlar Ak Şamana ayı oyuna, Kara Şamana ise abası oyuna derler. Ancak birincisi aslında Şamanlık yapmayı yalnızca kurban keser. Öte yandan Pripuzov Yakutlarda Şamanlar için böyle bir ayırım yapıldığından söz etmez. Ona göre, Yakutlarda gerek yeraltındaki, gerekse yukarı alemdeki ruhları çağıran Şaman aynı kişidir.

Agapitov-Hangalov, Buryat Şamanlarının, iyi ya da kötü ruhların hizmetinde bulunmalarına bakarak, ikiye ayrıldıklarını belirtir. Ak Şaman (sagani bö) iyi tanrılara tapar, onların aracılığıyla insanlara iyilik eder. Kara Şaman (karain bö) ise kötü ruhlara tapar, yalnız onlara kurban keserek insanlara türlü kötülükler yapmaya çalışır. Onlarda Ak Şamanların giysileri beyaz, Kara Şamanlarınki ise mavidir. Ak Şaman ölünce cesedini yakıp küllerini beyaz bir kumaş torbaya koyarlar. Kara Şamanın cesedinin küllerini ise kara bir torbaya koymak adettir. Harva, Buryatlarda kara Şamanların bu kadar kötü bir şöhrete sahip oldukları hakkındaki yorumları abartmalı bulmakta ve haklı olarak onların, yeraltındaki korkunç güçleri çeşitli araçlarla yatıştırıp zararsız duruma getirmelerini, insanlar için hayırlı bir iş olarak değerlendirmektedir. Aynı yazara göre, tersine olarak, Buryatlarda Şamanizmi en eski şekli ile temsil edenler, bu kara Şamanlardır.

Anohin Altay erkek ve kadın Şamanlarının soykütükleri üzerinde dururken, ya yalnızca Ak Kamlık ya da yalnızca Kara Kamlık yapan Şamanların yanında, bir çok kamların hem gök, hem de yeraltı ruhları için, her iki Şamanlığı birden yaptıklarını da yazar. Nitekim Şorlarda yalnız bu tür Şamanların bulunduğu anlaşılmaktadır. Genellikle Altaylılarda kara Şamanların sayısı ak Şamanlarıkinden daha azdır.

Şaman Giysisi

Sibirya'da Şamanlar ayinde özel bir giysi giyerler. Ama Şamani halkların çoğunda, tam bir takım halinde Şaman giysisine artık pek rastlanmıyor. Birçok yerlerde Şaman günlük kıyafeti ile ayin yapar. Ama denildiğine göre bu, Şamanlığın ilk yılları için söz konusudur. Altay Türklerinde kam yalnızca bir davul ile Şamanlık yapar. Radloff'a göre, Kuzey Altay halklarının bir kısmında Şamanların özel bir giysisi yoktur. Giydikleri, hayvan derisinden yapılmış bir göğüslük ile önü açık bir ceket ve kara tavuk tüyleri takılı kırmızı bir başlıktan ibarettir. Sözde Hıristiyanlaştırılmış Kumandılarda göğe kurban töreninde Kam, yalnızca beyaz bir cübbeyle kayın ağacı kabuğundan yapılmış, huni biçiminde bir külâh giyer. Kuzey Altay'ın bazı yerlerinde beyaz renkli olan başlığa puhu kuşu tüyleri takılır. Yine Radloff'a göre, önemli olan Şamanın davuludur.

Ayin sırasında Şamanın mutlaka ayrı bir giysi giymesi şart olan halklarda da bu bakımdan, yine bir soysuzlaşma gözlemlenmiştir. Ama bu arada cübbe ile başlık uzun zaman korunmuş görünüyor. Bununla birlikte kimi yerlerde Şaman giysisinden arta kalan ya yalnızca cübbe ya da başlıktır. Kesin olan birşey varsa, o da eskiden Şaman giysisine büyük bir önem verilmiş olduğudur.

Anohin Altaylılarda cübbenin sonradan başka halklardan alındığı düşüncesindedir. Ona göre de, Ülgen ile dağ ve yer ruhlarının da dahil bulunduğu iyi ruhlara ayin yapanlar, Şaman cübbesini (manyak) giymezler. Oysa yeraltı dünyasının hakimi Erlik ile ona bağlı kötü ruhlar (kara töz) için yapılan törenlerde cübbe giymek gereklidir. Şaman bu cübbeği kendi isteğine göre değil, ruhların esin verdiği biçimde yaptırmak zorundadır.

Şaman giysisinin, aslından uzaklaşma ve önemini kaybetme bakımından gösterdiği yozlaşma, giysiye takılan parçalar için de söz konusudur. Gerçekten, türlü amaçlar ile çeşitli varlıkları simgelemek üzere, giysiye takılı parçaların da zamanla yerlerini deşitirdikleri görülüyor.

Her ne kadar bugün tam bir Şaman giysisiyle donanmış Kamlara pek seyrek rastlanırsa da, daha çok Rusya ve kimi Avrupa müzelerinde bulunan kolleksiyonlara bakarak Şaman giysisinin kökeni ve niteliği hakkında bir fikir edinmek olasıdır. Ayrıca gezginlerin çeşitli zamanlarda, çeşitli bölgelerdeki Şamanlara dair verdikleri bilgiler de bu alandaki bilgileri tamamlamaya yaramaktadır. İşte bütün bunlara dayanarak çeşitli kültür dairelerine mensup giysi türlerini saptamak olası görünmektedir. Bu arada Şaman giysilerinin, yalnızca kişisel ve rastlantısal bir buluş olmayıp, aynı zamanda dar ya da geniş bir bölgenin ortak düşünce ve tasarımlarının ürünü olduğu gözden kaçmamaktadır.

Takım halinde Şaman elbisesinde şu parçalar vardır:

1. cübbe ve hırkaya benzeyen bir üstlük,
2. başlık,

3. Kuzeyde oturan halklarda göğüslük,
4. eldiven,
5. yüksek konçlu ayakkabı.

Anohin Altaylılarda, Potanın Moğollarda Şaman cübbesini ayrıntılarıyla anlatmış ve açıklamışlardır.

Bazı Altay halklarında Şaman giysisinin tümüyle bir kuş ya da hayvanı simgelediği göze çarpar. Örneğin Teleütlerde Şaman cübbesi (manyak) geyik ya da koyun derisinden yapılmış olup, büyük bir kuşu andırır. Nitekim halk da giysisinin kol altındaki dikiş boyunca sarkan püsküllerin, kuş kanadını simgelediğini söyler. Omuzdan sarkan ve puhu kuşu tüyleri takılı olan deri ya da kumaştan püsküller de kanada benzer. Cübbenin bel hizasından başlayarak arka tarfta bütün alt kısmı oluşturan ip ya da püsküller, kuşun kuyruğudur. Ayrıca, bazan cübbenin omuz başına da puhu kuşu tüyleri dikildiği olur. Cübbede anlatılmak istenen kuş tasarımı, kuş pörük denilen başlıkta da kendini gösterir. Altay yöresinde seyrek olarak rastlanan bu başlık, kırmızı bezden yapılmış olup madeni düğme, katır boncuğu ve dizi dizi başka boncuklarla süslüdür. Ayrıca üzerinde kuş şekilleri de vardır. Nihayet başlığın ucunda da yine puhu kuşu tüyleri bulunur.

Buna göre, Altay Kamınının, bugün ancak cübbesi ile başlığı korunabilmiş olan Şaman giysisini giyince, bir puhu kuşu şekline girmiş olduğu anlaşılıyor.

Altaylılarda Kam bundan başka, ruhları kovmak için, giysisine bir takım şeyler de takar. Bunların arasında kollara, sırtta takılan küçük zil ve çingiraklar vardır. Bu arada, cübbenin kollarının alt kısmına, 4'ü sağda, 5'i solda olmak üzere, bakırdan yapılmış küçük çingiraklar asılıdır. Cübbenin arka tarafında yatay olarak 2 ya da 3 dizi halinde sıralanmış 20 ya da 70 çingirak daha görülür. Türlü sesler çıkararak ruhları ürküten madeni eşya, Şamanın zırhı sayılır. Çingirakların üst sırasında ise 9 küçük yay vardır. Bunlar da yüne zırhın bir parçası olarak kötü ruhlara karşı silah görevi görürler. Sırt kısmına, gelişi güzel serpiştirilmiş olup yıldızları simgeleyen madeni parçacıklar da tutturulmuştur. Bu kısımda sıra sıra dizili katır boncukları, kötü ruhları uzaklaştırmaya yarar. Nihayet cübbenin omuz kısımlarında güneşle ayı simgeleyen iki büyük madeni levha göze çarpar. Ayrıca cübbenin omuz başı ile dirsek ve bilek hizasına gelen yerlerine, parça halinde vaşak kürkü dikilidir.

Cübbede efsanevi bir takım şekiller de bulunur. Bu arada sırt kısmında, yakanın hemen altına rastlayan yerden dokuz bebek sarkar. Bunlar Ülgen'in kızlarını simgelerler. Ayrıca cübbenin bir yanından yutpa adlı yeraltı canavarını simgeleyen, siyah ya da kahverengi kumaştan yapılmış bir şerit sarkar. Şekil olarak çatal kuyruklu, dört ayaklı, ağzı açık bir yılanı benzer. Şamanı kötü ruha karşı korur. Cübbenin diğer yanında ise arba denilen ve Erlik'in ülkesindeki denizde yaşadığına inanılan bir canavar şekli vardır. Bu da yeşil kumaştan yapılmış bir şeritten ibaret olup, dört ayağı ile ağzı kırmızı renktedir. Başında baykuş tüyü, göz yerinde ise, küçük birer bakır pul vardır. Bazı Şamanları için arba koruyucu bir ruh (töz)'dur. Cübbede ayrıca çeşitli ruhları simgeleyen sincap,

ağaçkakan derisi ile kara bezden yapılmış bir kurbağa, ağaçkakan ve kartal tüyleri, kartal pençeleri, ayı ayakları vb. vardır. Omuzlarda demet halinde bulunan tüyler, ayin sırasında Şaman ile kurbanlık hayvanı yukarı aleme taşıyan iki kartal ya da şahini simgeler. Bütün takımı ile tam bir cübbe (kültük manyak) 60 ana parçadan oluşmuştur. Bütün parçaları ise, 600'ü bulur.

Cübbeyi Şamanın ailesinden kadınlar diker. Cübbenin hazırlanması sırasında kadınların çok temiz ve namuslu bir yaşam sürmeye özen göstermeleri gerekir. Cübbe hazırlanınca büyük bir halk kalabalığı karşısında yapılan bir ayin ile, her olasılığa karşı, kirden, lekeden temizlenir (manyak arula-). Şaman bu törende cübbeyi ruhların onayına sunar. Bunlar, bazan cübbede şu ya da bu değişikliği isteyebilirler. Bu durumda onların isteklerini yerine getirmek şarttır.

Şamanın belinde bir de kırmızı renkli bir kuşak (kurdak) bulunur. Buna güneşle ayı simgeleyen iki büyük madeni levha ile yıldızları simgeleyen bir sıra katır tırnağı takılıdır. Cübbe oldukça pahalıdır. Zengin Şamanlar cübbelerini birkaç ay içinde yaptırabildikleri halde, fakirlerin bir cübbeye sahip olmaları birkaç yıla bağlıdır.

Erkek Şamanların cübbesi ile kadınlarınki arasında büyük bir fark yoktur. Genellikle kadınların cübbesi daha süslüdür. Erkek ve kadın Şamanlar, karşılıklı olarak birbirlerinin cübbelerini giymeye izinli değildirler. Bu arada kadının temiz sayılmayan bir varlık olduğu daima göz önünde tutulur.

Anohin ile Potanin'e göre, Şamanın başlığı iki türdür: biri cübbe ile, biri de cübbesiz, normal giysiyle giyilir. Cübbe ile giyilen başlığa, üzerindeki bazı simgesel süslerle kuş pörük denir. Kırmızı kumaştan yapılan, içi astarlı bu başlık, arkaya doğru sarkan bir külah biçimindedir. Başlığa yer yer tilki postu, boncuklar, ipler, puhu kuşu tüyleri dikilmiştir. Bazı Şaman başlıklarında ise, başı ile birlikte puhu kuşu kanadı bulunur. Cübbesiz olarak normal elbise ile giyilen başlık, kuzu postundan yapılmış olup bazı yerlerinde demet halinde ağaçkakan tüyleri, arka kısmında ise üç beyaz şerit görülür. Bu külah, aru töz olarak nitelendirilen Ülgen ile oğulları, dağ ruhları ve Yer-su gibi iyi ruhlar için yapılan törenlerde giyilir. Beyaz renk iyi ruhların hoşuna gittiği için genellikle beyaz kuzu postundan yapılır. Sıradan Şamanların külahları ise, kara kuzu postundandır.

Lankenau'ın anlattığı eski bir Şaman giysisinde, cübbenin arka kısmında koltuk altına yakın yerlere puhu kuşu kanatları da bağlanmıştır. Başlığa da boz bir puhu kuşunun kanadı ve kuyruğu takılıdır. Geyik derisinden yapılmış olan cübbe, kuş şekline uygun olarak, deriden bağlarla donanmıştır. Sırt kısmında 12 parça kakım kürkü ve uzun bir şeritin ucunda puhu kuşu pençesi bulunmaktadır. Ayrıca koltuk altına takılı iki büyük çingirak da göze çarpar. Cübbe ve başlıktaki bütün bu parçalar kötü ruhları kovmaya yarar.

Harva'ya göre, Soyot ve Karagaslarda da Şaman giysisi, yine kuşu andıran bir biçimdedir. Bu bakımdan aynı kültür çemberine bağlı olan bu halklarda Şamanın bir kuş şekline girdiği ve bu kuşun da puhu olduğu kesindir. Ayrıca Yakut ve Tunguzlarda da Şaman giysisinin, bazı değişikliklerle birlikte, bir kuşa benzediği görülüyor.

Bu Şaman giysisinden başka, bir de hayvanı andıran bir Şaman giyimine rastlanmaktadır. Bunun başlıca belirtisi, Şamanın başlığına takılan boynuzdur. Ayrıca Şamanın arkasına da boynuz takılıdır. Gmelin daha 18. yüzyılda bir Tunguz Şamanının her iki omuzunda demirden yapılmış birer boynuz bulunduğunu yazar. Rusya müzelerinde bulunan bu tür giysiler, Tunguzlardan Yenisey halkları ile Samoyedlere geçmiştir. Şirokogorov da Tunguzlarda gerçek geyik boynuzu takılı bir Şaman başlığı gördüğünden sözeder. Aynı yazara göre, eskiden Şaman giysisi de geyik derisinden yapılmıştır. Palas 18. yüzyılda bir Buryat Şamanının, demir boynuz takılı bir başlık taşıdığını yazar. Ayrıca Buryat Şamanına ait bir mezarda da bu biçimde bir başlık bulunmuştur.

Çeşitli Şaman giysilerini inceleyerek bunları değerlendirmeye çalışan Harva'ya göre, Şamanın giydiği giysi, kötü ruhlara karşı onu bir maske gibi korur. Nitekim Altay ve Sayan dağları havalisinde Şamanın puhu kuşu kılığına girmesi, bu kuşun ruhları ürküttüğüne inanıldığındandır. Bundan dolayı bazı yerlerde, hastalanan çocuğu iyileştirmek için, bir puhu kuşu beslenir ve bunun, hastalığı doğuran kötü ruhları kovacağına inanılır. Sibiry'a'da Şamanın boynuz takması da, yine kötü ruhları ürkütmek içindir.

Aynı yazara göre, Şaman giysisi aslında yüze ya da başa geçirilen bir maskeden ibaret olup zamanla bugünkü biçimini almıştır. Nitekim bazı halklarda Şaman, ayin sırasında yalnızca yüzüne, kayın ağacı kabuğundan yapılmış bir maske takmakla yetinir. Ayrıca Buryat Şamanlarının da yüzlerine deri, tahta ya da madeni maske taktıklarına bakılarak giyside başlığın daha öncel olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Ohlmarks' göre kuş biçimindeki giysi Şaman için sıradan giysiden daha önemli olup onun, ruhu ile bir kuş gibi göğe uçtuğu tarzındaki tasarımdan doğmuştur. Şaman, yeni bir bedene girer gibi, giydiği bu giysi sayesinde, yardımcı ruhlarla birlikte kolayca uçabilir.

Altay Türklerinde Kam giysisi, deriden bir çanta içinde, çadırın gerisinde bir yerde saklanır. Giysi eskiyince ormanda bir ağaca asılır. Şaman öldüğü zaman, elbisesi de mezarının başına konulur. Her yeni Şaman için yeni bir ayin elbisesi yaptırmak şarttır.

Şaman Davulu

Sibiry'a Şamanları ayin sırasında bir de davul kullanırlar. Şaman giysisinden daha eski olduğu anlaşılan bu alet, Şaman giysisinin bugün artık ortadan kalkmış olduğu yerlerde bile kendini korumuştur. Türk-Moğol halklarında Şaman davulları, genel çizgileri ile aynı biçimdedir.

Güney ve Kuzey Altay halklarında davulun parçaları, hazırlanması, yapısı ve deriye çizilen şekillere dair Radloff Anohin Potanin, Potapov-Menges'de geniş bilgiler vardır. Şaman davulunun adı Radloff'da tünür, tünür ya da tür'dür. Potanin'de tünür, Anohin'de ise, tünür ya da çalu olarak geçer. Şorlarda bu davula tür denir. Radloff kendi saptadığı her üç şeklin Moğolcadan geldiğini yazar. Anohin'de geçen çalu ise, Türkçe olup çal- yükleminden yapılmış bir addır. Oysa bu yazara göre çalu, davulun içinde bulunan ve Şamanı simgeleyen tahta sapın adıdır. Cübbe gibi davul da Şamanın mesleğe çağırılmasından hemen sonra, ata ruhlarının verdiği esin üzerine yapılır. Erkek Şamanların davulu ile kadınlarınki arasında bir fark yoktur. Ancak çocuk Şamanların davulu daha küçüktür.

Radloff'a göre, davulun şekli az çok ovaldır. Anohin bunun yanında ayrıca yuvarlak davullardan da söz eder. Nitekim Şorlarda davulun her iki şekline rastlanır. Bunlarda tasvir edilen davulun çapı 76 santimetredir. Potanın ise, yalnız yuvarlak davullar gördüğünü yazmıştır. Davulun kasnağı tercihen kayın ya da sedir ağacından yapılır. Bu ağacın temiz, zedelenmemiş ve oturulan yerlerden uzakta olması gerekir. Ayrıca ona insan eli değmemiş ve herhangi bir hayvanın yaklaşmamış olmasına da özen gösterilir. Davulun derisi geyik ya da dağ keçisi derisinden yapılır. Bunu eski bir avcı kültürünün belirtisi olarak kabul edenler vardır. Derinin seyrek olarak tay derisinden yapıldığını göz önünde tutanlar ise bunu, at besleyenlere has bir kültürün kalıntısı olarak açıklamışlardır.

Davulu ustaları yapar. Şaman yeni davulu kutsamak için, dualar okuyarak ardıc tütsüsüne tutar, üstüne kırmızı serper. Davul yalnız dinsel törenlerde kullanılır. Davulun derisi hasar görürse, yenilenir; eski deri ormanda bir ağaca asılır. Şaman ölünce davulu parçalanıp mezarının yanında bulunan bir ağaca asılır. Her Şamanın, biri yedek olmak üzere, iki davulu vardır. Şorlarda Şamanların bütün meslek yaşamları boyunca kullandıkları davul sayısı 3-9 arasında değişir. Potapov-Menges Şorlarda davulun yapılmasına dair geniş bilgi vermiştir. Onlara göre, Şaman adayının mesleğe çağırılması üzerine, başı olduğu oymağın halkı ormana gider. Burada Şaman, dualar ederek büyük bir dinsel ayin yaparken, davulun bütün parçaları üç gün içinde hazırlanıp bir araya getirilir, sonra üzerine resimler çizilir. Aynı yazarlara göre Şaman adayı bu şekilde hazırlanan davulu önce koruyucu ruhu olan Muz-tag "Buz dağ" a sunar. O da bunu, adları ile çağırılan oğullarına gösterir. Bunların tümü, Muz-tag'ın çevresinde bulunan yüksek birer dağdır. Sonra Muz-tag kendisi davulu gözden geçirerek bununla ne kadar tören yapılacağını saptar. Aday bundan sonra davulu, bir söylentiye göre, Ülgen'in annesi, başka bir söylentiye göre ise, karısı olan Tazı Kan "Dazlak Han" a sunar. Üç gün sonra da büyük bir törenle bu davul Erlik'e gösterilir. Kurban olarak ona içki sunulur. Yeraltı dünyasının bu büyük ruhu da davulu inceleyip adayın bununla kaç yıl Şamanlık yapacağını ve bu arada kaç kurban sunacağını bildirir. Bu şekilde saptanan süre dolunca, çok kez Şaman gerçekten ölür ya da dağlarda, bozkırda kaybolup gider.

Davulun iç kısmı, kayın ağacından yapılmış bir sapla iki eşit kısma ayrılmıştır. Güney Altaylılar ile Karaorman halklarında bu sap, insan şeklinde yapılmış olup eski, ölmüş bir Şamanı simgeler. Bu tür êsi "davul sahibi" dir. Bunun göğüs hizasından çaprazlama geçirilmiş olan bir demir çubuk (kiriş), kolları oluşturur. Yukarıda sözü geçen sap, bu çubuğun alt kısmında genişleyerek kalçaları ve biraz aşağıda da bacakları meydana getirir. Bu kısımlar bazı davullarda yoktur; sapın üstünde bazen Şamanın kendisini simgeleyen bir insan resmi bulunur. Şorlar ile Kumandıllarda davulun içinden geçen uzunlamasına sapın üstüne çeşitli süsler oyulmuştur. Şaman bu saptan altı köslü ala mars "altı gözlü ala kaplan" diye söz eder. Güney Altaylılarda kirişin iki yanına madeni parçalar asılıdır. Bunlar Şamanı kötü ruhlardan koruyan silahları simgeler. Bazı halklarda, Şamanın emrinde bulunan ruhların sayısı kadar çingirak takıldığı da görülür.

Güney Altaylılarda davulun derisindeki resimler kırmızı ya da beyaz taş boya ile çizilir. Bunu çizenlere yürüçi denir. Resimler davulun hem dış, hem de iç yüzünde bulunur. Bunlar Şamanist dünya görüşü ile kurban törenlerini yansıtan şekillerdir. Davulun derisinin üstündeki

resimler, yerdeki bazı varlıklar ile gökteki efsanevi varlıklara aittir. Yukarıya doğru sağda ay, solda güneş resmi vardır. İkisinin yanında görülen iki küçük daire, güneşin doğuşunu ve batışını simgeler. Bunların arasındaki noktalar yıldızları gösterir. Ayrıca Ülgen'in kızlarını gösteren resimler ile kuş, geyik, ağaç vb. şekiller de vardır. Davulun derisinin içindeki resimler "davulun sahibi" ile kirişi anlatır. Biraz altta davulun kasnağının yapıldığı, tanrısal kökenli kayın ağacı ile davulun derisinin yapıldığı geyik ve nihayet yeraltı denizinde yaşayan bir yılan; kirişin üst tarafında ise güneş, ay ve yıldızların resimleri göze çarpar.

Ayinin başında Şaman, yardımcı ruhları davulun iç kısmında toplar. Şorlar ile Kumandılarda da davulun üstüne çizilen şekiller, Güney Altaylılarınkinden farklı olup daha çok Abakan Türklerinden sayılan Sagay, Beltir ve Kaçlarınkine benzer. Bunlarda davulun yüzü ikiye ayrılarak üst kısma göğe ait, alt kısma ise yeraltına ait varlıkların resimleri çizilmiştir. Şorların Şaman davulunda az çok bir evren görüşü ifade edilmeye çalışılmıştır. Burada yere ait herhangi bir şeye rastlanmaz. Gök ise, yeraltı dünyasına karşı hakim bir durumda görülür. Öte yandan Güney Altaylılarda yeraltı dünyası hiç yansıtılmaz. Burada göze çarpan, daha çok yeryüzü sakinleri ile kurban törenlerine ait sahnelerdir.

Davulun tokmağı. Radloff, Anohin, Potanin ve Potapov-Menges'e göre, Güney Altaylılarda tokmak (orbu) genç bir kayın ağacından yapılır. Davula vurulan kısım, sesin boğuk çıkmasını sağlamak için, kakım, samur ya da tavşan ayağı derisi ile kaplanır. Kuzey Altaylıların Kuznetsk çevresindeki bazı halklarında tokmak yerine, doğrudan doğruya bir tavşan ayağı kullanılır. Tokmağın diğer yüzüne süs olarak 3 ya da 9 halka takılıdır. Şaman, davulu tokmakla "kamçıladiğı" için ona "kamçı" denir. Yine Kuzey Altaylılardan sayılan Şorlarda tokmak (orbog) uzun saplı bir kaşığa benzer. Buna beyaz renkli, erkek bir tavşanın derisi geçirilir. Bunlarda tokmak, davuldan bir yıl önce hazırlanır ve Ülgen için yapılan törenler hariç olmak üzere, diğer ayinlerde davulun yerine kullanılır.

Şamanlıkta davulun ne amaçla kullanıldığına dair bir takım fikirler öne sürülmüştür. Priklońskiye'e göre, Yakutlarda davul, ruhlara dünyasına giden Şamana eşlik ettiği söylenen hayvanı simgeler. Nitekim Yakut efsanelerinde o "Şamanın atı" diye geçer. Buryatlarda da davul, Şamanın ayin sırasında yaptığı gezilerde bindiği "at"tır. Bu da olasılıkla bu yörede davulun at derisinden yapılmış olmasından ileri gelmektedir. Nitekim bunun yerine maral ya da geyik derisi kullanılan yerlerde, davulun adı "maral" ya da "geyik" olarak geçer. Yakut efsanelerinde Şamanın, davulu üzerinde yedi kat gökte uçtuğundan sözedilir. Altay Türklerinde davulun tokmağına "kamçı" denilmesi de bundandır. Ancak Şaman ayinlerinde davulun eskiden de kullanılıp kullanılmadığı belli değildir. Harva'ya göre, davulun ne amaçla yapıldığını anlamak için şu özelliklere dikkat etmek gerekir: denildiğine bakılırsa, Altaylılarla Yakutlarda Şaman, ruhları davulun içinde toplar. Radloff'a göre, kam ruhları davul ile tokmapın arasına sıkıştırarak uzaklaştırır. Nihayet, Şaman giysisinin kötü ruhları ürkütmek için kullanılması gibi, davulun da sesi ile onları korkutmaya yaradığına hükmedilebilir.

Davul yerine bazen yay da kullanılır. Radloff, Lebed ırmağı çevresinde bir kamın yay ile Şamanlık yaptığına tanık olmuştur. Anohin de Altay bölgesinde erkek ve kadın Şamanların küçük bir yay (yölgö) ile Şamanlık yaptıklarını yazar.

Radloff'a göre, Kırgız Şamanları davul yerine kobus çalarlar. Ayrıca onların dört köşe bir tahta parçası ile zil ve çingiraklar takılı bir de asası vardır. Baksı bir süre çalıp söyledikten sonra coşar ve asasını sallayarak oynamaya başlar. İki baksı bir arada Şamanlık yaptığı zaman, biri çalar, öteki asası ile oynar. Priklonskiy'in yazdığına göre, davulu bulunmayan Yakut Şamanı da ayin sırasında asa kullanır.

Şamanın Yardımcı Ruhları

Şamanist dünya görüşünün en önemli unsurlarından birini, ayinin başlangıcında Şamanın kendi yardımcı ruhlarını çağırması oluşturur. Gerçek Şamanizmin hüküm sürdüğü yerlerde en önemli rolü oynayan bu yardımcı ruhlardır. Denildiğine göre, en güçlü Şaman, en güçlü yardımcı ruha sahip olabilendir. Ohlmarks'a göre, yardımcı ruh ayin sırasında Şamanın içine girerek onun benliğine sahip olup kişiliğini değiştirir. Başka bir deyimle Şaman yardımcı ruha dönüşmüş olarak kişiliği de o ruhun içinde görünmeye başlar. Nitekim kimi Şamanların kurt, boğa, ayı ya da karabatak şekline girerek ruhsal geziler yapmaları, bu fikri pekiştirmektedir. Aynı yazara göre, kimilerinin sandığı gibi, Şamanın yalnızca kendi gücüne güvenerek böyle bir geziye çıkması olanaksızdır. Yaratılış ve bilgiden başlayarak yetersiz olan Şamanın bu güç işi başarabilmesi, ancak yardımcı ruhlar korumasında olasıdır. Bunlar ya ayı, kurt, sığır, geyik, tavşan gibi hayvan türünden ya da kaz, karga, kartal, baykuş gibi kuş türündendirler. Ayrıca ölülerin, ataların ve son olarak ocak, orman, Yer-su ruhları vardır. Anohin'e göre, Altaylılarda ölmüş kamların ruhları başta olmak üzere, ölü ruhlarından ibaret olan tözler (yardımcı ya da koruyucu ruhlar) çoğalınca, boy ya da oymağın büyük atasının ruhu bunların başına geçer. Ruhlar Şamana yol gösterir, güç verirler. Kuş şeklinde tasarlanan yardımcı ruhlar, göklere çıkan Şamana yoldaş olurlar. Yeraltındaki kötü ruhlara giden Şamanın rehberi bir karabataktır. Büyük kamların 10, küçük kamların ise 1 ya da 2 yardımcı ruhu bulunur. Güçlü bir kam başkasına ait olan ruhu ele geçirebilir. Yakutlarda yardımcı ruhların başında iye kıl "ana hayvan" gelir. Ölen bir Şamana ait olduğu söylenen bu ruhun diğer bir adı da emegettir. Denildiğine göre, iye kıl ya da emeget Şamanın ruhunun eşi ya da onun hayvanda bedenleşen canıdır. Şaman ayin sırasında iye kılın yardımı ile görür ve işitir. Şaman ile iye kılın yaşamı birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. İye kıl ölürse, Şamanın da yaşamı sona erer. Teleütlerde Şamanın özel ruhuna tın bura denir.

Genellikle törenin başında önce küçük, çevik ama o kadar güçlü olmayan ruhlar çağırılır. Yakut Şamanı önce kuş ruhlarını çağırır. Bunlar Şamanın ağızından çeşitli sesler çıkararak geldiklerini haber verirler. Törenin ikinci bölümünde daha yüksek ve güçlü olan ruhlar ve en sonra Şamanın "diğer ben"i olarak gösterilen emeget gelir. Ayin ancak bütün bu yardımcı ruhlar toplandıktan sonra başlayabilir.

Yardımcı ruhların görevleri, ayinin türüne göre değişir. Sıradan bir ayinde ruhlar, ancak herhangi bir konuda Şamanı aydınlatmak ya da gelecekte haber vermek üzere gelirler. Bu sırada

ruh ile Şaman arasında heyecanlı bir sohbet başlar. Bu arada ruh, ya doğrudan doğruya Şamanın ağzından ya da onun sırlarını bilen yardımcı bir kişi aracılığıyla konuşur. Bazen Şamanın karnından konuşarak ruhun sesini canlandırdığı da olur. Ruhlar bazen de sessizce gelip Şamana yalnız esin verirler. Genellikle Altaylılar, yardımcı ruhların Şamanın içine girmeyip ona dışarıdan yardım ettiklerine inanırlar.

Şirokogorov'a göre, Tunguzlarda Şaman, içine giren ruha göre, yeni yetenekler ve nitelikler de kazanır. Örneğin çevik bir ruh, yaşlı bir Şamanı bir genç gibi hareketli yapar. Şamanın içine giren ruh, ateşten etkilenmeyen türden ise, Şaman da kor haline gelmiş kömürün üstünde rahatça yürür, kızgın demirleri tutar, yanan bir mumu ağzına sokar. Acı duymayan bir başka ruh koruyuculuğunda Şaman, kendine hiç bir zarar vermeden, keskin bir bıçağı bedeninin herhangi bir yerine saplayabilir. Şamanlar bu bakımdan Rifai dervişlerine ya da Hint fakirlerine benzerler. Bu arada göz-bağıcılığı ile halkı kandırmaya çalışan kimi düzenbazlara da rastlanır. Ama gerçek Şamanlar böyle şeyler yapmaktan çekinmektedirler. Bazı Şamanist halklara göre, hastalık doğuran ruhu kovmak için Şaman yine yardımcı ruhtan yararlanır. Bu takdirde yardımcı ruhun, hastalık ruhu ile savaştığı söylenir.

Şamanın Görevleri

Genellikle söylendiğine göre, Şaman kehanette bulunmak, büyü ve efsun yapmak, kurban kesmek gibi çeşitli işler yapar. Ama bu arada Şaman kelimesinin, çok kez yanlış olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü yukarıda sıralanan işleri Şaman olmayan kişiler de yapabilir.

Gerçek Şamana, ancak ruhlarla ilişkiye geçmek suretiyle çözümlenebilecek zor sorunlarda başvurulur. Burada, ya Şamanın ruhu cezbe ile bedeninden ayrılarak başka dünyaya gider, ya da ruhlar Şamanın içine girerek ona esin verir ve bu durumda cezbe halindeki Şamanın ağzından konuşurlar. Radloff'a göre, kamın doğum, evlenme ve defin törenlerinde hiçbir görevi yoktur. Yeter ki bu sırada zor doğum vb. gibi beklenmedik bir durum olmasın. Ayrıca kısırlığı gidermek için de Şamana başvurulduğu olur.

Sibiryalı halkları Şamanı şu işler için çağırırlar:

1. Bir yıl kadar evde dolaştığına inanılan ölü ruhunu öteki dünyaya göndermek için;
2. herhangi bir nedenden yersiz yurtsuz kalan ruhu, tahtadan yapılmış bir heykele yerleştirmek için;
3. avda şanssızlığı gidermek için;
4. ağır hastalıkları iyileştirmek için.

Avda şansın iyi gitmesi için Şaman yardımcı ruhları aracılığıyla, av hayvanlarının "gölge"lerini önceden yakalar, bu şekilde avcının hayvanları yakalaması ya da öldürmesi kolaylaşır. Bunun için yapılan törende Şamanın bir avcı gibi hareket ettiği söylenir.

Sibirya'da daha çok hastalık olduğu zaman Şamana başvurulur. Anohin'in yazdığına göre, Altay yöresinde kamların iyileştirdiği başlıca hastalıklar sıtma, çiçek, frengi ve bir takım ruhsal hastalıklardır. Burada Şaman, hastalığı hangi kötü ruhun (körmöz) doğurduğunu saptayıp, onun nasıl yatıştırılacağını ve kovulacağını öğrenir. Altay Türklerine göre hastalık, bedenden ayrılan ruhu, kötü bir körmözün kapmasından olur. Bunun için kaminin görevi, bu ruhu bulup sahibine geri getirmektir. Hastalık, ayrıca bir ya da birkaç kötü ruhun hastanın bedenine girmesi ile de olabilir. Şaman ayın sırasında büyük bir güç harcayarak bunları hastadan uzaklaştırmaya çalışır. Bu sırada düşüp bayıldığı da olur.

Vitasevskiy ve Seroşevskiy'in Yakutlar ile kuzeyde yaşayan Dolganlarda bu amaçla yapılan tören hakkında verdikleri geniş bilgilere göre, bu dikkate değer ayının dört aşamalı olduğu anlaşılmaktadır:

1. Ruhların çağırılması;
2. yardımcı ruhların gelip hastalık yaratan ruhu uzaklaştırmak için gök ruhlarına nasıl kurban sunulacağını bildirmeleri;
3. hastanın ruhunun Şamana ya da bir hayvana aktarılmasından sonra, kurbanlık hayvanın kesilmesi;
4. ruhun Şaman tarafından göğe götürülmesi.

Ohlmarks'a göre, Şaman hastalığının nedenini anlamak ve kurbanı adamak üzere daha önce ruhen göğe çıkar. Bu ayın de dört kısma ayrılır:

1. Şaman önce yardımcı ruhlarını simgeleyen belirli kuşları, sonra ataların ruhlarını ve sonunda kendi benliğinin eşi olan emegeti çağırır;
2. ruhlar geldikten sonra Şaman emegetin korumasına sığınır;
3. Şaman emeget ve başka yardımcı ruhların eşliğinde gök yolculuğuna çıkar;
4. Şaman zor ve yorucu bir yolculuk sonunda, gökte ruhların kaldığı kata ulaşarak kurbanı adar.

Bu ayın sırasında, hastayı iyileştirmek için, Şamanın neden göğe çıktığı iyice aydınlanmamış görünüyor. Verbitskiy'e bakılırsa Şaman, hastanın ruhunu (kut) aramak için göğe çıkar. Ama bu açıklama biçiminin doyurucu olduğu söylenemez. Eğer hastalığın nedeni kötü ruh bir ise, onu gökte aramamak gerekir. Çünkü Şamanistlerin inanışına göre, gökte hiçbir kötü ruh barınmaz. Orası yalnız iyi ruhların yeridir. Bu arada Şamanın, hasta için gökten yeni bir ruh getirdiğine dair herhangi bir iz de yoktur. Vasilyev'in, anlaşılan halkın açıklamalarına dayanarak verdiği bilgilere bakılırsa, Şaman hastanın hırpalanmış ve yorgun düşmüş ruhunu temizlemek ve dinlendirmek amacıyla göğe götürür.

Altay Türklerinde Kam, yalnızca göğün en büyük ruhu olan Ülgen'e kurban sunmak için göğe çıkar. Bu gezi 3 gün sürer. Radloff'a göre, Kamın gök yolculuğu için gereken hazırlıklara akşam saatlerinde başlanır. Tören yeri, ıssız bir ormanda kurulan bir çadırdan ibarettir. Kam önce sürüden kurbanlık bir at seçer. Hayvanı kesmeden önce, göğün dokuzuncu katına çıkarak kurbanı, gökteki en büyük ruhun (Ülgen) onayına sunar. Kurban beğenilirse, hemen o akşam kesilir; ertesi gün ayine devam edilir. Kam bu kez yardımcı ruhları çağırarak davulun içine topladıktan sonra, göğe gezmeye çıkar. Bu yolculuk sırasında tanık olduğu bir takım garip olayları, çadırdaki bulunanlara anlatır. Göğün dokuzuncu katına ulaştığında, kurbanın ruhunu Ülgen'e sunar. Bu sunuş töreninin sonunda Şamanın büyük bir cezbe tutularak yere yıkıldığı görülür. Üçüncü gün yine akşam yapılan şenlikte içki içilip eğlenilir ve bu arada ruhlara saçı saçılır.

Altaylılara göre, kötü ruhlar yakaladıkları ruhu yeraltına götürdükleri için, kam ayin sırasında buraya inmek zorunda kalır. Bu yolculuk sırasında birçok zorluk çektikten sonra, sonunda Erlik'in huzuruna çıkmayı başarır. Kamın onunla görüşmesi, ayinin en heyecanlı bölümünü oluşturur. Bu sırada Kam büyük bir cezbe içinde kendini kaybeder. Ama yeryüzüne dönerken hastanın ruhunu beraberinde getirmeyi başarır. Ayinin sonunda Şaman, ağır ağır gözlerini açıp orada bulunanları selamlar. Seyirciler de bu arada korkulu bir rüyadan uyanıyorlarmış gibi kendilerine gelip rahat bir nefes alırlar.

Şamanlar genellikle yoksul kimselerdir. Yaptıkları ağır işe göre, kazançları alçakgönüllüdür. Aslında Şamanın amacı zengin olmak değildir. O, ta Şamanizmin ortaya çıkışından beri toplum yaşamında düzenleyici bir rol oynamış, bağlı olduğu oymağın hayrına çalışmayı ve herşeyden önce en sıkıntılı günlerinde halkın yardımına koşup onu manen desteklemeyi kendine başlıca görev edinmiştir. Verbitskiy Altay Türkleri arasında tamamıyla ya da kısmen Şamanlığa yakın işler yapan kişilerden de sözeder: şiddetli sinir nöbetleri geçirerek gelecekte haber veren rınçiler, gaipten haber veren telgoçiler, belirli hayvanların kürek kemiği üzerine ateş koyarak, meydana gelen değişikliklere göre yorumlarda bulunan yarınçiler, dar ve rüzgarlı boğazlarda bulunan yada taş ile havayı değiştiren, yağmur ve rüzgar yaratan yadaçiler gibi.⁶²

Alevilik ve Bektaşilikteki "Dede ve Baba" ile Şamanizm'deki "Kam" arasında birçok benzerlikler vardır.

Bu benzerlikler şunlardır:

- **Kam , Dede , Baba seçilme töreni :** Gerek Kamlık ,gerek Dedelik soydan gelme birer mistik meslektirler. Her ikisi de soyunda Kam ve Dede bulunan sülalelerin çocukları arasından bu vazifenin sahibi aranıp bulunur. Eski Türklerdeki Kamlık ve Dedelikteki soy takibi şartına rağmen bir seçimin olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Türkiye'de "Ocak" denilen dede soylarının en

⁶² Sadettin Buluç, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, s. 1

kabiliyetli en uygun çocuğu post sahibi olurken kendi aralarında bir seçimin olduğu bilinmektedir.⁶³

- **Kam (Şaman,Baksı) , Dede ve Babanın giyim ve** tam giyim (kisve) Taç (külâh,börk) ,hırka ve kuşak giyilip takılması ile olur.Teslim taşı , palhenk taşı , kanberiyeye gibi çok değişik manalar ifade eden taşlarında kamlıkla alakaları vardır.
- **Asa, Alaca Değnek:** Yakut Kamları ayin esnasında kayın ağacından yapılan bir asa (değnek) kullanıyorlardı. Bu günkü Alevilikte de kayın ağacı veya öd ağacından yapılan "alaca değnek" kullanılır ve ayini cemde muhakkak bulundurulmuş Aleviliğin üç kutsalından biridir.(Kara kazan .Alaca kilim,alaca değnek) Ayini Ceme gelen Alevi alaca değneği başından , ortasından ve öbür ucundan öper.⁶⁴
- **Kamların hayır duası,dede ve babaların hayırlısı:** Gülbanklar (hayırlılar) konusunda da büyük benzerlikler vardır. Radloff , İslamiyet'le kamlık dinini bağdaştıran Kazak baksalardan bahsederken diyor ki "Gördüğüm baksalardan her biri her zaman dini ibareler kullanıyor ,yerken içerken , otururken her hareketinde yüksek sesle "bismillah" diyor , söylediği her söze "vallahi , billahi" ibaresini ekliyordu.Halbuki bunları kazaklarda bazı yaşlı kimseler yaparlar belki de bu sözlerle kendilerinin hakiki bir Müslüman olduğuna inandırmak isterlerdi.⁶⁵ Bektaşî Gülbanklarındaki " Bektaş" ve "Hu" kelimeleri gibi kelimelerin geçtiği bir Kam duası verelim."Sizden medet diliyorum, Kara Murat (kara bıyıklı) ata evliya ,Hu Allah , Hu Allah ey Bektaş ata Bekata Bekiç ata yardım et ,Çakmak ata evliyadan medet diliyorum.Hu Allah ey , evliya ata evliya ...sizden yardım diliyorum. Tekdurmas ata evliya.Karahan baba yardım et.Hu Allah ey"⁶⁶
- **Dedelere , Kamlara , Babalara verilen hediyeler:** Dedelere ,Babalara "yol hakkı" v.s adıyla verilen yıllık hediyelerle , Kamlara ve Şamanlara verilen hediyeler arasında benzerlik vardır. Buryat Şamanı "Baba" ve yardımcıları , "oğullar" her yıl köyden köye , obadan obaya dolaşarak dini ayinler yürütür ve verilen hediyeleri yiyecekleri atlarına yükleyerek götürürlerdi.⁶⁷ Bazı oymaklar Şamanlarına yıllık maaş bağlarlar, bazı oymaklar ise tören karşılığı olarak ücret verirlerdi. Kamlar pazarlık yapmazlar ne verirlerse razı olurlardı. Umumiyetle gerçek Kamlar dünyalığa düşkün değillerdi.⁶⁸
- **Dede'ye , Kam'a secde:** Kızılbaş Türkmenler dedeler önünde secdeye kapanırlar niyazda bulunurlar.Bu eski bir Türk geleneğidir.İbni Fazlan Türkmenlerin bu adetinden bahsettiği gibi

⁶³ Eröz Mehmet , Gök Tanrı İnancı ve Alevilik ve Bektaşilik , s.25

⁶⁴ Eröz Mehmet , Gök Tanrı İnancı ve Alevilik ve Bektaşilik , s.28

⁶⁵ Radloff W. , Sibirya'dan , çev.Ahmet Temir , c.2 , s.69,70

⁶⁶ İnan Abdulkadir , Tarihte ve Bugün Şamanizm , s.142

⁶⁷ Eliade, Shamanism , s.29

⁶⁸ İnan Abdulkadir , Tarihte ve Bugün Şamanizm , s.80

Hudud el Alem , Oğuz Türklerinin Kamları önünde secde ettiklerini kaydeder.⁶⁹ Kaşgarlı Mahmut Türklerin (Kamlık dininde kalmış Oğuzların) saygı duydukları şeylere ve saygı duydukları insanlara "yükündüklerini" yani secde ettiklerini anlatır.

Günümüzde de Altaylarda Orta Asya'da Şamanlar ve Şamanizm yaşanmaya varlıklarını muhafaza ediyorlar. "Üstte Gök Tanrı , altta yağız yer" .Bu ikisi arasında insanoğlu... Şamanizme göre bir yanda iyilik ve kötülük Tanrıları , dağda , ağaçta , suda , ateşte , ayda , güneşte , uyuyan ruhlar , diğer yanda bozkırın şiddetinde savrulan insanlara yol gösteren kamlar , şamanlar... Kamlar ve şamanlar Tanrılarla insanlar arasında aracılık yapar , ayin ve törenleri yönetir, gelecekte haber verir , hastalıkları iyileştirir , büyü yaparlar. Kamlık , Şamanlık sonradan öğrenilemez , soydan gelir.İnsanlara iyilik sunan Tanrı ve ruhlarla ilişkisi olan kamlara "ak kam", kötülük ve felaket saçanlarla ilişkisi olan kamlara da "kara kam" denir.Giysileri , davulları , tözleri , ayinlerde kendilerinden geçerek söyledikleri dua ve ilahileriyle kamlar , ocaklara bereket , il'e dirlik sağlarlar.İnsanlara , "gök Tanrı yolunu açar" , onları kötülüklerden felaketlerden korurlardı.Eskisi kadar olmasa da kamlar , şamanlar Orta Asya ve Altaylarda hakimiyetlerini devam ettiriyorlar.

AYİNİ CEM İLE KAMLIK , ŞAMANLIK AYİNLERİ :

Gizlilik:

Türk Dünyasında ve öteki Şamanist cemiyetlerde , şaman olacak kimseler sıkı bir yetiştirme safhasından geçerek törenle mesleğe girerler.Türk Kamları , Babalar ve yardımcıları , oğullar böyle ayinler ve törenlerden geçer bütün ayin ve törenleri idare ederler.Bektaşî tarikatı bir bakıma buna benzer Kızılbaş ve Alevilerde ise , bütün topluluk mensuplarının üyeliği söz konusudur. "Ser verip sır vermeme" bakımından hepsi aynıdır.

Radloff , Şamanların sır saklama konusunda ısrar ve inatlarından yakınır ve başından geçen olayı şöyle anlatır."Şamanlığı dünya görüşü hakkında umumi bir çerçeve çizmek çok zordur , çünkü hepsinin de birbirini tutmayan münferit haberlerden toplanması gerekmektedir.Şamanlığı araştırırken bize hiçbir vesika da yardım etmemektedir .Bu yolda bize yardımcı olabilecek biricik kaynak olan halkta , kendisi bile kendi inanışı hakkında çok açık net bir fikre sahip değildir.Şamanlar ise sırlarını açığa vurmaktan korkarlar ve kazançları için çok lüzumlu gördükleri esrar perdesine bürünür , en küçük bir bilgi vermezler."⁷⁰

Radloff'un bahsettiği Hıristiyan olmuş Şamanlardaki bu ruh hali bütün Kamlarda ve bütün Şamanistlerde görülür. Altaylı bir Kam'ın Bay Ülgön'ün oğullarından Han Karşı'ta hitabesinde bu

⁶⁹ İbni Fazlan Seyahatnamesi , s.31,34,57

⁷⁰ Radloff W. , Sibirya'dan , çev.Ahmet Temir , c.2 , s.4,5

ruh hali açıkça görünür. "Eski dinimizin kurulduğu günden beri , eski nesilden kalan bizler bu dine inanıyoruz.Bu dünyada yaratıldığı günden beri yedi göbek atalarımız bu dini kabul etmişlerdir."⁷¹ Bu ve buna benzer sözleri başka cümleleri , İslami bir hava içinde birçok tahtacı köyünde dinlemek mümkündür. Aydın'ın Kızılcapınar köyünde Hüseyin Ercins isimli vatandaş "Kızılbaşlığın dünya yaratılalı beri var olduğunu söylüyor.⁷² Büyük bir gizlilik ve sır deryası içinde bulunan Alevi , Bektaşî , Kızılbaş topluluklarının "ser verip sır vermeme" esasının da yine eski bir Türk töresi olarak Şamanizm'e bağlı olduğunu anlıyoruz.

Şölen ve ayini cem:

Eski Türkler dini ve içtimai sistemlerinin gereği olarak her vesileyle toplantılar , şölenler , toylar , ziyafetler düzenler burada yer içer , eğlenir veya yas ederlerdi. Bunları içtimai dayanışma ve kaynaşmanın vesilesi olarak görürlerdi.

Şölenlerde oturulacak yerler sıra ile ve ne şekilde içileceği töre ile tespit edilmiştir. O yüzden "kımız içmenin şartlar çok kaideleri sayısızdır."denir. Elçi kabulünde "pervaneci" ve "toksabcı" denilen iki devlet memuru elçinin iki yanını alarak onu padişaha götürürler . Padişah bir lütuf olarak elini omzuna dokundurur. (Alevi cemlerinde , kapıyı bekleyen gelen gidenin omzuna dokunup niyaz alması gibi) Hizmetliler (pervaneci - toksabcı , eşik ağabaşı - kapıcı , sofrabaşı – sofracı) Alevi-Bektaşî cemindeki hizmetlilere benzerler.⁷³ Güney Altay'lı Türk oymakları arasında uzun süre kalan M. F. Gavrilov , onların kadınli erkekli bir arada içkili toplantılarını , şölenlerini akıcı bir üslupla anlatır. Şimdi anlatacağımız satırları okuyunca Kızılbaş-Alevi-Bektaşî cemleriyle eski Türk şölenlerinin farksız toplantılar olduğunu göreceğiz : " Altaylarda ekşi süttten yapılan rakı imbikten çekildikten sonra kalanı peynirimsi maddeten hazırlanan Kurut'ta rakıya meze olarak kullanılır. Bunun için birkaç evden ibaret köyde rakının hazırlandığı kulübede toplanarak her gün içerlerdi. Rakının müşterek içilmesi , herkesçe çok iyi bilinen ve adet olarak kabul edilmiş bir sürü kaide ve itiyada göre yapılırdı. Toplantıya iştirak edenler , kulübenin toprak zemini üzerine serilmiş keçe parçası , kayın kabuğu , dana ve toy postları üzerinde bir daire şeklinde otururlardı. Erkek ve kadınlar mevkii ve yaşlarına göre sıralanırlar , daha çok hatırı sayılır ihtiyar erkek ve kadınlar , ev sahibi ile hanımın yanında , diğerleri ve gençler kapıya yakın , daireyi tamamlayarak otururlardı. Rakı içmenin , oturmanın , kalkmanın her hareketin adabı vardı.⁷⁴

Türkler'in kadınli erkekli toplantılar yaparak burada içki içip eğlenmeleri , çalgılar çalıp sema (semah-raks) etmeleri töreleri icabıdır. İslamiyet'i kabul ettikten sonra , bu adetleri terk edemiyerek oları İslami bir kılığa soktular. İşte Alevi-Bektaşî Cem'inin sırrı budur. "Sekahum sırrı" da eski Türk içme alışkanlığının , Kuran'da delil arama , bulma gayretinden başka bir şey değildir.

⁷¹ İnan Abdulkadir , Tarihte ve Bugün Şamanizm , s.104

⁷² Eröz Mehmet , Gök Tanrı İnancı ve Alevilik ve Bektaşilik , s.35

⁷³ İnan Abdulkadir , Makaleler İncelemeler , s.548

⁷⁴ İnan Abdulkadir , Makaleler İncelemeler , s.555

Türkiye’de Aleviler ve Bektaşiler atalarının adetlerine uygun içki içmektedirler.Bunu İslami bir cila altında yapmaktadırlar.İçtikleri içkiye “dolu-tolu” diyorlar.Orta Asya’daki Şamanist Türkmenlerde “kansız kurban ” manasına “dolu-tolu” tabirini kullanmışlardır.Böylece Alevi ve Bektaşiler içkiyi kansız kurban niyetiyle ibadet maksadıyla içmektedirler.Ona gösterdikleri hürmet içki verilirken büyük bir sessizliğin hüküm sürmesinden anlaşılır.⁷⁵

Tanrılar için kesilen kurbanlar:

Orta Asya Türkleri kurbanı “tolu” veya “dolu” derlerdi. Kurbanın , nezirin ipine “söltü” denirdi. Altaylılarda Bay Ülgön için (Gök Tanrısı) kesilen kurbandan hazırlanan nezir ipine asılan dokuz kat elbiseye de “tolu” denirdi. Güney Hunlarda bir kadın dolu tanesinden gebe kalmıştır.Göktürklerden bir boyun ismi “dolu” idi.⁷⁶

Anlaşıyor ki “tolu-dolu” gerek Şamanlık (Kamlık) gerekse Alevilik ve Bektaşilikte çok şey ifade ediyor. Alevilik ve Bektaşilikte içilen içki alınan “dem” manasına gelmektedir. Demek ki bu ekollerde içki kurban hükmüne gelmektedir.Bu kansız bir kurbandır , saçıdır. Nitekim Kamlar , Tanrılar koruyucu ruhlar için “arak” (rakı) dan saçı saçarlardı. Alevi-Bektaşî inancında içilen içkiye “içki-rakı” denilmeyip şaşmaz bir kaide olarak “tolu-dolu” denilmesi yine eski Türk inancıyla alakalıdır.⁷⁷

Şamanistlerde kurban sunulmadan ayin ve tören yapılmaz Her ayin için kanlı veya kansız kurban sunulması gerekir. Kurban için en makbulü erkek hayvandır. Türkler Müslümanlığı kabul ettikten sonra , kurban adetlerine değişme olmuştur. Ancak eski itikatlarının izleri tamamen silinmemiştir. Hele Kızılbaş Türkmenlerde ve kısmen Bektaşilerde bu hatıralar daha canlı kalmıştır. Bu ekol sahiplerinin kurban kesmeyi “tığlamak” terimi ile ifade etmeleri ve kesilen kurbanın kanının yere akmaması için büyük dikkat sarf etmeleri bunu gösterir. Yesevi tarikinde bile bu gelenek devam etmiştir. Yeseviler kestikleri kurbanın kanını yere damlatmaz , toprağı derince kazarak gömerlerdi.⁷⁸

Tahtacılar , Çepniler , Karakeçili Kızılbaş Yörükler bu kurban töreninde en yeni elbiselerini giyer büyük bir heyecan ve huşu içinde hizmete koşar ayinin icaplarını baştan sona yerine getirirlerdi.Kurban tığlama işini iki kişi üzerine almıştır.Bunlara “kurbancı” denilmiştir.Orta Asya Şamanlığında da kurban tığlama bu şekildedir.

Kurban kemiğinin kırılmaması:

Şamanizm’de kemiğin manası büyüktür . Avcı topluluklarda hem insan hem hayvan kemikleri , hayatın sonuncu kaynağını teşkil ederler . Bunlarda av hayvanının kemikleri kırılmaz , örf ve

⁷⁵ Eröz Mehmet , Gök Tanrı İnancı ve Alevilik ve Bektaşilik , s.58

⁷⁶ İnan Abdulkadir , Makaleler İncelemeler , s.500

⁷⁷ Eröz Mehmet , Gök Tanrı İnancı ve Alevilik ve Bektaşilik , s.41

⁷⁸ Köprülü Fuat , Türk Ed. İlk Mutasavvıflar ,s.87,88

adete göre bir araya getirilerek ya toprağa gömülür ya da toprağın üzerinde veya ağaca bırakılır , yahut ta denize atılır. Hayvan canının kemikler içinde barındığına , kemikleri kırmakla hayatın yeniden başlayacağına inanırlar.⁷⁹ Bütün Türk topluluklarında “soyun sökle” (kemikle) ifade edilmesi de kemiğin eski kültürdeki yerini gösterir.Yesevi tarikatında da bu gelenek devam etmiştir.Yeseviler kurbanın kanını kemiği ile birlikte bir çukura gömüyorlardı.⁸⁰

Kızılbaş Türkmenler kurbanın kemiklerini mafsallarından ayırarak kemikleri zedelemeyen çıkarır , bir araya getirip kaniyle birlikte gömer (Senirkent Bektaşilerinin deyimiyle “kefinler”) veya anbarlara , kilerlere bereket ve uğur getireceği inancıyla korurlar.

Sihir ve büyü yapmak :

Sihir ve büyü adeta Şamanizm’in temel unsuru olmuştur. Şamanların temel görevlerinin ve özelliklerinden birinin sihirbazlık ve büyücülük olduğu , Şamanizm hakkındaki en eski araştırmalardan beri malumdur.⁸¹ Sihirbazlığa ve büyücülüğe Türklerin ve onların din adamı olan Şamanların bu kadar önem vermelerinin sebebi şöyle açıklanmıştır: Sibiryaya ve Orta Asya gibi iklimi sert olan yerlerde , ve genellikle tabiat şartlarının insanlara hakim olduğu bölgelerde , tabiata hükmedememenin , ilkel insanlarda isterik tepkilere sebebiyet verdiği görülmektedir. Bu tepkiler , özellikle hassas bünyelerde ortaya çıkmakta ve bunlar sihirbaz din adamı görevini yüklenmektedir.İşte eski sihirbazlar böylece yerlerini Şamanlara bırakmışlardır ;Şamanlar da sihirbazlık hüviyetini böyle yüklenmişlerdir.⁸²

Orta Asya’da İslam öncesi Türk topluluklarındaki Şamanların sihir ve büyü ile uğraştıkları , eski kaynaklar tarafından nakledilen haberler vasıtasıyla biliniyordu. Mesela İbni Sina (ö.1037) el İşarat adındaki eserinin ruhi tecrübelerden bahseden onuncu ve aynı zamanda sonuncu babında arif adıyla eski Türk Şamanlarını ele almakta ve bunların sıkı ruhi tecrübe ve bedeni riyazatlardan geçtikten sonra sihir , büyü ve emsali , başka kimselerin beceremeyeceği bir takım kabiliyetler kazandıklarını anlatmaktadır.Cüveyni de Uygurlar da kam (şaman) ların sihir ilmini bilen kimseler olduklarını ve şeytana hakimiyet iddiasında bulduklarını nakleder.⁸³

Tüm bu haberler gösteriyor ki , Şamanlar özellikle bu iki sıfatları sayesinde eski Türk toplumunda çok üstün mevkilere sahip olmuşlar ve değişik dinlere , hatta İslamiyet’e girildikten sonra da bu mevkilerini kaybetmemişlerdi.⁸⁴

Şamanizm’in temel unsuru olan sihirbazlık ve büyücülük işine dair tek bir menakıpnamede bazı telmihler vardır ki , o da Menakıbu’l Kudsiye’dir. Eserin kahramanı Baba İlyas Horasanî’den ona hasım birinin ağzıyla şöyle bahsedilir.

⁷⁹ Eliade , Shamanism , s.120,158,159,161,164

⁸⁰ Köprülü Fuat , Türk Ed. İlk Mutasavvıflar ,s. 88

⁸¹ Eliade , Chamanisme , s.179

⁸² Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşi Menakıpnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s.98

⁸³ Cüveyni I , s.59

⁸⁴ Köprülü , “Türk Edebiyatının menşei” , Edebiyat araştırmaları , Ankara , 1966, s.61,62

Bu ki direm hezar buncadır ol
Hiç sahir bulmaya ana yol⁸⁵

Selçuklu Sultanı II. Gıyasettin Keyhüsrev'in ağızında da Baba İlyas'ın ve müritlerinin ortadan kaldırılmasına dair verilen talimatta aynen şöyle denilmektedir:

Varun eyle buları ğaret idün
Şöyle kim vardurur hasaret idün
.....
Eyle kim **cadularım**ış bunlar
Bilse bizi kırarımış bunlar⁸⁶

Yukarıda anlatılan üç beyitin ilkinde Baba İlyas'ın son derece mahir bir sihirbaz olduğu ve hiç sahir (sihirbaz) ın bu konuda ona erişemeyeceği anlatılmak istenmiştir.Diğer beyitlerde ise , Baba İlyas'ın müritlerinin de kendi gibi cadu (büyücü) oldukları söylenmekte , büyücülük kudretiyle , üzerlerine gelen askerleri mahvedecekleri ima edilmektedir.

13. yüzyılda Anadolu'ya muhtelif göçlerle gelip yerleşen Türkmen babalarının , eski Türk Şamanlarının İslamileşmiş şekilleri olduğu eskiden beri bilinmektedir.Aslında bütün Türkmen Babalarını bu hüviyetin altına sokmak mübalağalı olmakla beraber , önemli bir kısmının bu hüviyette olduğu kesindir.Eski Şamanların İslami bir hüviyete bürünmüş yeni temsilcileri olan bu Türkmen Babalarının da bu hüviyete uygun olarak sihir ve büyü ile uğraşmaları tabiidir.⁸⁷

Hastaları iyileştirmek :

Türk Şamanlarının en önemli vazifelerinden birinin de ayinler yaparak hastaların vücuduna giren cinleri ve kötü ruhları kovmak olduğunu Köprülü belirtmektedir.⁸⁸ Şamanizm üzerinde çalışan araştırmacıların tespitlerine göre hastaları tedavi etmek Şamanlığın ana görevlerindedir. Bunun için birtakım usuller uygulanır. Hastalık tedavisinin eskiden şamanın asıl vazifesi olmadığı , sonradan intikal ettiğine dair rivayetler de vardır.Bunlardan bir kısmına göre , Şamanların başlangıçta hasta iyileştirmekle alakası yoktu. Ama kendilerine sramana veya şamana denilen bazı Budist propagandacılar , uyguladıkları tedavi usulleriyle Şamanlar üzerinde etkili oldular ve onların bu vazifeyi yüklenmelerini sağladılar.Bir başka görüşe göre ise , şamanlar tıpkı sihirbazlar konusunda olduğu gibi , eski sihirbazların vazifelerini kendilerine mal etmişlerdi.⁸⁹

Günümüzde Doğu Türkistan'da hastalık tedavisi için uygulanan Şamanist işlemler İslami kılıkta devam etmektedir.Altay Şamanlarının ayinleri , İslami dualar , peygamber ve velilerin isimleri

⁸⁵ Menakıbyı Kudsiye , s.27

⁸⁶ Menakıbyı Kudsiye , s.28

⁸⁷ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s.98

⁸⁸ Köprülü , “Türk Edebiyatının menşei” , s.57,58

⁸⁹ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s.101

karıştırılarak İslamleştirilmeye çalışılmaktadır.Perihan (peri çağırın) denilen bu Müslüman şamanlar bu yola kendilerini koruyabilmişlerdir.⁹⁰

Menakıbu'l Kudsiye'de Baba İlyas'ın ileri gelen halifelerinden Hacı Mihman'ın , hangi hastaya nefesi ererse mutlaka iyileştirdiği ve bu kerametini , şeyhi tarafından kendisine bağışlandığı anlatılır.⁹¹ Vilayetname-i Otman Baba'da ise Otman Baba'nın misafir olduğu Musa Beğ adındaki zatın tekkesinde , civardaki hastaları yanına çağırdığı , onları iyileştireceğini ilan ettiği hikaye olunur.Şeyh tekkeye toplanan hastalara nefes edilmiş sular içirmiş ve gerçekten de hepsini iyileştirerek yerlerine göndermiştir.⁹²

Günümüzde Anadolu'da aynı durum söz konusudur. Okuyup üflemek , ip bağlamak , muska yazmak v.s usullerle hastalık tedavi etmeye çalışan kimseler vardır.Halk arasında genellikle hoca diye tanınan kimseler , gerçekte Şaman kalıntısı kimselerdir.Tıpkı Doğu Türkistan'daki meslektaşları gibi onlarında Yıldızname ve benzeri , hususi olarak tertiplenmiş , içine ayetler , peygamber isimleri , Allah'ın isimleri karıştırılmış bir takım kitapları vardır.Yazdıkları muskalar da aynı mahiyettedir.Bunlardan başka yine Anadolu'da cindar adıyla bilinen ve hastaların vücuduna girdiğine inanılan cinleri kovarak , yahut emrindeki cinlerle geleceği ve gaybı keşfederek bir takım kehanetlerde bulunan kişilerin de , Şamanistler arasında yardımcı ruhları çağırarak hastanın içinden fene ruhları çıkarmaya çalışan ve geleceği öğrenen Şamanlardan farkı olmadığı ortadadır.Yüzlerce yıldan beri İslamiyet , Anadolu'da dahi Şamanizm'in bu ana fonksiyonunu silip atamamıştır.

Gaipten ve gelecekte haber vermek:

Bir Şaman'ın en temel vazifelerinden birisi de gaipteki şeylerden ve gelecekte olacıklardan haber vermektir. İbni Sina el İşarat'ta Şamanları gabya ve geleceğe dair haberler verdiklerini kaydettikten sonra şöyle yorumda bulunur:"Bazı kimseler vardır ki , bu hususta (gaipten haber verme konusunda) hisleri şaşkınlık ve akıllar durgunluk verecek bir takım işlerden faydalanırlar)Hislerin şaşkınlığa uğradığı ve akla durgunluk geldiği esnada hayal gücü belirli bir noktaya tevcih olunacak olursa , gaybı algılayan kuvvet bu hususta tamamıyla hazırlanmış ve gaybı kabule kabiliyet kazanmış olur. Türkler geleceğe ait malumat alabilmek için kahin (şaman) lara müracaat ederler.⁹³

13. yüzyılda Moğol Şamanları da geleceğe dair haberler naklederlerdi. Mengü Han'ın baş şamanı bu konuda çok mahir olup söylediklerine kesinlikle inanılırdı. Aynı şekilde Kumanlarda bu

⁹⁰ İnan A.Kadir , s.109

⁹¹ Menakıb-ı Kudsiye , s.109

⁹² Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s.101

⁹³ Yaltkaya Şerafettin , Eski Türk An'anelerinin Bazı Dini Müesseselere Tesiri , II.Türk Tarih Kongresi ,İst.1943

Şamanların gelecekle ilgili kehanetlerine büyük itibar gösterir, bu kehanetlerin Tanrı tarafından bildirildiği sanılırdı.⁹⁴

Şamanların gaipten ve gelecekte haber vermeleri konusunda uyguladıkları ve hem tarihte , hem de günümüzde örnekleri bulunan iki ana usul vardır ki , bunlardan biri ,şamanın ruhunun geçici olarak bedeninden ayrılıp gizli alemlerde dolaşmak suretiyle gaip bilgileri alması , öteki de göğe yükselerek Tanrı'nın yanına gidip gelecekte olup bitecekleri bizzat ondan öğrenmesidir.

Bektaşî Menakıbnamelerinde bu ikisinin de örnekleri çoklukla vardır. Otman Baba , müritlerinin başına bir felaket geldiğinde , nerede olursa olsun , hemen bilir ve yardıma koşarak onları kurtarırdı. Müritlerinin niyazı vasıtasız olarak kendisine ulaşırdı.⁹⁵ Abdal Musa'da müritlerinin tekke inşa etmek maksadıyla kazdıkları temelden çıkan bir kazan dolusu altının sahiplerini bildirmiş gerçekte bir müddet sonra sahipleri çıkagelmiştir.⁹⁶

Bir gün avdan dönerken Silivrikapı'dan geçen Fatih Sultan Mehmet , orada oturmakta olan Otman Baba'ya rastlar. Padişahı göre Oyman Baba ona Belgrad üstüne gitmemesini , çünkü şehri alamayacağını söyler. Hakikaten sefere çıkma niyetinde olan Fatih bu sözlere kızar ve kılıcını çekerek Otman Baba'ya hücum etmek ister , Mahmut Paşa Baba'nın bir Veli olduğunu bildirerek kendisini teskin eder. Nitekim Otman Baba haklı çıkmış ve Fatih Belgrad'ı alamadan geri dönmüştür.

Ruhun bedeni geçici olarak terk etmesi (transmigration):

Şamanizm'in hangi tabii şartlarda ve ruhi etkenler sebebiyle ortaya çıktığı meselesini en geniş biçimde araştıran ve Şamanların ruh hallerini tahlile tabi tutan Ohlmarks bu konuyla meşgul olmuş ve şu tespitlerde bulunmuştur. Şamanların ruhlarının bedenlerinden ayrılma işinde , Şamanizm'in menşei meselesinde olduğu gibi arktik etkiye yer vermektedir. Ona göre , cezbe ve vecd (extase) durumunda olan bir kimse , vücudunu aktif halde tuttuğu zaman da kendisinden geçip başka yerlere gittiği intibaina kapılabilmektedir. Ancak onu seyredenler , vücudu hareketsiz kaldığı için gerçekten ruhunun bedenini terk ettiğine inanmaktadırlar.⁹⁷ Bu hale gelen şamanın vecd halinden çıktıktan sonra çok büyük bir yorgunluk hissettiği müşahede edilmiştir.

Menakıbu'l Kudsiye'de Baba İlyas'ın oğullarından Yahya Paşa , istediği zaman "bir sipahinin atını koyup gitmesi gibi " bedenini terk edip bir müddet sonra tekrar dönerdi. Bazen bu terk ediş kırk gün hatta iki ay bile sürerdi.⁹⁸ Otman Baba ise , zaman zaman , tekbir getirip namaza

⁹⁴ Turan Osman , Cihan Hakimiyeti I ,55

⁹⁵ Vilayetname-i Otman Baba , s.125

⁹⁶ Vilayetname-i Abdal Musa , s.3,4

⁹⁷ Ohlmarks, s.79,80

⁹⁸ Menakıbu'l Kudsiye , s.41,42

başladığı an cisminden çıkıp gider , bir saat sonra tekrar cismine girerek rüku ve secde yapardı. Kendisine nereye gittiği sorulursa , evliyanın ruhunun ara sıra bedeninden ayrılarak "alemi Ulviyet" i seyre gittiği cevabını verirdi.⁹⁹

Göge yükselip Tanrı ile konuşma :

Cüveyni'nin naklettiğine göre; Teb-Tengri namıyla halk arasında meşhur olup şiddetli kışlarda bile dağ bayır çıplak dolaşan bir şaman , ata üstünde göge çıkıp Tanrı ile konuştuğunu , Tanrı'nın yeryüzü hakimiyetini Timuçin'e verip adını da Cengiz koyduğunu kendine söylediğini iddia ediyordu.Teb-Tengri , etrafına çok kalabalık bir kitle toplanmış ve iktidarı ele geçirme çabasına düşmüş olduğu için bir eğlence sırasında öldürülmüştü.¹⁰⁰

Şamanların zaman zaman bu manevi güçlere dayanarak iktidar olma teşebbüslerini bazı ilim adamları şöyle açıklıyorlar: Orta çağ ve Türk Moğol topluluklarında şamanlar ekseriya kabile seferleriyle özdeşleşiyorlardı. Zira her şefin her şeyi bilmesi , eski ataların ruhlarıyla olduğu kadar gizli güçler ve yer altı ruhlarıyla da münasebeti olması gerekiyordu.Bunu da ancak şamanlar yapabiliyorlardı."Beyaz elbise" giyip "beyaz ata" binen şamanlar , bu sebeple bozkır aristokrasisini teşkil eden yöneticiler durumundaydılar.¹⁰¹ İşte onlar sahip oldukları bu hem dini hem siyasi imtiyazlar yardımıyla ara sıra kendilerini kuvvetli hissettikleri vakit merkezi otoriteyi sarsma ve iktidarı ellerinde toplama teşebbüsüne geçiyorlardı.

Altaylar'da eski Şamanların göge çıkararak Tanrı ile konuşma ve haberleşme gücüne hala inanılmakta , ne var ki çağımızdaki Şamanların bu gücü göstermemesinden yakınılmaktadır.Altaylılar' da ve Yakutlar' da şamanlar artık göge seyahat işini temsili olarak yapmaktadırlar.Bunun için hususi bir takım merasimler uygulanmakta ve Gök Tanrı'ya "beyaz at" kurban edilmektedir. Şaman bu beyaz atın ruhunu göge yollarken kendi ruhunun da Tanrı katına eriştiğine inanmakta , etrafında bulunanlara seyahati sırasında gördüklerini ve Tanrı ile neler konuştuğunu anlatmaktadır.¹⁰² Bu anlayış Dede Korkut Kitabı gibi bazı İslami devir metinlerine de yansımıştır. Bu eserdeki "Allahu Teala ile haberleşeyim" , "götürdüğün göge yetiren görklü Tanrı"¹⁰³ ve benzeri ifadeler Tanrı ile konuşmaya giden şamanın sözlerini hatırlatmaktadır.

Sureti bes acep ki virmiş ana
Padişahu Kadiru Hayyu Beka
Mesala bir nice keret suretin
Kodı şöyle ki kor sipahi atın
Oldu kim kırk gün oldu kim iki ay
Şöyle kim şah verak (!) kala saray

⁹⁹ Vilayetname-i Otman Baba , s.90

¹⁰⁰ Cüveyni,I, s.39 , Köprülü , Influence , s.18

¹⁰¹ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s.111

¹⁰² İnan , Şamanizm , s.101 , Köprülü , Türk Tarihi Dinisi , s.83,84

¹⁰³ Dede Korkut Kitabı , s.63

Göğe çıkarak Tanrı ile konuşup geleceği bizzat ondan öğrenmek her şamanın yapabileceği bir iş değildir.Yalnız ve yalnız büyük Şamanların kudreti dahilindedir.Bu hususta Menakıbu'l Kudsiye'de iki menkıbe vardır.Bunlardan biri , Baba İlyas'ın küçük oğlu Muhlis Paşa , öteki onun oğlu Aşık Paşa'ya dairdir.

Muhlis Paşa babasını intikamını almak için harekete geçmiş ve Selçuklu Sultanı II. Gıyasettin Keyhusrev'e karşı ayaklanma teşebbüsünde bulunmuştur.Sultan kendisini yakalatarak çeşitli işkencelerle öldürtmeyi denemiş , fakat başaramayınca anlaşma yoluna giderek valilik teklifinde bulunmuştur. Muhlis Paşa bu teklife karşı , hareketlerinin Allah'ın emriyle olduğunu , Allah'ın ona veryüzünün iktidarını başışlayacağını bizzat bildirdiğini söylemiştir.¹⁰⁴

Aşık Paşa'nın kerametlerini anlatan Menkıbelerden birinde de , tıpkı Hz. Muhammed'in miracı gibi , Allah katına çıkarak onunla bizzat görüştüğü , gizli alemleri baştan başa seyrettirildiği ve zahir batın her hususun bizzat Allah tarafından kendisine açıklandığı anlatılır.

Amasya'daki muharebelerde Selçuklu askerlerine yenilen Paperroissole (Baba İlyas)'a taraftarları niçin zafer kazanacaklarını kendilerine vaat ettiği halde yenildiklerini sormuşlardı.Buna Baba İlyas'ın verdiği cevap aynen şöyleydi:"Yarın Tanrı ile konuşacağım ve sizin hepinizin huzurunda size ve bana bu talihsizliğin neden eriştiğini soracağım."Görgü şahitliğine dayalı şu ifadeler , seyircilerin huzurunda Gök Tanrı ile temasa hazırlanan bir şamanın sözlerinden başkası olamaz. Baba İlyas bu cevabıyla , **Şamanist hüviyetini** açıkca ortaya koymuştur. ¹⁰⁵

Tanrı'nın insan şeklinde görünmesi:

Altaylar'da anlatılmaya devam edilen bir hikaye vardır: Ay-Mangus masalında , adı olmayan bir çocuğa Tanrı tarafından ad konulması söz konusudur.Çocuk adının Tanrı tarafından konulacağını öğrenince onu aramaya çıkar. Dolaşırken bir ara insan sesine benzeyen bir sesin kendisini çağırdığını duyar. Sesin geldiği yana gittiğinde , kayın ağaçlarından birinde duran bir ihtiyar görür. İhtiyar çocuğa Ay-Mangus adını verir. Çocuk kim olduğunu sorunca da şu cevabı alır : "Ben insan değilim; ben yaratan Tanrı'yım ,babasız bir insana ad verdim."¹⁰⁶ Bunun gibi daha pek çok Altay efsane ve masalında Tanrı'nın hep böyle "gök sakallı ihtiyar" kılığında görüldüğü bilinmektedir. Kırgızlarda Tanrı'ya Kojo-Kuday denilmekte , bazen de sadece Kojo , yani Koca kelimesi kullanılmaktadır¹⁰⁷, ki bu gün hala Anadolu'da "**Hey koca Allah'ım**" ve benzeri "**Koca Allah**" kelimelerinin kullanılmasının temelinde de , muhtevası artık tamamıyla unutulmuş bu kavramı görmek mümkündür.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Menakıbu Kudsiye , s.56

¹⁰⁵ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s.110

¹⁰⁶ Ögel Bahaeddin , Türk Mitolojisi I , s.325

¹⁰⁷ Ögel Bahaeddin , Türk Mitolojisi I , s.512,538

¹⁰⁸ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s.112

Günümüz Anadolu'sun da Kızılbaşlar arasında akaid ve ilmihal kitabı vazifesini gören meşhur İmam Cafer Buyruğu'nda da Tanrı'nın insan suretinde görüneceği hakkındaki bu inancı bulmak mümkündür. Burada yazıldığına göre , "ve dahi sıfat hasebiyle Hak Teala on dört yaşında ayın on dördüncü gecesi gibi ve günün kaba kuşluk vaktinde bir güzel bakire kız suretinde göründü" Yine Buyruk'a göre , "Hak Teala hazreti mümin ve Müslim ve derviş ve sufi kullarına (bunların hepsiyle Kızılbaşlar kastediliyor) yedi kimsenin suretinde görünür.

Birinci: Kendi suretinde;

İkinci:Üstad suretinde ;

Üçüncü: Pir (ihtiyar) suretinde ;

Dördüncü:kendinin sevdiği suretinde ;

beşinci:on dört yaşında masum pak suretinde ;

altıncı:muhabbeti (karısı) suretinde ;

yedinci: otuz üç yaşında cennet ehli suretinde görünür." ¹⁰⁹ Görüldüğü gibi , burada da Tanrı'nın kullarına bazen ihtiyar bir insan şeklinde görüneceği inancı vardır.Buyruk'taki bu inancın da hiç şüphesiz **Şamanist** kaynaklı olduğu açıktır.

Bir gece Aşık Paşa zaviyesindeyken nurani yüzlü biri gelerek kendisini "ilmi ledünni" issının , yani Tanrı'nın çağırıldığını söyler.Miraç hadisesinde olduğu gibi "inşirahı sadr" denilen kalbin göğüsten çıkarılıp temizlenmesi ameliyesi Aşık Paşa'ya yapılır.Bundan sonra o kişi , şeyhi bir makam getirir ; kendisi dışarıda kalır.Şeyh içeri girdiğinde nurlar içinde pırıl pırıl parlayan "Kaba Türk" suretinde ihtiyar bir zat görür.Fakat şiddetli nur yüzünden fazla bakamaz , yüzünü beri yana çevirmek zorunda kalır.İşte Aşık Paşa ilmi ledünniyi , yani gizli şeyleri bilmeye yönelik Allah katında olan ilmi , bu "Kaba Türk" suretindeki ihtiyardan , daha doğrusu Tanrı'dan öğrenmiştir.¹¹⁰

Tabiat kuvvetlerine hakim olmak:

Eski Türkler arasında tabiat kuvvetleri üzerinde hakimiyet kurabilme anlayışı ,İslamiyet'in kabulünden çok eskidir. Hunlar' da hükümdar kaynaklı olduğu için yağmur,kar,dolu yağdırabilme ve fırtına çıkarabilme kudretine sahipti.Hunlar , düşmanlarını fırtına , yağmur , dolu vs. çıkararak savaşta perişan ediyorlardı.Bu işi yapan belli kişileri olup onlar sayesinde 5. yüzyılda Cücenler'e karşı kendilerini korumuşlardı.¹¹¹ Göktürkler'de hükümdarın aynı şekilde semavi kaynaklı olduğu malumdur.Çin kaynaklarının yazdığına göre Göktürkler devlet kurmadan evvel , Apangu adlı komutanlarının kardeşlerinden biri , bu semavi menşei dolayısıyla tabiat kuvvetlerini yönlendiriyor, fırtına,rüzgar,kar ve yağmur çıkarıyordu.¹¹²

İslamiyet'in kabulünden sonra hem Müslüman Türkler'de hem de Müslümanlığa henüz girmemiş olanlar arasında şamanlar vasıtasıyla bu gibi tabiat olayları meydana getirilmeye devam

¹⁰⁹ Buyruk , s.117

¹¹⁰ Menakıbı Kudsiye , s.70

¹¹¹ Turan Osman , Cihan Hakimiyeti I , s.58

¹¹² Esin Emel , Türk Kozmolojisi , s.23,24

edildiğine dair İslami kaynaklarda pek çok rivayetler vardır. Bunlarda Şamanlarca **yada taşı** denilen bir taşla fırtına vs. tabii kuvvetlerin istenildiği şekilde yönetildiği anlatılmakta , Müslüman Araplar'ın buna inanmadıkları , ama gözleriyle gördükten sonra inanmak zorunda kaldıkları nakledilmektedir.¹¹³ Samanoğulları'ndan İsmail bin Ahmet putperest (Şamanist) Türkler'e karşı bir sefer tertiplemişti. Sefere çıktığında düşmanları ile karşılaştığı vakit Şamanların hükümdarın askerlerinin üzerine yağmur ve kar yağdıracakları haberini almıştı.Önce buna inanmayan hükümdar , gerçekten belirtilen saatte askerlerin eteğinde bulunduğu dağın tepesinde bulut toplandığını ve etrafın kararmaya başladığını görünce şaşırılmış , dua ederek çıkacak fırtınayı düşmanlarının üstüne yollamıştı.¹¹⁴ Buna benzer misaller eski Türk tarihinde çoktur.Türk Şamanların yaptığı bu işlerin daha sonra 12.yüzyılda Moğollar'da dahi yaygınlaştığı ve onlarda bu iş için kullanılan taş **yada** yerine **cad** dendiği bilinmektedir.

Tabiat kuvvetlerine hükmedebilme inancı muhtelif Altay Türk masallarına yansıdığı gibi ¹¹⁵ , Kitab-ı Ebu Müslim ve Battalname benzeri meşhur Türk destani romanlarında da kullanılan bir motif olmuştur.Merv şehrinde bir defasında düşmanlarıyla mücadele ederken çok zor durumda kalan Ebu Müslim , bir caminin minaresine sığınmak zorunda kalır.Askerler caminin etrafını iyice kuşattıkları anda , Ebu Müslim dua eder ve hemen arkasından bir bulut görünür; aniden şiddetli bir yağmur askerleri perişan eder ve Ebu Müslim'le arkadaşları minareden inip kaçarlar.¹¹⁶

Bektaşî menakıpnamelerinde en çok görünen inanç motiflerinden birisi de , tabiat kuvvetleri üstüne hakimiyet kurabilmek , onları istediği gibi yönlendirmektir.Hacım Sultan ve Otman Baba istedikleri zaman fırtına çıkarıp yıldırımları arzularına göre kullanan , şiddetli yağmurlar yağdıran kişiler olarak ta dikkati çekiyorlar¹¹⁷

Seyitgazi Tekkesi şeyhi Kara İbrahim Hacım Sultan'ı ateşle imtihan edip gerçek veli olup olmadığını anlamak istemiş , bunu fark eden Hacım Sultan, havada tek bulut olmadığı halde dua ile ani bir fırtına çıkarmış , yağmur ve dolu yağdırarak etrafını tufana boğmuştu.Tam bu sırada bir yıldırım Kara İbrahim'in başına düşerek öldürmüştü.¹¹⁸

Otman Babanın'da tabiat kuvvetlerini istediği gibi konusunda oldukça mahir olduğu Vilayetnamesi'nde uzun uzun anlatılır . İstanbul'da At Meydanında otururken , meydanın tam ortasındaki Delikli Daş denilen iri kayayı havada bulut yokken yıldırım isabet ettirerek parçalamıştı.Bir defasında da elindeki değneği yere vurur vurmaz gökyüzünde bulutlar toplanmış , aniden şiddetli br fırtına çıkarak etraf şimşek parıltıları ve gök gürültüleri ile dolmuş ve herkes selde boğulacak hale gelmişti.Otman Baba , bunu kendine fene muamele eden Fatih'e kızarak

¹¹³ Köprülüzade , Eski Türkler'de dini-sihri bir anane "yat taşı" , s.1-12

¹¹⁴ Kazvini , s.515,517

¹¹⁵ Ögel Bahaeddin , Türk Mitolojisi I , s.313

¹¹⁶ Melikoff , Abu Müslim , s.104

¹¹⁷ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıpnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s.114

¹¹⁸ Vilayetname-i Hacım Sultan , s.81

yapmış, hatta sarayının bir duvarını da yıldırımla harabeye çevirmişti.Otman Baba daima bulutlara binip yıldırımını elinde kamçı gibi kullandığını söylerdi.¹¹⁹

Ateşe hükmetmek

Araştırmacılar yaptıkları araştırmalar neticesinde Şamanların bir takım sihri tecrübeler sonunda ateşin yakıcı etkisini yok etme gücünü başardıklarını tespit etmişlerdir.Eliade'ye göre Şaman, sadece bu kabiliyeti kazanmakla kalmamış , har bakımdan ateşe hükmetmiştir. Bir şaman bu sayede rahatça vücudunun her tarafını ateşe duyarsız ve onun yapacağı tahribatı etkisiz hale getirebilmektedir.¹²⁰

Başka bir araştırmada ise , şamanın ateşe hakimiyetinin , ateşten korkmayan bir ruhun şamanın vücuduna girmesi suretiyle hasil olduğuna inanıldığını görmüştür.Bu ruh şamanın içine girdiğinde , o ateş üstünde hiç yanmadan yürüyebilir ; ateşte kıpkızıl olmuş demiri hiç acı duymadan avuçlayabilir.Bunun gibi ıstıraba dayanıklı bir ruh , her türlü kesici ve yaralayıcı aletlere şamanı duygusuz hale getirebilmektedir.Araştırmacı bütün bu sayılanların Tunguzlar'da,Goldlar'da , Buryatlar'da bizzat yaşandığını ve kendisinin Buryatlar'da Şamanların kızgın korlar üzerinde yürüdüğünü görmüştür.¹²¹

Altaylar'da 17.yüzyılda Kalpas adındaki şamanın , kendisini Budizm'e zorlayan Oyrat beyini reddetmesi üzerine ateşe atıldığını , uzun süre ateşte kaldığı halde yanmadığının görülmesiyle kudretinin tasdik edildiğini kaynaklar bildirmektedir.¹²²

Eliade ateşin yakıcılığına karşı koyabilme gücünün , Şamanizm'in dışındaki bazı büyü sistemlerinde de görüldüğünü söyler.Şamanların ateşe hükmetme durumları yalnız Türkler arasında değil , Moğollarda da görülmüştür.Cengiz Han'ın amcası Kutula'nın bu güce sahip olduğunu biliyoruz.Hatta Kutula soğuk kış gecelerinde iri ağaçlardan büyük ateş yakar ve yanına yatar.Yanan korlar üzerine düşer , fakat o buna aldırmazdı.¹²³

Moğol Şamanlarının ateşle olan ilgileri , 1258 de Hulagu'nun Bağdat'ı işgalinden itibaren Rifailik tarikatına da geçmiş bu tarihten sonra farklı yerlere dağılan Rifai Dervişleri, Şamanlardan öğrendikleri uygulamaları göstermeye başlamışlardı.Hatta Mevlana zamanında Konya'ya gelen Rifailer' in ateş gösterisi yaptıklarını kaynaklar haber veriyor.¹²⁴ Selçuklular ve Osmanlıların zamanında olduğu gibi günümüzde de Rifai Dervişlerinin ara sıra gibi gösterilerde bulduklarına tesadüf edilmektedir.

¹¹⁹ Vilayetname-i Otman Baba , s.195,160,22

¹²⁰ Eliade , Chamanisme , s.369

¹²¹ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnayonç Motifleri , s.120

¹²² İnan A. , Şamanizm , s.87 , Vilayetname-i Abdal Musa , s.8,11

¹²³ Eliade , Chamanisme , s.370

¹²⁴ Eflaki II , S.716 , Köprülü , Influence , s.13 , Yaltkaya Şerafettin , s.697

Bektaşî Menakıbnamelerinde en sık geçen motiflerden birisidir ateşe hükmetmek. Menkıbu'l Kudsiye'de anlatıldığına göre , Köre kadın adındaki Selçuklu kadısı , Baba İlyas'ı tahrik ederek ondan keramet göstermesini ister.Köyün ortasına büyük bir ateş yaktırarak müritlerinden bir kaçının bunun içine girmesini , yanıp yanmayacaklarını görmek istediğini bildirir.Bu istek üzerine ileri gelen müritlerden Oban , şeyhten izin isteyerek ateşin içine girer. Fakat ateş onu yakmaz ve ne yana yürürse ateş söner.¹²⁵

Aynı eserde , isyan sırasında Baba İlyas'ın Çat köyündeki zaviyesine ateş verildiğinden bahsedilir.O zaman henüz beşikte bir çocuk olan Muhlis Paşa telaş yüzünden içerde unutulmuştur. Üç gün müddetle yanan ateşin ortasında kaldığı halde bir şey olmamış , üçüncü gün birisi tarafından kurtarılmıştır. ¹²⁶

Seyitgazi tekkesindeki dervişler Hacım'ın Peygamber evladından olup olmadığını anlamak için içi ateş dolu bir tandıra girmesini isterler.Hacım kendi girmeyip müridi Burhan Abdal'ı sokar.Burhan Abdal tandıra girip sema etmeye başlar ve ateşi söndürür ; tekrar sapasağlam dışarı çıkar.¹²⁷

Kemiklerden dirilmek

Kemik eski çağlardan beri insan ve hayvan vücudunun en devamlı unsuru olarak görülmüştür.Bazı kavimlerdeki inançlara göre ölümsüz olan ruh kemiklerde bulunmaktadır.Bu sebeple , aralarında Türklerin , Moğolların , Finoğurlar ve Laponlar'ın da bulunduğu bazı kavimlerde kemik saygı duyulan bir nesne olarak telakki edilmiş ve avlanan hayvanların kemikleri titizlikle korunmuştur.¹²⁸Bu anlayışın temelinde yeniden dirilişin kemikler sayesinde meydana geleceğine dair olan inanç yatmaktadır. Şamanizm'de iskeletin bir manada yaratılıştaki ilk duruma dönüş kabul edildiği görülmektedir. Eliade bu inancın ibtidai dinlerden intikal suretiyle gelişmiş dinlerde de efsaneler halinde yer bulduğunu kaydetmektedir. Mesela bir Gagavuz efsanesine göre Hz. Adem oğullarını evlendirecek kız temin etmek için bazı hayvanların kemiklerini bir araya toplamış ve Allah'a dua ederek bu kemiklerden kızların yaratılmasına vesile olmuştur.¹²⁹

İslam öncesi devirde Türkler ve Moğollar 'da kurbanların etlerini yenildikten sonra kemikleri kırılıp parçalanmaz , büyük bir itina ile toplanarak ya gömülür ya da yakılırdı.Bu suretle hayvanın gökte yeniden dirilerek Tanrı'ya ulaşacağına inanılırdı.Kemiklere zarar verildiği veya birkaçı eksik olduğu zaman o hayvanın sakatlanacağı düşünölmekteydi.İşte buradan hareketle Türkler ve Moğollar'da başka bir inancın teşekkül ettiği görölmektedir:Düşmanın tekrar dirilip güçlenmesine engel olmak, öldüröldüğü zaman cesedini dolayısıyla kemikleri yakmakla mümkün olacaktır.

¹²⁵ Menakıbu Kudsiye , s.23,24

¹²⁶ Menakıbu Kudsiye , s.45 , 46

¹²⁷ Vilayetneme-i Hacım Sultan , s.80,81

¹²⁸ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s. 121

¹²⁹ Eliade , Chamanisme , s.139,140

Bu inancın etkisiyle hareket eden Türkler ve Moğolar'ın büyük düşmanlarının cesetlerini bazen gerekirse mezarlarından çıkararak yaktıklarına dair tarihte misaller bulunmaktadır. Cengiz Han'ın oğlu Tuluy , Merv 'de Sultan Sencer'in , Tus'ta Harun Reşid'in Gazne'de Gazneli Mahmut'un mezarlarını açtırarak çıkan kemikleri yaktırıştır.Aynı şekilde Harezmsah Muhammed'in cesedi de yakılmak üzere Cengiz Han'a gönderilmişti. Şah İsmail'in Dulkadiroğlu beylerinin ve maddi ve manevi büyük zat olarak bilinen tüm insanların mezarlarını açtırarak kemiklerini yaktırmasının sebebi de , sanıldığı gibi hakaret kastıyla değil , bu şahsiyetlerin maneviyatından ebediyen bir zarar görmemek inancıdır.Bunu yaparken Şah İsmail , onlardan tamamen kurtulduğu inancıyla hareket ediyordu.¹³⁰

A. İnan kemiklerden dirilme inancının bugün de Altaylı Şamanistler , hatta Müslüman Türkler'de bile mevcut olduğunu kaydetmektedir.Ayinlerde kurban edilen hayvanların kemikleri kırılmaz ; köpeklere verilmez , ya yakılır , ya da gömülür.Bazı özel ayinlerde ise , kurbanın kemiklerini toplayıp bir torbada kayın ağacına asılır.¹³¹

Bu inanç günümüz Anadolu'sunda hala geçerliliğini korumaktadır.Tabii ki bunda İslami geleneğin de etkisini hatırdan uzak tutmamak gerekir.Anadolu'da yaygın inanca göre , insanın kuyruk sokumunda bulunan kemiği asla çürümez.Çünkü Kıyamet gününde insanlar bu kemikten dirilecektir.¹³²

Menkıbelerde bu inançla ilgili rivayetler vardır. Hacı Bektaş' a yeni mürit olmuş bir adamcağız , onu ve öteki müritleri evine yemeğe davet eder. Yemek için evinde ne kadar kuzusu varsa hepsini boğazlar. Yenilip içildikten sonra şeyh adamı çağırarak kendisine ne derece candan bağlı olduğunu ispat eden hareketinden dolayı teşekkür eder. Sonra müritlerine emrederek yenilen her koyunun kemiklerini birbirine karıştırmadan ayrı ayrı kendi derilerinin içine koydurup başlarını da yanlarına bıraktırır. Devamında kalkıp iki rekat namaz kılar ve dua eder . Dua bitmez kuzuların hepsi de dirilerek ayağa kalkarlar.¹³³

Baba Mecnun adında İran'lı bir şeyh müritleriyle Rum (Anadolu) diyarına gelip Sultan Şucauddin'e mürit olmak ister. Ancak daha önce onu bir tecrübe etmeyi de gönlünden geçirmektedir. Bu maksatla bir oğlak kılığına girer. Sultan adamlarına emrederek onu kestirir, derisini yüzdürüp kafasını ayırdıktan sonra etini bir kazanda pişirtir.Pişen et topluca yenilip bitince , geri kalan kemikler bir yerde toplanır.Baş ve deri getirilip üzerine bırakılır . Bu iş olur olmaz oğlak dirilir ve hemen arkasından yeniden insan şekline döner , Baba Mecnun olur.Bu kerameti gören Baba Mecnun derhal müridliği kabul eder.¹³⁴

¹³⁰ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s. 124

¹³¹ İnan A. , Şamanizm , s.100,101

¹³² Boratav P. Naili , Türk Folkloru , s.27

¹³³ Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli , s.72

¹³⁴ Vilayetname Sultan Şucauddin , s.8

Kadın – Erkek müşterek ayinler:

Eski Türkler’de kurban merasimi bir içki ve ziyafet sahnesiyle sona ermektedir. Bunun için kadınlar önceden bu merasime uygun bir çadır hazırlayıp zeminine halı sererler. Akşam güneş battıktan sonra , bir ateş yakılır.En önce şaman gelir. Peşinden , kadın erkek eşler halinde diğerleri gelip çadırdaki yer alırlar. Daha sonra , önceden hazırlanmış tulumlardan içki alınıp sırayla misafirlere sunulur. Böylece içip ilahiler söyleyerek toplantıya devam ederler. Buna rağmen kadınların asla içkiyi fazla kaçırmadıklarını , aşırı harekete teşebbüse yeltenenleri ikaz ettiklerini Radloff bizzat gördüğünü söylüyor.¹³⁵

Altaylar’da kökü çok eskilere dayana şöyle bir gelenek hala yürürlükteydi. Ekşi süttten içki hazırlanmakta,ve bu topluca içilmektedir. Köyün erkek ve kadın bütün yetişkinleri bu içkiyi içmek üzere akşam evde toplanırlardı. Toplantıya iştirak edenler, bir daire halinde yere otururlar , erkek ve kadınlar mevkii ve yaşlarına göre sıralanırlardı.Sonra belli kaidelere göre, uygulanan bu merasimle içki içilirdi. Yakutlarda da Isı-ah denilen bir ayin yapılır, bu ayinde topluca kımız içilirdi. Ayini Şaman yönetir,kadın erkek bir yerde toplanarak birbirlerinin ellerinden tutup bir daire meydana getirirlerdi.Sonra hu hu diyerek dans etmeye başlarılardı.Bazan da Şaman yalnız dans eder veya dokuz erkek dokuz kadın kendisine refakatte bulunurdu.¹³⁶

Şamanist Türkler’in uyguladıkları bu erkekli kadınlı dini ayin ve merasimler , bilindiği gibi İslam’ın kabulünden sonra da , özellikle göçebeler arasında yaşanmaya devam etmiştir.Fuat Köprülü araştırmalarının önemli bir bölümünde bu konu üzerinde durmuştur.Köprülü başlangıçta daha Sünni bir karakter arz eden Yeseviliğin göçebe Oğuz çevrelerinde , bu çevrelerin gerektirdiği hayat tarzına uymak zorunda kaldığını , böylece heterodoks bir mahiyet kazanarak geliştiğini , bu arada mesela Şamanizm’den kalma kadınlı erkekli toplantıların Yeseviiğe de sürdüğünü delilleriyle aktarmıştır. Köprülü İlk Mutasavvıflar adlı eserinde ilk bakışta bu geleneğin uygulandığını reddeden , fakat aslında kabullenen bir menkıbe nakletmektedir. Bu menkıbeye göre:Ahmet Yesevi’nin rakipleri , müritlerinin çoğalmasını çekemediklerinden ona iftira etmişler , güya meclisinde örtüsüz kadınların erkeklerle beraber zikir yaptıkları şayiasını çıkarmışlardır.Horasan ve Maveräünnehir alimleri bunun doğru olup olmadığını araştırmak için müfettiş göndermişler , fakat sonunda gerçeği anlamışlardır.Bundan sonra Ahmet Yesevi iftiracılar bir ders vermek ister.Bir hokka içine pamuk yerleştirip üstüne ateşi koyar ve alimlere gönderir.Ateşin pamuğa hiç tesir etmediğini görünce Ahmet Yesevi’nin kerametini tasdik etmek zorunda kalırlar.Menkıbenin bu son kısmı Ahmet Yesevi’nin kadın ve erkekleri zikir meclisine aldığı , kabul ettiğini , ancak onların nefsanî duygulara kapılmadığını anlatmak istediğini göstermek açısından dikkate değer.¹³⁷

¹³⁵ Radloff Wilhelm , Sibirya’dan , çev.A.Temir , c.II , S.56 , 57

¹³⁶ Yalkaya Şerafettin , a.g.e.,s.692

¹³⁷ Köprülü Fuat , İlk Mutasavvıflar , s.33,34 , aynı yazar , Influence , s.7,8

Vefailik tarikatının kurucusu olup 1105'de vefat eden Tac'ul Arifin Seyyid Ebu'l Vefa Bağdadi'nin de Ahmet Yesevi'den daha önce benzer şekilde kadın ve erkeklerden oluşan müritleriyle karışık ayinler yaptığı ve müritlerinin bir kısmının Türkmenler'den oluştuğu biliniyor.¹³⁸

Kitabı Ebu Müslim'de Ebu Müslim'in tarafını tutan Merv ahilerinden bahsedilirken , buradaki tekkede kadın ahilerinde erkeklerle birlikte oturdukları , Sitti Tekulbaz adında bir kadın ahi dolayısıyla anlatılmaktadır. ¹³⁹ Şüphesiz o devir için ahilik söz konusu olmamakla birlikte 13. yüzyılda kaleme alınan bu eserde , Türklerde bahis konusu bu eski geleneğin yansıma biçimi itibariyle bu hikaye önemlidir.Burada Anadolu ahileri arasında kadınlarında bulunduğu dair telmih vardır.

Kadınli erkekli bu ayinlerin eski İran'da bir gelenek olduğu ve özellikle Maniheistler'in bu tip ayinler yaptıklarına dair tarihi haberler vardır.Hatta bazı geceler yapılan kadın erkek karışık ayinler dolayısıyla Maniheistler'in düşmanlarınca dedikodular ve bizdeki "mum söndü" hikayesine benzer asılsız rivayetler çıkarılmaktaydı.Aynı rivayetlerin 9. ve müteakip yüzyıllarda Anadolu'da Paulicenler ve Balkanlarda onların devamı olan Bogomiler içinde nakledildiği söylenmektedir.Osmanlı Devleti'nde Sabataistler'in kutladığı 22 Marttaki "Kuzu Bayramı"nda bu tip uygulamaların olduğu ileri sürülmüştür.¹⁴⁰

12. yüzyılda , Babek'in tarftarları olan Hürremler'de dahi mevcut olduğu Müslüman kaynaklarınca nakledilen kadın erkek karışık bu ayinlerin , herhalde Maniheizm'le bir ilgisi olsa gerektir.Kaynaklar bu gece ayinleri sırasında ışıkların söndürülüp kadın erkeğin birbirine karıştığına dair işaret olunan hikayeyi de naklediyorlar.¹⁴¹ Türklerin bir ara Maniheizm'i kabul ettikleri dikkate alınır , eskiden mevcut bu Şamanist geleneğin bu İran dinine geçtikten sonra da devam ettiği (Maniheizm'in Türkler üzerindeki etkisi gerçekte sanılandan çok fazladır.Mesela yeni buluğa ermiş bir gencin topluluğa kabul edilmesi için yapılmakta olan merasimin Kızılbaş ve Alevilerdeki "oğlan ikrarı" ayini ile karşılaştırılması sonunda görülen benzerlikler şaşılacak derecede fazladır.Bu ve daha birçok husus ,hem Bektaşî , hem de Kızılbaş zümrelerindeki dini teşkilat ve ayinlerin geniş ölçüde maniheist damga taşıdığına şüphe bırakmıyor.) ve bu kimliğiyle Yesevilik , Vefailik gibi Türkmen tarikatlarına girerek yaşadığı yorumu yapılabilir.Bu iki tarikatı bünyesine alam Babai hareketinin , yukarıdaki menkıbede nakledildiği üzere , bu geleneği sürdürdüğü ve nihayet 15. yüzyılda teşekkül eden Bektaşîliğe bu kanalla geçtiğini söylemek mümkün görünmektedir.Kanaatimizce , Bektaşî ve Kızılbaş zümrelerince büyük bir titizlik ve sadakatle yüzyıllardan beri yapıla gelen **ayın-ı cem** 'in aslı bu olmalıdır.

Bu eski Şamanist Türk geleneğine benzer ayinlere Menakıpnameler' de de rastlamak mümkündür. Baba İlyas'ın Amasya yakınlarındaki Çat köyüne yerleşmesinden itibaren geçen üç yıl içerisinde kadınli erkekli yetmiş iki bin müridi olduğu ve bunların birbirine karşı asla nefis

¹³⁸ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıpnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s. 127

¹³⁹ Melikoff , Abu Müslim , s.106

¹⁴⁰ Gövsa İ. Alaeddin , Sabatay Sevi , s.32

¹⁴¹ Abdulkahir El Bağdadi , el-Fark beynel-Fırak (Mezhepler Arası Farklar) , çev.E.Ruhi Fığlalı , s.268,269

lezzeti duymadıkları , bir arada buldukları halde , birbirlerinin kadın mı erkek mi olduklarının farkına varmadıkları ifade edilmektedir.¹⁴² Dikkat edilirse bu anlatılanlar , Baba İlyas'ın tekkesinde kadın erkek müritlerini bir araya toplayarak ayin yaptığına işaret etmektedir.Çünkü başka türlü bu iki cins müridin tekkede birlikte bulunmaları manasızdır.

Rum Erenlerinin Bacı denilen kadın velilerle bir arada oturup kalktıkları şu menkıbeden anlaşılıyor: Hacı Bektaş-ı Veli , Ahmet Yesevi'nin icazetiyle Rum diyarına gelirken , Rum Erenleri'ne giyaben selam verir.Selam , o sırada mecliste onlarla birlikte oturan Fatma Bacı'ya malum olur; ayağa kalkıp selamı alır.Erenler kimin selamını aldığını sorarlar ; o da Rum'a yeni gelen bir erenin selamını aldığını cevabını verir.¹⁴³

Tahta Kılıçla Savaşmak:

Şamanist gelenek ve uygulamalarda , Şamanların ayin yaparken kullandıkları aletlerden birinin de tahta kılıçtır. Şamanlar ayin yaparken vecd haline girebilmek için çaldıkları davuldan başka bir de tahta kılıç bulundurmaktadırlar. Şamanlar bununla kötü ruhlara karşı savaşmaktadır.¹⁴⁴

Bektaşî Velilerinin ortak bir yanı da , tahta kılıca sahip olmaları , bununla yerine göre ejderha , yerine göre kafirlerle savaşarak onları öldürmeleridir. Mesela Menakıbı Hacı Bektaş Veli'de anlatıldığına göre , bir gün Horasan halkından bir gurup , ülkelerini zapt ve yağma eden Bedeşşan ahalisini şikayet için Ahmet Yesevi'ye gelip yardım isterler.Şeyh nefes oğlu Kutbuddin Haydar'ı Horasan'lı Müslümanlara yardım için gönderir.Fakat on iki yaşında olan Haydar yenilerek esir düşer. Bunun üzerine şeyh hem onu kurtarmak hem de Bedaşaahlı'ları yenmek üzere Hacı Bektaş'ı görevlendirir. Kendisini uğurlarken beline tahta kılıcını kuşatır. Bedeşşan iline giden Hacı Bektaş , kafirlerle savaşarak onları yener ve Kutbiddin Haydar'ı kurtarır. Bedaşaahlılar Hacı Bektaş'tan gördükleri bir takım kerametler sayesinde Müslümanlığı da kabul ederler.¹⁴⁵

Hacı Bektaş Veli'nin tahta kılıç kuşattığı bir başka halifesi de , Hacım Sultan'dır. Adı geçen , Germiyan ilinde yerleşmek üzere icazet alıp Sulucakarahüyük'ten ayrılacağı zaman , Hacı Bektaş , vaktiyle Ahmet Yesevi'nin kendine kuşattığı tahta kılıcı kendi eliyle onun beline kuşatmıştı. Hacım Sultan , kılıcın gerçekten kesip kesmeyeceğini denmek için , bir dervişin tekkeye su getirdiği katıra çalmış , onu iki parçaya bölmüştü.¹⁴⁶

Tahta kılıçla ilgili başka bir menkıbe'de Vilayetname-i Abdal Musa'da bulunmaktadır.Abdal Musa'nın kerametlerini gören Gazi Umur Bey¹⁴⁷ ona mürit olur.Zaten Gazi ünvanını da kendisine o

¹⁴² Menakıbı Kudsiye , s.15

¹⁴³ Menakıbı Hacı Bektaş Veli , s.18

¹⁴⁴ İnan A. , Şamanizm , s.80

¹⁴⁵ Menakıbı HBV , S.9,10

¹⁴⁶ Vilayetname-i Hacım Sultan , s.24,25

¹⁴⁷ Adı geçen bu zat meşhur Aydınoğlu I. Umur Bey olup Gazi lakabını taşımaktadır.

vermiştir.Abdal Musa kendisini Rumeli'de fetihlere yollar ve yanına Kızıl Deli (Seyyid Ali) Sultan'ı yoldaş eder.Gitmeden önce Kızıl Deli'nin beline ağaç bir kılıç kuşatır.¹⁴⁸

13.ve 15. yüzyıllarda yaşamış ve bir kısmı ilk Bektaşiler arasında kabul edilen tahta kılıçla lakalı olarak adı geçen şahısların , velilik yönlerinin yanında bir de gazilik yönleri olduğu , kafirlerle mücadele ettiklerini kaynaklardan anlıyoruz.Gerçekte bunların çoğunun ilk devir Osmanlı fetihlerine katılmış kişiler olduğunu biliyoruz.İlk devre ait bazı anonim Osmanlı tarihlerinde , hudut boylarında savaşıyan derviş-gazilerin de tahta kılıçlı oldukları zikredilmektedir.Menteşe taraflarında bir "uryan derviş" bütün o ahaliyi elindeki tahta kılıçla fethetmiş , halkın bir kısmını da öldürüp bir kısmını da Müslüman yapmıştı.Bu örneklerle bakarak o devirde bu şekilde hudutlarda savaşıyan ve isimleri kayıtlara geçmemiş daha pek çok heterodoks derviş bulunduğunu düşünebiliriz.Tahta kılıç adeta bunların sembolü olmuştur.¹⁴⁹

Tahta kılıç geleneği Kızılbaşlarda da önemli bir yere sahiptir.Kırıkkale yakınlarındaki Hasandede köyüne adını veren zatın şöyle bir menkıbesi anlatılır: Bir gün Hacı Bektaş'a kendinden sonra büyük bir zatın gelip gelmeyeceği sorulur, geleceği cevabı alınır.Bu mürşidin alameti sorulduğunda Hacı Bektaş önünde duran tahta kılıcı göstererek "gelip bunu alacaktır" şeklinde cevap verir.Balım Sultan zamanında Hacı Bektaş tekkesine bir zat gelir ve doğruca kılıca yönelir.Bu gelenin haber verilen mürşüt olduğunu anlayan Balım Sultan , tahta kılıcı ona verir.¹⁵⁰Bu zat meşhur Hsan Dede'dir. Bu menkıbeden tahta kılıcın aynı zamanda bir mürşitlik alameti sayıldığı ve ancak bu mertebede bulunanların tahta kılıcı taşıyabilecekleri anlaşılıyor ki , yukarıya alınan menkıbeler de bunu göstermektedir.Bununla bütün dervişlerin tahta kılıçlı olduklarına dair bir işaret yoktur.Bu hak , Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş , Hacım Sultan ve Kızıl Sultan gibi büyük şeyhlere has görünüyor.¹⁵¹

TÜRK AİLE AHLAKI

Tarihi vesikalar incelendiğinde İslam'dan önceki Türk aile ahlakının çok sağlam olduğu ve aileyi korumada yerleşmiş olan kuralların Alevilik ve Kızılbaşlıkta da kullanıldığını görüyoruz.

Çin yıllıklarına göre Tu-kiu'lar (Göktürkler) ahlak hususunda sert kanunlara sahip bulunuyorlardı .Göktürklerin ceza kanunlarına göre : İsyân , İhanet , adam öldürme , zina , bağlı bir atı çalmak ölümle cezalandırılırdı.¹⁵² İbni Fazlan "Oğuzlar zina diye bir şey bilmezler " diyor ve şöyle devam ediyor : "Böyle bir suç işleyen birini yakalarlarsa onu iki parçaya bölerler. İtil Bulgarları da böyledir. Kadınlar ve erkekler birbirinden kaçmazlar ve nehirden birlikte yıkanır , bununla birlikte zina etmezler. Zina onlara göre en büyük suçlardan biridir. İçlerinden birisi zina ederse -kim olursa olsun-dört kazık çakıp zina edenin el ve ayaklarını bunlara bağlarlar, sonra

¹⁴⁸ Vilayetname-i AM , S.28,29

¹⁴⁹ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s. 132

¹⁵⁰ Benekay Yahya , Yaşayan Alevilik , s.17,18

¹⁵¹ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s. 132

¹⁵² Radloff W. , Sibirya'dan , çev.Ahmet Temir , c.1 , s.131

onu boynundan uyluklarına balta ile yararak iki parçaya ayırırlar , kadına da aynı cezayı tatbik ederlerdi. Aynı eser hırsız ve oğlancının da aynı şekilde cezalandırıldığını yazıyor.

Alevi ve Kızılbaşlarda da benzeri esaslar vardır. Tahtacılar zina edeni yakmak suretiyle cezalandırılırdı. Zina etmek , esrarı faş etmek i, babaların hakkını vermemek , köyde ve obada fitne çıkarmak... Bu hataların hepsi ölümle cezalandırılırdı. İç İl’de birinin çam ağacına bağlanarak oğulları tarafından yakıldığı meşhurdur.¹⁵³ Yörüklerde zina edeni çam ağacına bağlayarak yakarlardı. Elli yıl önce Söke’nin Sofular köyünde (Çepni köyü) bir yolsuz kadın , çifte ile vurularak cezalandırılmıştı.¹⁵⁴ Yine aynı eserde anlatıldığına göre : Aydın’ın Kızılcapınar köyüne Germencik ilçesinden “seyyar sinema” geliyor . Kızılbaş olan köy halkı “ çıplak kadınları göstererek , çocuklarımızın ahlakını bozuyorsunuz. Bari bunu Ramazan’da yapmayın ” diyerek , sinemacıları köyden kovuyorlar.Görülüyor ki eski Türklerdeki aile ahlakı ile ilgili hassasiyetler günümüzde Kızılbaş Türkmenlerde devam etmektedir.

H.Z. ALİ SEVGİSİ

Çin yazısı ile muhtelif şekilde “Ya-log-şan” veya “A-lo-şan” diye yazılan bir Alp’ten kahramandan Çin tarihleri şöyle bahseder :“A-lo-şan” eski Türkler için kıymeti olan bir şahsiyetti. Bu günkü şimali Çin’deki Göktürk boylarından birine mensup olan Kam ve efsunkar olduğu rivayet edilen bir hatunun oğlu idi. Göktürk hatunu bir er oğlu olması için Türklerin savaş mabudu A-lo-şan’a yalvarmış ve gebe kalmıştır. Doğum gecesi Türk hatununun otağında bir ışık belirdi ve bozkırlarda yırtıcı hayvanlar uludu. Müneccimler bir Alp doğduğunu bildirdiler. Eski Türklerin savaş ilahı olan A-lo-şan ve onun adını alan bir kahraman hatırasını –Orta Asya’dan Anadolu’ya göçüp gelirken tanıştıkları Şiilerin etkisiyle- müslüman olan Türkler H.z. Ali’nin şahsında yaşatmış olsalar gerektir.¹⁵⁵

Alevilik islam dininin yayılmasıyla birlikte Arapların dışındaki uluslara da Abbasiler döneminde Türkler ve İranlılar özellikle orduda yoğun olarak yer almaktaydılar. Örneğin daha hicri IV. Yüzyılda Maverünnehir’in oldukça uzağında yaşayan Buğraç Türkleri eski inançlarındaki Gök Tanrı’nın yerine Hz. Ali’yi geçirmişlerdi. Zaten Emevi döneminden (661-750) bu yana Hz.Ali ve soyunun başlarına gelenler ve özellikle de Kerbela olayı Alevilerce her tarafa yayılmaktaydı. Sosyal ve siyasal ortam da bu düşüncelerin yaygınlaşmasına elverişliydi. Hz.Ali’ye ve ehl-i beyte muhabbet, o dönemde gittikçe fazlaşan tarikatlerde oldukça yaygındı. Hazret-i Ali’nin kahramanlıkları ve Kerbela olayına ilişkin menkıbeler Anadolu, İran, Irak ve Horasan bölgelerinin sözlü ve yazılı edebiyatında en eski zamanlardan itibaren, çok sevilen ve yaygın bir konudur ki bunun etkilerini bugün bile gözlemlemek olanaklıdır. Demek ki İslam dünyasındaki siyasal ve dinsel bölünmelere kaynaklık eden bu olaylardan Araplar’ın yanısıra, Türkler, İranlılar ve diğer uluslar da doğal olarak etkileniyorlardı. Yeni müslüman olan uluslar arasında Hz.Ali bir sembol halini alıyor ve onun savaşçılık, yiğitlik ve velilik yönleriyle bezenmiş menkıbeleri her yere

¹⁵³ Atalay Besim , Bektaşilik , s.20 , 37 , 57

¹⁵⁴ Eröz Mehmet , Gök Tanrı İnancı ve Alevilik ve Bektaşilik , s.38

¹⁵⁵ İnan Abdulkadir , Makaleler İncelemeler , s.500

yayıyordu. Hz.Ali'nin sembolleşmesinin yanısıra, bütün muhalif hareketlerin kalkış noktası olan Kərbela Olayı da aynı şekilde, hatta daha derin izler bırakıyordu. İşte bu etkilerin bir sonucu olarak Alevilik ve batınlık, İslam dünyasının her yanına yayılan tasavvuf akımına nüfuz etmiş ve Alevi-batını eğilimli birçok tarikat ortaya çıkmıştır. Anadolu ve İran bölgelerinde de ortaya çıkan bu tarikatlerden konumuz bakımından en önemlileri Yesevilik, Kalenderilik, Vefailik, Hurufilik, Hayderilik adlı tarikatlerdir. Daha çok göçebe ve köylü topluluklar arasında etkili olan bu heterodoks yani resmi din anlayışına aykırı tarikatlar, doğaldır ki, yaygın oldukları çevrelerdeki koşullara uygun olarak şekillenmiş bir İslam anlayışını yaymaktaydılar. Sünni çevrelerde yoğun tepkiler gösterilen ve eski kaynaklarda da yer alan, bu tarikatlara mensup şeyh ve babalara yönelik suçlamaların en bilinenleri şu şekildedir: Bu dervişlerin, dinsel yükümlülüklere/yasaklara uymamaları ve kadınların da dinsel törenlere katılmaları. Basit halk kitleleri, işte bu adetleri nedeniyle yoğun tepkiler alan ve hiç şüphesiz telkinleri kendilerine daha uygun gelen bu tür babaların ve şeyhlerin etkileri altındaydılar. Bu heterodoks şeyh ve dervişler adeta alevi-batını düşüncelerin yayıcılarıydılar. Alevi Dedelerinin soyları da onlara dayanır.

ATALAR KÜLTÜ

Eski Türk zümreleri arasında en köklü ve en eski inançlardan biridir. Hemen hemen bütün Kuzey ve Orta Asya kavimlerinde bulunduğu görülen ve ataerkil aile yapısının bir sonucu olarak yorumlanan atalar kültü,tarihi nispeten iyi bilinen en eski Türk topluluklarından Hunlar zamanında tespit edilmektedir. Hunlarda yılda bir kere umumi bir merasim düzenlenerek ataların ruhlarına kurban kesiliyordu.¹⁵⁶

Kaynaklar ve yapılan araştırmalar , çok eskilerden beri köklü bir şekilde devam eden bu kültürün , tarihlerinin belli bir döneminde Türk kültüründen bazı sahalarda etkilenmiş Çinliler ve Moğollar gibi kavimlere de geçtiğini söylemektedir.¹⁵⁷ Çinlilerdeki inanca göre , göğe yükselen ata ruhları yeryüzündekilerin ne yaptıklarını bilirler.Onlara kurbanlar sunulur.Önceleri bu büyük atalara mahsus iken sonradan hepsi için geçerli olmuştur.Bu kültürün genel olarak atanın bizzat kendine tapma mahiyetini taşımadığı , onun öldükten sonra ailesine yardım edeceği inancından doğan , korku ve saygı karışık bir telakki olduğu anlaşılıyor.

Her halde atalar kültürünün Türklerin eski Türk inançları arasında köklü ve sarsılmaz bir yeri olduğu kesindir. O kadar ki , Budizm ve Maniheizm gibi yabancı dinlerin yayılmasından sonra bile atalar kültürünün kuvvetinden bir şey kaybetmediği gözlenmiştir.Hatta ruhun bedene geçmesi (tenasüh ,reenkarnasyon) anlayışını esas alan iki dinin Türkler içinde tutunabilmesinde atalar kültürünün önemli bir payı vardır.

¹⁵⁶ Kafesoğlu İbrahim, Eski Türk Dini , s.22,23 , Köprülüzade , Türk Tarihi Dinisi , s.45,46

¹⁵⁷ İzgi Özkan , Moğolların Ortaya Çıkışına Kadar Türklerin Çinlilere Tesirleri , s.223,223

TABIAT KÜLTLERİ

Eski Türk topluluklarında tabiat kültleri , yer ve gök kültü olmak üzere ikili bir görünüm almaktaydı.Eski Türkler tabiatta mevcut hemen her varlıkta mahiyeti kavranamayan gizli bir takım güçler bulunduğunu düşünüyorlar , bu sebeple dağ , tepe , taş , kaya , ağaç veya su gibi nesnelere canlı kabul ediyorlardı.Bu anlayışın tarihi belgesini yine Orhun Kitabelerinde kısaca yersu (yer-sup) lar şeklinde sık sık zikredilmektedir.

Dünyanın muhtelif yerlerinde muhtelif zamanlarda yaşayan insan topluluklarını fiziki çevrelerinde gördükleri tabiat olayları etkilemiştir. Bu sebeple tabiat kültleri dinler tarihi çalışmalarının tespitine göre pek çok yerde mevcut olmuştur. İlkel ve gelişmiş toplumların hepsinde buna rastlanmıştır.Ancak Türkler’de Yunanlılar ve Romalılar’da olduğu gibi , tabiat kültleriyle ilgili birer Tanrı ve bunların etrafında efsaneler teşekkül etmemiştir.¹⁵⁸ Bunun sebebi herhalde , yersularının bizatihi ilahi varlık olarak düşünülmemeleri , yahutta başka bir ifadeyle , dağ , tepe , ağaç , taş , kaya , su vs. nin maddi varlık olarak doğrudan doğruya takdis ve tapınma konusu olamaması olsa gerektir.

Eski Türkler’ e göre bütün tabiat , bu gün ancak ruh diye ifade edebileceğimiz gizli güçlerle doludur. Dağlar , tepeler , ağaçlar ve kayalar hisseden , işiten , iyilik ve kötülük yapabilen varlıklardır ; daha doğrusu bunları yapan onlardaki gizli güçlerdir.Bundan dolayıdır ki , eski Türkler bu varlıkların bizzat kendilerine değil , işte bu gizli güçlere takdis hissi beslemişler ve korku minnettarlık , saygı karışımı bir tavır takınmışlardır.Tabiat kültleri , tıpkı atalar kültü gibi Türklerin muhtelif dinlere girip çıkmalarına rağmen yine de varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹⁵⁹

SU KÜLTÜ

Eski Türkler’de birçok kültürler mevcuttu. Bunlardan birisi de su kültü idi. Hun Türkleri sulara ve ağaçlara kurban verirlerdi.¹⁶⁰ Kutlu dağların tepesinde bazen bir volkanik göl bulunurdu. Bunlara eski Türkler “Gök Gölü” derlerdi ve kutlu sayarlar hürmet ederlerdi.

Edremit çevresi tahtacılarının çocuklarının karın ağrısının geçmesi için “ulu çaylara” dua ettikleri tespit edilmiştir. Onlara erkana girme töreninde su ile ilgili bir adet vardır. Bacılar yazmalarının ucu ile su alıp bunu musahip erkeklerin ayakları ucuna damlatırlar. Tokat İlının Zile İlçesi Çeltek Köyünde mevcut bulunan Şeyh Mahmut (Çeltek Baba) türbesine ziyarete gelen Kızılbaz ve sıraçların türbenin yakınında olan Şifa suyu çeşmesinin küvetine yazmalarını , tülbentlerini sererek dilek tuttukları , yazma ve tülbentleri batarsa dileklerinin kabul edilmediği , batmazsa kabul edildiği inancını taşıdıklarını ben bizzat kendi köyümde defalarca müşahede ettim.

¹⁵⁸ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s.28

¹⁵⁹ İnan A. , s.1 İslamiyet’in kabulünden sonra da devam eden bu kültürler , İslami mefhumlarla uzlaştırılarak yaşatılmış “Cenab-ı Hak’kın kudretinin tecelli vasıtası” olarak görülüp yorumlanmışlardır.(bkz.H.Yanyu ,Türklerde taşla ilgili inançlar , Ankar , 1968 , s.168)

¹⁶⁰ Eröz Mehmet , Gök Tanrı İnanç ve Alevilik ve Bektaşilik , s.107

Aynı çeşmenin kubbesine elbiselerinden yırttıkları kumaş parçalarını islatıp dilek tutarak attıkları , kumaş parçası yapışırca dileklerinin kabul edildiğine inanıyorlar. Yine aynı türbenin toprağını kutsayarak götürmeleri , elbiselerinden yırttıkları bez parçalarını türbenin demirine , taşına ağacına bağlamaları , türbenin kapısından itibaren taşını toprağını öpmeleri kutsamaları , kurbanı çok önem vermeleri her ziyaretlerinde muhakkak kurban getirip kesmeleri sürekli gözlemlediğimiz Kızılbaş ve sıraç adetleridir.

Suyu kutlu sayıp , ona tapınma şeklinde beliren bu kült , aynı zamanda sudan korkma ve çekinme meydana getiriyordu.Göçebe Türk topluluklarının da bunun pek çok örneğini görebiliriz.İbni Fazlan'ın yazdığına göre : Oğuzlar büyük ve küçük abdestten sonra temizlenmezler , cenabetten ve diğer hususlardan dolayı yıkanmazlardı. Bilhassa kışın su ile hiçbir ilişkileri yoktu. Tüccarlar ve yabancılar onların yanında cünüplükten yıkanmazlar , sadece geceleyin onların gözünden uzak olarak yıkanabilirlerdi. Zira onlar böyle birini görürlerse kızarlar ve bu adam bize sihir yapmak istiyor çünkü suya giriyor derler , ondan bu hareketine karşılık tazminat alırlardı.¹⁶¹ Türkiye'de özellikle kırsal bölgelerdeki Kızılbaş ve sıraçlarda suya karşı mesafeli yaklaşımı görmek mümkündür.

DAĞ VE TEPE KÜLTÜ

Dağlar ve Tepeler tarihin bilinen en eski devirlerinden beri yükseklikleri ve gökyüzüne yakınlıkları dolayısıyla insanların gözünde ululuk ,yücelik ve ilahilik timsali kabul edilmiştir ;bu yüzden de insan üstü varlıkların ve ilahların mekanı olarak düşünülmüşlerdir.Buralar genelde ilahlarla temasa geçilen yerlerdir.Putperest dini merasimler hemen hemen dünyanın her devir ve yerinde dağlarda ve yüksek tepelerde kutlanmışlardır.Bu ve benzeri telakkilerle dünya tarihinde hemen her ülke ve milletin mukaddes dağı veya tepesi olduğu görülür.Türklerin Ötüken'i , Altay'ı , Yunanlıların Olimpos'u , Müslümanların Arafat,Cebeli Nur , Uhut dağı gibi.

Orta Asya' da eski Türklerin yaşadıkları çeşitli bölgelerde dağ kültüne muhakkak rastlanır.

TAVŞAN ETİ

Altaylılar , ayın altıncı gök katında , güneşin yedinci gök katında olduğuna inanırlar ve Dolunaya ibadet ederlerdi. Onların inanışına göre "tavşan" aya ait semavi bir hayvandır. Ancak altıncı semada avlanmalıdır. Altay Kam'ı bunu temsili olarak gösterir.¹⁶² Alevi ve Bektaşilerin tavşan eti yememelerinin temeli bu eski Türk inancından kaynaklanmaktadır.

¹⁶¹ İbni Fazlan Seyahatnamesi , s.93

¹⁶² Eliade , Shamanism , s.195,196

BUDİZM

Anavatanı Hindistan olan Budizm Türklerin girdiği dinler arasında onları en çok etkileyen dinlerden birisi olması itibariyle üzerinde durmaya değer. Bazı mütehasşsılar , Hindistan'ın Budizm'den önceki arkaik inançların ve Brahmanizm'e tepki olarak doğan ve daha anlaşılır olan Budizm'in Brahmanizm'den ve diğer inançlardan daha fazla taraftar topladığını belirtiyorlar.

Bugüne kadar yapılan araştırmalara bakılırsa , Budizm'in ilk defa 2. ve 3.yüzyıllarda Doğu Hunları arasında görüldüğünü kabul etmek gerekir.Bunlar Budizm'i benimseyerek yaymaya çalışmışlardı.Budizm'in 6. yüzyılın 2. yarısında da Göktürkler tarafından kabul edilmiş olduğunu görüyoruz.Aynı yüzyılda Batı Göktürklerinin de Budizm ile temasa geçtiklerini tarihler belirtiyor.

8. yüzyılda Kızıl-Su ve Fergana dolaylarında Karluklar arasında mevcudiyeti arkeolojik kazılardan anlaşılan şu ki Budizm asıl altın çağını Uygurlar içinde yaşadı. Budizm'in Uygurlar arasında yayılışı kesin olarak belli olmamakla birlikte , henüz Ötüken'de otururken 7. yüzyıl içinde vuku bulmuştur.¹⁶³

Buda'nın ve öteki Budist azizlerin menkıbeleri Türkler arasında çok yayıldı. Budizm'in temel inancı tenasüh gereğince canlılar nirvana (ebedi mutluluk) ya ulaşıncaya kadar öldükten sonra değişik kalıplarda birçok defalar yeniden dünyaya gelirler. İşte bu menkıbeler İslamiyet'in kabulüne kadar halk arasında çok yayılmıştı. Türkler Müslüman olduktan sonra da belli ölçüde , Ahmet Yesevi (Ö.1167) ve benzeri evliyanın şahsiyetlerine uygulanarak evliya menakıbnamesi şekline dönüştürülmüştür.¹⁶⁴ Maveraünnehir'de özellikle göçebe Türk toplulukları arasında yayılan Yeseviliğin , bunlar arasında eskiden mevcut inanç ve geleneklere adapte olduğunu göstermiştir. O göçlerle Anadolu'ya gelip yerleşen Yeseviler vasıtasıyla Şamanist ve Budist inanç ve yaşantı esaslarının İslam'a girdikten sonrada İslami inanç ve yaşantıya yansıtıldığını görüyoruz.

TAOİZM

Daha ziyade felsefi bir sistem arz eden bu Çin dininin , Müslümanlıktan evvel Türkler arasında kabul edildiği ve bazı tesirler bıraktığı , ipuçlarından anlaşılmaktadır.¹⁶⁵ Türkler bu Çin dinine büsbütün yabancı ilgisiz kalmamışlardır. Felsefi mahiyeti , gösterişli ayinler ve merasimler şeklinde yaşanan bu dinin Türkleri etkilediği kesin olmakla beraber bu etki sınırlı olmuştur. Çünkü bu din geniş Türk topluluklarınca kabul edilmemiş , mahiyeti Türkler'e yabancı kalmış dolayıyla fazla etkileyememiştir.

¹⁶³ Togan Z. Velidi , Umumi Türk Tarihine Giriş , s.99,100

¹⁶⁴ Köprülü Fuat , Türk Ed. İlk Mutasavvıflar ,s. 115,117

¹⁶⁵ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s.44

İRAN DİNLERİ

a.Zerdüştlük ve Mazdeizm :

Gerek Zerdüştlük gerekse Mazdeizm , Türkler içinde geniş taraftar kitlesi elde edebilmişti. Biraz mübalağalı olmakla birlikte , Üstad-ı Sis'in etrafında üç yüz bin Zedüşti Oğuz Türk'nü toplayabilmesi , bu taraftarlar tabakasının ne kadar geniş olduğunu gösterecek niteliktedir.Zerdüştilik ve Mazdeizm'in Oğuzlar arasında mevcudiyetinin tespiti , bilhassa Anadolu açısından önem kazanmaktadır.Zira İslamiyet'in kabulünden sonra da göçebe kabileler arasında hala kalıntıları bulunan Zerdüşti ve Mazdeist etkiler daha ziyade Oğuzlar vasıtasıyla Anadolu'ya nakledilmiştir.¹⁶⁶

b.Maniheizm:

10. yüzyıl İslam coğrafyacılarının haberleri , Uygurlar içinde Maniheizm'in oldukça yayıldığını göstermektedir.8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hiç olmazsa 13. yüzyıla kadar varlığını muhafaza ettiği anlaşılıyor.¹⁶⁷ Bu uzun müddet içerisinde Maniheizm'in Uygurlar üzerinde hatırı sayılır etkileri özellikle içtimai ve kültürel alanda hasıl ettiği değişiklikler olacaktır.

Maniheizm' in Uygurlar'da ne ölçüde tesirler bıraktığını anlamak için Böğü Kaan'ın dine giriş menkıbesiyle , Cüveyni tarafından kaydedilen "menşe efsanesine" bakmak yeterlidir.Her ikisinde de Maniheizm'in ana unsuru Nur (ışık) motifini kuvvetle sezmemek mümkün değildir.

Maniheizm'in Türkler üzerindeki etkisi gerçekte sanılandan çok fazladır.Mesela yeni buluşa ermiş bir gencin topluluğa kabul edilmesi için yapılmakta olan merasimin Kızılbaş ve Alevilerdeki "oğlan ikrarı" ayini ile karşılaştırılması sonunda görülen benzerlikler şaşılacak derecede fazladır.Bu ve daha birçok husus ,hem Bektaşî , hem de Kızılbaş zümrelerindeki dini teşkilat ve ayinlerin geniş ölçüde maniheizm damga taşıdığına şüphe bırakmıyor.

Maniheizm'in bu kuvvetli etkisinin Anadolu'ya göçlerle intikal ettiğine ve bazı Türk tarikatlarının teşekkülünde önemli payına Fuat Köprülü işaret etmiştir. Bektaşîliğin ve Aleviliğin temel prensiplerinden olan " **elin, belin, dilin muhafazası**" kaidelerinin ,Maniheizm'de ki " **ağza, ele, bele mühür**" kaidesiyle alakalı olduğu tarihi bir gerçektir.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Köprülüade , Bektaşîliğin Meseleleri , s.125

¹⁶⁷ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s.55

¹⁶⁸ Köprülü Fuat , İslam Medeniyet Tarihi , s.88

HİRİSTİYANLIK

Aslında pek yekun tutmayan ve tek tek rivayetler halinde rastlanan kayıtlar , azda olsa muhtelif devirlerde Orta Asya'da bazı küçük Türk topluluklarının Hıristiyanlığı kabul ettiklerini iade ediyor.Bu Hıristiyanlık Ortodoksluk mezhebine tepki olarak doğan Nesturilik çerçevesinde bir Hıristiyanlıktır. 8. yüzyılda Uygurlar içinde i Budist ve Maniheistler kadar olmasa bile , bir miktar Nesturi olduğunu biliyoruz.Suyap harabelerinde bulunan 8. yüzyıldan kalma kilise ve Hıristiyan mezarlığı kalıntılarına bakarak bunların Karluklara ait olduğu , dolayısıyla onlarında belli ölçüde Hıristiyanlığa girenlerin olduğu bildiriliyor.¹⁶⁹

Türk zümrelerinin zaman zaman Bizans'ın hakimiyetine girdikleri ve orduda paralı asker olarak bulundurduklarını görüyoruz. 1204'de İstanbul'un Latinler tarafından işgalinden sonra İznik Rum İmparatorluğun'da Balkanlardan bir kısım Hıristiyan Türk nüfusunu getirip Anadolu'da Rum-Türk sınır boylarına yerleştirmişti.¹⁷⁰ 10. yüzyıldan itibaren Bizans'ta bulunan bu Hıristiyan Türklerin zaman zaman yapılan savaşlarda özellikle 1071'de Malazgirt savaşında Büyük Selçuklular safına katıldıkları bilinen gerçeklerdendir.Ayrıca asker olmayıp halktan da , Bizans topraklarında yaşayan Hıristiyan Türklerin Anadolu Selçuklu döneminde bu tarafa geçip ihtida ettikleri bilinmektedir.¹⁷¹ Dolayısıyla Anadolu'ya intikal eden Türk nüfusu içinde Orta Asya menşeli Hıristiyanların azlığına karşılık , Hıristiyan oldukları halde Bizans kanalıyla , Peçenek , Uz ve Kumanlar gibi Anadolu Selçuklu topraklarına geçen ve ihtida eden Türk unsurunun daha fazla yekun tuttuğunu unutmamak gerekir.

Bektaşilik'te büyük değişiklikler yapan ve mücerretlik gibi esasları yerleştiren , ona adeta yeni bir hüviyet kazandıran Balım Sultan'ın annesinin Bulgar prensinin kızı koyu dindar olduğu ve Balım Sultan'ın onun terbiyesinden geçtiği gerçeğinin altını çizmemiz gerekmektedir.Çünkü daha önce Bektaşilikte olmayan birçok esasların Balım Sultan tarafından Bektaşiliğe ilave edildiği düşünüldüğünde Bektaşilikteki Hıristiyan kültürünün izlerinin sebebi daha kolay anlaşılır kanaatini taşıyoruz.

19. Yüzyılın başında ise Protestan misyonerlerin çalışmaları özellikle İslam'ı kaynaklarından öğrenememiş yüzeysel bilgilere sahip Anadolu halkını etkilemiştir. Tarihsel-toplumsal nedenlerle, Aleviler ile yerli Hıristiyanlar'ın ilişkileri, her zaman Aleviler'le Sünniler'in ilişkilerinden daha samimi olmuştur. Çünkü bu iki kesim de, kendilerini egemen din karşısında "öteki" olarak görüyordu. Çağa ayak uyduramayıp gerileme sürecine giren Osmanlı Devleti, daha 16. yüzyılda reform ve rönesansını gerçekleştiren Batı karşısında tutunabilmek için 19. yüzyıl başlarından itibaren bir dizi reform hareketine girmek zorunda kalmıştı.

¹⁶⁹ Esin Emel , İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş , s.135

¹⁷⁰ Köprülü Fuat , Kuruluş , s.91,92

¹⁷¹ Turan Osman , Cihan Hakimiyeti , c.2 , s.187

Lağvedilen Yeniçeri Ocağı yerine Batılı standartlara uygun bir ordu kurma, yöresel mirlikleri ve beylikleri merkezi otoriteye bağlama, modern anlamda okullaşmaya gitme ve dini özgürlükleri genişletme gibi reformlar, bunların başında geliyordu.

Bunları gerçekleştirebilmek için Batılı devletlerin ve kurumların yardımına ihtiyaç duyuyor ve çeşitli bağlantılara giriyordu. Bunun için öncelikle, başta Hıristiyanlar olmak üzere Osmanlı sınırları içindeki Müslüman olmayan unsurları kazanmak ve onların desteğini sağlamak durumundaydı. Nitekim 1830 yılında, Osmanlı Devletinin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile imzaladığı bir anlaşmayla Protestan misyonerlerin dini vaaz verme çalışmaları güvence altına alınıyordu. Bu anlaşma çerçevesinde, Amerika Protestan Kilisesi, 1810 yılında Boston'da kurulan Amerika'nın dışa yönelik misyonerlik örgütü American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) aracılığıyla Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Balkanlar, Orta ve Doğu Anadolu, Ortadoğu bölgelerinde yaşayan Hıristiyan halklar ve bu arada özellikle Ermeniler arasında faaliyetlerde bulunuyor, çeşitli vilayetlerde okullar, hastahaneler, yetimhaneler, huzurevleri ve matbaalar kuruyordu. Bu çerçevede, 1836'da İstanbul'da ilk Protestan Kilisesi kuruluyordu. Yine bu anlaşma çerçevesinde, Amerikan misyonerlerinin desteğiyle 1834'te İstanbul Beyoğlu'nda Ermeniler için okul açılıyor ve 1848'de Osmanlı Devleti Protestanları ayrı bir cemaat olarak resmen tanıyordu. Amerika ile yapılan anlaşma çerçevesinde; Amerika İstanbul'dakilerin yanı sıra Ermeniler'in ve Kızılbaş Kürtleri'in yoğun olarak yaşadıkları Harput'ta Fırat Koleji'ni, Antep'te Antep Koleji'ni ve Merzifon'da Anadolu Koleji'ni açıyordu. ABD Konsolosluklarla Kürdistan'a açılıyor Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar, Almanlar, Avusturyalılar ve Ruslar İstanbul merkezli okullaşmaya giderken; Amerikalılar Anadolu'ya da açılıyorlardı. Ruslar, İngilizler ve Almanlar, daha çok konsolosluklar aracılığıyla Kürdistan'a ve Ermenistan'a açılmışlardı. Amerikalılar 1886'da Sivas, 1896'da Erzurum, 1901'de Harput Konsolosluklarını açıyordu. Haydaroğlu'nun deyişiyle; "yabancı devletler okullarını yoğunlaştırdıkları bölgelerde birer de Konsolosluk açmayı (özellikle Amerikalılar) ve onların da desteğinden yararlanmayı düşünmüşlerdir. Okul-Konsolosluk işbirliğinin faydasını da daima görmüşlerdir" Bu örgütlenme alanı ve yapılan çalışmalar gösteriyor ki, Protestan misyonerlerin hedef kitlesi yalnız Ermeniler değil, dinsel azınlık olarak Asuriler, Kızılbaşlar, Yezidiler ve alt tabaka insanlarıdır aynı zamanda. Çünkü misyonerlerin Diyarbakir, Antep, Sivas, Harput, Merzifon ve Dersim'in yanı sıra Malatya ve Maraş/Elbistan gibi Kızılbaş-Kürt yoğunluklu bölgelerde de çalışma yaptıklarını görüyoruz. Başka bir söyleyişle, Amerikalı Protestan misyonerlerin faaliyetleri daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu vilayetleri üzerinde yoğunlaşıyordu ki, bölgedeki en büyük Hıristiyan azınlık olan Ermeniler ve Kızılbaş Kürtler arasında etkili oluyordu. Bu çalışmaların, bir bütün olarak Kızılbaşlar, özellikle de Kızılbaş Kürtler arasında ilgi uyandırmasının ve taban bulmasının kuşkusuz birçok nedenleri vardı. Herşeyden önce Osmanlı Sarayı ve İslami irade, hiç bir zaman Kızılbaş ve Rafizileri "Müslüman" olarak görmediği gibi, onları "kitap sahibi kafirler"den daha tehlikeli ve sakıncalı buluyordu. Yavuz döneminde 50 bini aşkın Alevinin katliamıyla sonuçlanan Çaldıran Savaşı öncesinde verilen fetvalarla, sonradan tekrarlanan fetvalar bunun en çarpıcı kanıtlarıdır. Osmanlılar Anadolu'yu 20.yüzyıl da keşf ediyor 19.Yüz yılla gelindiğinde bu dinsel çelişkilere milliyetçilik faktörleri de

eklenmişti. Bu nedenle tümüyle sahipsiz kalan Kızılbaş Kürtler Batılı misyonerlerin ve gezginlerin bölgeye gelmesiyle yeni bir dünya ile tanışıyor ve önlerinde yeni bir pencere açılıyordu. Bu nedenle Kaiser'in şu görüşlerine katılmamak mümkün değil: "19. yüzyıl ortalarında, ABCFM üyeleri Anadolu'daki ayrı mezheplere mensup kişilerin dünyasına giren ilk yabancılarıdır. Protestanlık bu insanların çoğuna, ayırmadan ve geri plana atılmadan kurtulmanın bir yolu gibi görünmüştü. Yönetim 1860'larda düzenli misyoner faaliyetlerini yasaklamasından sonra da Protestanlık, pekçok Alevi'nin daha modern ve laik olan kimliklerini arayışlarının başlatıcısı oldu. Bu insanlar, sosyal ve bilimsel gelişime inanıyorlardı ve kendilerini tutucu dedelerin dini öğretilerinden uzak tutuyorlardı." Amerikalı misyonerlerin, 1908'den sonra görünür hale gelen Alevi yenilenme hareketinde de önemli role sahip olduğunu vurgulayan yazar; Protestanlığın, Anadolu'nun taşra kısmını akılcı laiklikle tanıştırdığını, üstelik bunu Alevi toplumunun geleneksel inançlarını zedelemekten kaçındığını da kaydediyor. Gerçekten de, o döneme kadar Osmanlı yönetimince horlanan veya yoksanan bu kesimler; ayaklarına kadar gidip kendilerini sahiplenen misyonerler yoluyla adeta yeniden bir kimlik-kişilik kazanıyorlardı. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarına ait 60 dolayında gezi raporu ve inceleme/ araştırma da gösteriyor ki; Batılı misyoner ve gezginler bu kesimlere hem daha önce ulaşmış, hem de onları Osmanlı yöneticilerinden çok daha iyi tanımaktadırlar. Bu nedenle Uygur Kocabaşoğlu'nun şu sözleri bir geçeği yansıtmaktadır: "Osmanlı entellektüelleri Anadolu'yu daha 20. yüzyılın başlarında tanımaya başlamışken, Amerikalı misyonerler burayı çok iyi tanıyorlardı. Ve bu yüzden de buradaki değişik etnik grupların beklentilerini, davranışlarını, toplumsal değerlerini ve geleneklerini Osmanlı yöneticilerinden daha iyi biliyorlardı." Protestan Misyoner-Kızılbaş Alevi Kürt Etkileşimi Bugün Alevi-Kürtler'in toplumsal tarihi açısından büyük öneme sahip misyoner raporlarıyla gezgin araştırmalarının ve gizli belgelerin ortaya koyduğu bir gerçek var. Yukarıda vurguladığımız tarihsel-toplumsal nedenlerle, Aleviler ile yerli Hıristiyanlar'ın ilişkileri, her zaman Aleviler'le Sünniler'in ilişkilerinden daha samimi olmuştur. Çünkü bu iki kesim de, kendilerini egemen din karşısında "öteki" olarak görüyordu. Bu gerçekliği, misyoner raporlarında gördüğümüz gibi Türk Devletinin gizli belgelerinde de görüyoruz. Herşeyden önce Alevilik, Müslümanlık'la Hıristiyanlık arasında bir köprü görevi görüyordu. Bu nedenle, Hıristiyanlığın temel değerleri ve ibadet biçimi yadırganmıyordu. Üstelik aralarında inanç kaynakları ve ritüellerden başlayarak birçok ortak payda vardı. Bu nedenle Kızılbaş/ Aleviler'in, Protestan misyonerleri kabullenmeleri ve onlarla diyaloga girmeleri hiç de zor olmadı: "1850'lerin Protestan misyonerleri büyük ihtimalle Kızılbaş topluluğuna girebilen ilk kişilerdi ve yine büyük ihtimalle Alevi olmadığı halde Aleviler'in (Cem) isimli gizli toplantılarına kabul edilen ilk kişilerdi. Misyonerler, bu insanların misafirperverlikleri ve Cem sırasında gösterdikleri samimiyetten oldukça etkilenmişlerdi. Kızılbaşların kendileriyle aynı inanca sahip olduklarını söylemeleri ve onlara İncil okurken eşlik etmeleri misyonerleri şaşırtmıştı." Şunu hemen belirtelim ki, 1810 yılında Boston'da kurulan Amerikan misyonerlik örgütü (ABCFM), daha 1819 yılında Osmanlı topraklarını programına almış ve giderek artan bir ilgiyle misyonerlerini bu bölgelere göndermişti. Misyonerler, Islahat Fermanı'nın ilanından sonra çalışmalarını daha da hızlandırmışlardı. Bölgeyle ilgili misyoner çalışmaları bu tarihlerden sonra yoğunlaşmakla birlikte, kuşkusuz Amerikalı ve Batılı misyonerlerle gezginlerin bu coğrafyaya ilişkin gezi ve inceleme notları daha öncelere dayanıyor. Sözelimi C.H. Wheeler, 1814'te New

York'ta yayımladığı Ten Years on the Euphrater (Fıratlı Boylarında On Yıl) adlı eserinde; Fırat boylarındaki halklardan Kızılbaş Kürtler ve Yezidiler üzerinde dururken, "Hıristiyanlığın misyonerleri olan bizler" ibaresini kullanmaktadır. Alevilik ve Kürtler çalışmamızda ilk belge olarak verdiğimiz bu eserin ilgili bölümünde Kızılbaş Kürtler'den söz edilirken şöyle denmektedir: "(Kızılbaş) Kürtler'in hiç değilse büyük çoğunluğu sadece sözde Müslüman'dır. Aralarında dinsel törenler ve ayinler düzenlerler. Şimdiye kadar pek az bilinmekle birlikte bu törenler Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Putperestliğin garip bir karışımını içerir görünmektedir. Kürtler'in çoğunluğu Müslümanlık dinine bağlıdır. Diğer kol Kızılbaşlar'ın, kendilerine has inançları vardır. Genellikle Türkler'den köktüklerinden gerçek inançlarını gizlemeye çalışırlar. Aralarındaki garip öğretilerden bir, içlerinden birisinde (Kutsal Ruh)un bulunduğu. Bu kişi (Dede) olarak adlandırılır. Kendisine büyük saygı gösterilir. Hepsini değilse bile Kızılbaşlar'ın bazıları Panteisttir (Tanrı'yı evrenle özdeşleştiren felsefe MB). Çarmıha gerilen İsa'yı da dualarında anarlar. Biz yine de onların İsa'yı kabul ettikleri için çok fazla umutlanmamalıyız. Çünkü onlar, İsa ve Muhammed gibi diğer insanları, hayvanları, ağaçları, kayaları da kutsal kabul ediyorlar. Tüm varlıklar onlar için Tanrı'dır".¹⁷²

YAHUDİLİK

Eldeki tarihi kayıtlara göre , Yahudiliği resmi din olarak kabul eden Türk Devleti, Hazar Türk Devleti'dir. 7. ve 9. yüzyıllarda Doğu Avrupa sahsında ilk muntazam Türk Devleti olan Hazarlar 8. yüzyılda Yahudiliği resmen tanıdıkları kabul ettikleri anlaşılıyor. Ancak Yahudiliğin sırf hükümdar çevresine münhasır kaldığı , hiçbir zaman halk tabakasına yayılmadığı , halkın büyük ekseriyetinin Hıristiyan kaldığı , Şamanist olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷³

Tarih kaynakları Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden sonra buraya herhangi bir Yahudi nüfusunun göçünden bahsetmiyorsa da gerek Yahudi Hazar Türklerinin Orta Asya'da diğer Türk kavimlerini etkilemesi , gerekse aynı Hazar Türklerinin bir kısmının Yahudiliğe ait olarak Anadolu'ya göç etmesi ihtimali gözden uzak tutulmamalıdır.¹⁷⁴

ALEVİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

Aleviliğin ilk izleri Anadolu'da "**Abdalan veya Dervişan**" dediğimiz ve Anadolu'nun İslamlaşmasında ikinci derecede etkili olan zümrelerden olan Abdallar ve dervişlerde görülmekte hatta ilk izler tamamen onlara dayanmaktadır. Bu dervişlerin İslami harekete katkısının olduğunu inkar edemeyiz. Ancak Horasan ve Maverünnehir kökenli olan bu dervişlerin yaşadığı ve anlattığı

¹⁷² Bayrak Mehmet , Kızılbaş Türkler ve Protestanlık

¹⁷³ Turan Osman , Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti , s.264

¹⁷⁴ Eröz Mehmet , Gök Tanrı İnanç ve Alevilik ve Bektaşilik , s.420

hakikatler saf İslami hakikatler değildi. Emevi ırkçılığı ve saltanatına karşı gelişen bir hareket içerisinde Horasan ve Maverâünnehir 'de İslam'la tanışan bu insanlar Kuran ve Sünnetteki hakikatleri tam manada öğrenemediler. Öğrendikleri bir kısım İslami hakikatlerinin yanına daha ziyade kavmi inanç ve kültürlerini eski dinlerinden kalma bilgilerini kattılar ve bunların hepsini de İslamiyet'in doğrularımış gibi anlattılar. İslamın sufi yorumcuları da bu "karışık" yapıya müdahale edip batıl ve yanlışları ayırt ederek doğru İslamiyet'i öğretecekleri yerde müsamaha ile karşılayarak insanların eski dinlerinden ve inançlarından getirdikleri ve anlattıkları şeylere izin verdiler. İslamiyet'e uygun olmayan fakat Yesevilerin yaptıkları kadın erkek karışık zikir çekmeleri (devran yapmaları) örnek verilebilir.¹⁷⁵

Yukarıda anlattığımız dervişlerin genelde - İslami kültürde uzak - köylerde , mezralarda , göçebe topluluklarda , Yörüklerde , kısaca taşrada büyük şehir merkezlerinden uzakta faaliyet göstermeleri ve halkın bu dervişlerin her söylediği ve her yaptığını din gibi algılamaları , Anadolu'daki "örgütlü devlet"e karşı yapılan tüm ayaklanmalarda yer almaları , hatta bizzat başını çekmeleri yani merkezden zamanla uzaklaşarak tamamen kopmaları onları akidede "kartezyen" bir yapıya oturtmuştur. Özellikle 11. yüzyıl Anadolu sufiliğinin bu kartezyen yapısı daha sonra - birçok farklı faktörlerinde etkili olmasıyla - Kuran ve Sünnet harici bir konuma oturacaktır. Çünkü zamanla kartezyen yapıdaki İslami olmayan kültürel ve akidevi öğeler İslami olanı yiyip bitirecek ya da İslami terimlere aslına uygun olmayan başka manalar yüklenerek , başta Şamanizm olmak üzere eski Türk inanç , adet ve geleneklerini İslami kavramlarla ifade eden veya İslami bir cila sürerek yaşayan yeni bir "kültür hareketi " ortaya çıkacaktır.

Bektaşilik ise: Orta Asya kökenli olmakla beraber İslami esasların ağırlıkla yaşandığı bir tasavvuf ekolü idi. Özellikle Balım Sultan'la başlayan çözülme süratle devam etmiş İslami unsurlar Şamanizm , eski Türk gelenekleri ve Hıristiyanlıktan (Balım Sultan'ın annesi Hıristiyan'dır) alınan unsurlara yenik düşmüş , Alevilere teşrik-i mesaiye girmiş ve zamanla - ufak farklılıklar olmakla beraber - Alevilikle benzer bir çizgiye oturmuştur.Sadece köyde yaşayanlara Alevi , şehirlerde yaşayana ise Bektaşi tabirini kullanmıştır.

9. yüzyılda başlayan ve 11. ve yüzyılda altın devrini yaşayan tarikatlar içerisinde gelişen Alevilik - Bektaşilik hakkında tek , yazılı sağlam metinler Menakıbnamelerdir. Menakıbnameler hitap ettikleri çevrelerin ilmihali vazifesini görmüşler hala da görmektedirler. Her biri İslam öncesi devirlerden gelen inançları gayet usta bir üslup ve sade bir dille i görünüşte İslami bir keramet hikayesine dönüştürerek okuyucuya yansıtmaktadır. Bu menkıbeler , eğlenmek için okunan rasgele uydurulmuş masallar değildir. Onların gerçek olduğuna inanılarak büyük bir huşu içinde okunur.Bu yüzden yarı-mukaddes metinlerdir. Böyle oldukları için yazıldıkları tarihlerden günümüze kadar -küçük değişiklikleri dışında -hiç bozulmadan yazılmış ve okunmuşlar , tesirlerini azaltmamış artırmışlardır.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Köprülü Fuat , Türk Ed. İlk Mutasavvıflar (Cevahir El Ebrar ' dan naklen) s. 39

¹⁷⁶ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşi Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s.3

Anadolu Aleviliği ile İran ve Irak Şiiliği birbirinden farklıdır. Menakıbı Hacı Bektaş Veli , Vilayetname-i Hacım Sultan , Vilayetname-i Otman Baba'da , Şiiliğin temel esası olan H.z Ali ve on iki imam kültürünün fazla kuvvetli olmayan ifadelerle yer bulabilmesi , ismi zikredilmeyen diğerlerinde bu konuda tek satır dahi bulunmaması altı çizilecek bir husustur.Bu konuyla alakalı yazılan satırlarında 15. yüzyılın ikinci yarısındaki yoğun şii propagandası etkisiyle yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat Şiilerin yoğun propagandalarına rağmen Menakıbnamelerde H.z Ali ve on iki imam hakkında çok sınırlı ifadelerde bulunması hatta menakıbnamelerin çoğunda hiç bulunmaması Şiiliğin Anadolu Aleviliğini etkileyemediğini veya bu etkinin çok sınırlı kaldığını göstermektedir. Böylece , Bektaşî ve Kızılbaş zümrelerinin tam olarak ancak Safevi propagandasıyla şii inanç motifleriyle tanıştığı ve benimsemeye başladığı gerçeğinin ortada olması Anadolu Türk heterodoksisine vücut veren ana faktörün Şiilik değil , İslam öncesi Türk inancları olduğunu ifade ediyor.¹⁷⁷

Sözlük anlamına göre Alevi, Hz. Ali'ye bağlı ve ondan yana olan kimse demektir. Alevilik ise genel olarak Hz. Ali'yi sevmek ve onun soyunun yani Ehli Beyt'in yolundan gitmek olarak tanımlanabilir.

Ancak bugün için dünyanın değişik bölgelerinde yaşayan farklı Alevi grupların her biri için Alevi ve Alevilik sözcüklerinin ifade ettiği anlamlar da farklı olmaktadır. Ülkemizde bugün yaygın şekilde Alevi olarak adlandırılan kitleler için kaynaklarda birçok ismin kullanıldığını söyleyebiliriz. Anadolu'daki Alevi kitleleri nitelemek üzere kaynaklarda, kızılbaş, rafizi, ışık, mülhid ve torlak gibi adların kullanıldığını görmekteyiz. Bunlardan en çok kullanılanı Kızılbaş adı olmuştur. Anadolu Alevileri kendileri için çok anlamlı Kızılbaş adının, toplumda tarihin bazı dönemlerinde ahlakdışı anlamlar yüklenerek, sünni kitlelerce kullanılması sonucunda bu kullanım oldukça azalmıştır.

Bugün Anadolu ve Balkanlar'da yaşayan Tahtacı, Çepni, Amucalı, Bedrettinli, Sıraç Kızılbaş gibi değişik gruplar genelde Alevi olarak adlandırılırlar. Anadolu Aleviliği, tarihsel ve sosyal koşulların doğal bir sonucu olarak, kitabi olmaktan çok sözlü geleneğe dayalı eski inançların İslami şekiller altında yaşamaya devam ettiği bir halk İslami yorumudur.

"Alevi " tabirinin kullanılmasına gelince : 10. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya gelen Türkmen dervişler ve heteredoks yapı arz eden inançları Hacı Bektaş Veli'nin çalışmalarıyla " Bektaşilik " adı altında gelişti.Çepni , Kızılbaş , Sıraç , Tahtacı , Nalcı , Türkmen , Çaylak gibi bölgesel isimler kullansalar da genel isimleri 1826'da kapatılıp yasaklanana kadar "Bektaşilik" olarak kullanılmıştır. Dergahlarının II. Mahmut tarafından kapatılıp yasaklanmasıyla bu günkü manada kullandığımız **"Alevi "** tabiri yoğun olarak kullanılagelmıştır.

Genel olarak ifade etmek gerekirse Bektaşî sözcüğü de yukarıda değindiğimiz kitleler için kullanılmıştır. Bektaşilik Hacı Bektaş Veli'ye dayanılarak kurulmuştur. Alevilik ve Bektaşiliği

¹⁷⁷ Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri , s.221

birbirinden bağımsız olarak ele almak bugün gelinen noktada tarihsel ve sosyolojik açıdan mümkün görünmemektedir. Her iki terim de zaman zaman birbirinin yerine kullanılabilir. Prof. Melikoff'un da belirttiği gibi "Alevilik, Bektaşilik'ten ayrılamaz. Çünkü her iki deyim de aynı olguya, Türk halk İslamlığı olgusuna bağlıdır."Alevilik ve bektaşilik, inanç ve ahlak esasları ve edebiyatları bakımından temel olmayan farklılıklar dışında ortaktırlar. En temel farklılık, Bektaşi kitlelerin daha çok şehirde yaşamalarına karşın, Alevilerin göçebe/yarıgöçebe çevrelerde yaşamaları şeklinde ortaya çıkmış sosyal bir farklılıktır. Ancak tarihsel olarak doğru olan bu sosyal farklılık günümüzde anlamını yitirmeye başlamış, "Alevi" adı daha yaygın olarak kullanılır olmuştur. Bugün genel olarak Alevi olarak adlandırılan kitleler üç dinsel gruba bağlıdırlar:

- Ocakzade Dedeler
- Çelebiler
- Dedebabalar

Bu üç gruptan Anadolu'da en fazla etkinliğe ve nüfuza sahip olan Ocakzade Dedeler'dir. Daha sonra Çelebiler gelir. Dedebabaların ise Anadolu'da nüfuzları zayıftır, Balkanlar'da daha etkindirler.

Hacı Bektaş Veli ve manevi evlatları tarafından kurulmuş olan İslami esaslarla beraber eski Türk dini inanış ve geleneklerinin de olduğu anlaşılın Bektaşi Tarikatı , Balım Sultan tarafından teşkilatlandırılmıştır.Balım Sultan (ö.1516) tarikatı teşkilatlandırmış ve teşkilatın belkemiği hükmünde olmak üzere mücerretler topluluğu oluşturmuştu. Mücerretlik v.b. etkileri Balım Sultan'ın Hıristiyan olan annesinden aldığı daha önce söylemiştik.Fakat Balım Sultan'ın Bektaşiliği etkilediği hususlardan , genelde köylerde yaşayan Aleviler çok fazla etkilenmemiştir. ¹⁷⁸

Bu günkü Alevilik ve Kızılbaşlık hakkında fikir vermek açısından **Aşık Mahsuni Şerif 'in** kendisi ve Alevilik -Kızılbaşlık ile söylediği sözler önemsenmesi gereken sözlerdir:

Hem Alevi hem Kızılbaş'ım diyerek sözlerine başlayan Aşık Mahsuni Şerif şöyle devam eder: Alevi ibadethanesine ad olan *Cem* sözcüğünün Türk anadilinin demirbaşlarından olduğunu sanmıyorum. Ancak *Cemaat*, *Cemahire* kavramlarının Arapça'dan sekizinci yüzyıl ortalarında Göktürk ve Oğuz, Karahan dillerine geçtiğini, kitabelerinde yer aldığını düşünmekteyim. Bunun eşiti olan kavram, Şaman Türklüğünde *Halaka* (birbirine bakan halka)dır. Bir anlamda; birliktelik çemberi, inanç çemberi gibi.

Kaldı ki, *Cumhuriyet* sözcüğünün kökünde de, bu küçük sözcüğün anahtar olduğunu iddia edebilirim.Cemlerden, halakalardan teşekkül etmiş İslâmi ülkelerde siyasi bütünlüğe *Cemahiriyye* tapşırmasının bu kaynaktan ileri geldiğine hükmediyorum. Bu küçük pencereden yola çıkarsak, "*Cami*" gerçeğinin de pınarına buradan ulaşılacağını sanıyorum.

¹⁷⁸ Eröz Mehmet , Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik , s.62

Zira *Cami*, *Cem* olunan halk olma istencesiyle, İslâmi harekette bir buluşma noktası olmuştur. Ancak İslâm peygamberi Muhammed'in, ölümünden sonra makamına talip olan "Halefleri" arasında yaşanan "Hilâfet" handikabı içinde cem ve cami asıl amaçlarından uzaklaştırılmıştır. Ali'nin Cumhuriyetçi mantığıyla, Emevi'nin, Ehl-i Sünnet ve Cemaat terkihi çatıştığından, cem ile cami ayrı ayrı platformlarda düşünölmeye başlanmıştır. Anadolu Türklerinin, Müslümanlığı Ali'yle, yani Alevilikle kabul etmiş olması, 12. yüzyıldan itibaren Cem'e yönelmeyi tercih etmesi anlamına gelmektedir.

Alevilikle kabul etmesi dememdeki dayanak noktası şudur:Muaviye ve oğlu Yezid döneminde, Türk devletleriyle Emevi hükümranlığı arasında, sınır ve siyaset ihtilaflarının olduğı bir gerçektir. O güne kadar İslâmı tanımayan Türk, Kürt ve Pers halk yığınları; Budist, Brahmanist, Maniheist ve Şamanist din gelenekleriyle haşır-neşirdiler. Doğı Türkistan'dan Özbekistan, Moğolistan ve Çin'e kadar bu dinler hakimdi. Arap yarımadasına sahip olan İslâmiyet'in Muaviye gibi her şeyi mubah gören ikiyüzlü bir halifesine tek muhalif Hz. Ali olduğuna göre; ve Emevilerin mukayesesini yapan Türkler ile komşuları, İslâmiyet'i Ali Müslümanlığı olarak algıladılar. Bir başka deyişle, Müslümanlığı Alevi olarak kabul ettiler. Ancak Selçuklu döneminde, Şam'dan ve Bağdat'tan akan Nakşibendi tarikatının göçü, Anadolu'da yerleşme çabasındayken, Türkistan'dan kaynak bulan başka bir Anadolu düşüncesi, Babaî, karşı hareketinde görülür. Buradan da, Baba İlyas, Baba İshak gibi Şaman Türklerinin gayretinde bir Hacı Bektaş'ın zuhur ettiğini görürüz.

Anadolu'da yaşayan bütün etnik yığınlar ve onların bulunduğı dinsel görünümle Bektaşilik ve Alevilik barış içindedir.Başta Ali'nin camide şehit edilmesi, Ali şiasının camiyle arasını açmıştır. Hem öyle olmuştur ki, İslâm dinini kuran, yaşatan ve 12 evladını şehit veren Ali ve oğulları hakkında aynı camilerde lanet okutulmuş, Ali'yi seven ve Onun Ehl-i Beyt'ine gönöl bağlayan hemen her toplum ve her ülke, Emevi ve Abbasi hükümdarlarından aldıkları buyruklarla kılıçtan geçirilmiştir.

Ancak bu, Türk boylarına bir dış geçiriş olamamıştır. Çünkü Osmanlılar, Şeyh Edebalı gibi bir Bektaşinin himmetiyle Anadolu topraklarında hakimiyetlerini ilan ettiklerinden, asıl adı Otman olan Osman Gazi bile Bektaşî gülbankları arasında kılıç sallayıp, Şahı Merdan'ı Tevhit etmiştir.

Sözü şuraya getirmek istiyorum: Yukarıdaki sözlerimin girişinde söylediğim Cem ve Halaka sözü en çok Osmanlı döneminde anlam kazanmıştır. Yani insanın insanı kible edinmesi, ancak Cem terkihiyle mümkün olmuştur. Dikkat edilirse, Medine'de ve Mekke'de, Beytullah'a atfedilen ziyaretlerin tümünde Halaka dediğimiz Cem tablosu yaşanır. Onbinlerce mümin çember halinde birbirine bakarak dua ederler. Orada kuzey-güney, doğı-batı gibi farklı yönler silinir. Kuran'ın, peygamberin buyruklaştırdığı Hac şekli böyle resmedilir. Aleviliğın her ibadet ünitesinde zaten bu yaşarır.

Bir dairenin iç yüzünün her noktası aynı intizam içinde birbirine kıbledir. Aslında 21. yüzyıl belki de ta o günden hedeflenmiştir. İnsanın, insan görünümünde Hakk'ı hedef etmesi, dört kitabın dördünde de secdenin Adem'e olması; bölünemez, tahrip edilemez bir Allah buyruğudur.

Ben, Allah adına insana secde etmeyi yeğlemekteyim. Bir Alevi çocuğu değil, bir Hıristiyan ya da Musevi de olsam böyle düşünmekteyim. Buradan, Zerdüşt'ten, Brahma'dan önce Allah'ın var olduğunu düşünmek için Müslüman olmanın mecburiyetine dahi inanmıyorum.

Aslında hiçbir peygamber ve hiçbir kutsal kitabın Allah'a inananlar için indiğini sanmıyorum. Zaten inme sözcüğü ilginçtir. İnişler bir yüksekliğin varlığını (fizik olarak yüksekliği) ifade eder. Oysa ki ben, bu anlam dışındaki bütün yücelikleri kendi değerleriyle düşünmüşümdür. Yani bulutların, atmosferin, ozonlar yığınının ötesine hiçbir Tanrı aramadım. Onlardan daha yüce insan âleminin sevgisinde, gönlünde, bütünlüğünde ve doğanın her güzelliğinde beni Yaradan'ı arayıp, keyfime göre isimlendirdim. O'na "gül" dedim, "Ali" dedim, "Veli" dedim; ağzıma ve gönlüme, gözüme güzel gelen her şeye O'nun adını verdim. Bana bunu haram edecek her yasaya, her bilirkişiyeye, her dinsel nas'a (insana) rest çekmekteyim.

Çünkü aynı şeyi Hz. Ali ve O'nun yolunda yürüyen İmamlara ilaveten Hacı Bektaş Veli yapmıştır. Hatta bütün hırsına, şevkine rağmen Mevlana yapmıştır. Ahi Evren yapmıştır. Nesimiler, Hallaçlar, Pir Sultanlar yapmıştır. Neden Mahzunîler de yapmasın ki!?

Ali'nin kendi kişiliğinde yaşayan Alevilikle, İran, Suriye, Pakistan ve Mısır Şiiliğinde yaşayan Alevilik aynı değildir. Bunun içindir ki, tutarlı Alevilik, Ali misyonunda yatan Aleviliktir. Bu, Anadolu Aleviliğidir. Arap mantalitesinde yatan Alevilik, hilafet sürecinde yaşayan sosyolojik dengesizliğin ve Emevi hırsının ürünüdür.

Ali, kendisinden önceki Halife-i Ruyi zemin totaliterliğine karşı, devrimci ve çağdaş mantığını işletmiş, o günün anlamındaki demokrasiyi gündeme taşımıştır. Kamuoyuna dikkat çekmiş ve tek egemenliğin halk ve halaka seçiminden geçmesini savunmuştur. Bundan doğan ateşlemede de Gadir-Hum'da, Sıffin'da öne sürülen savların tümü kanla bastırılmış, Ali ve oğullarına olan husumet bugüne kadar intikal etmiştir.

Bu konuyu gözleyen ve izleyen Türki devletlerle, İran'da yaşayan Zerdüştü Kürtlük âlemi, Ali'nin getirdiği modele diyalektik olarak sıcak bakmışlardır. Ben, burada kendimi bir tarihçi olarak sergileyemem. Ancak tarihi iyi okuyan ve merak eden bir kişi olarak Türkiye Alevilerinin yolunun gerçek Alici yol olduğunu savunmak ve yaymak isterim. Çünkü Ali'nin başlattığı Cemahirel vukuat, Atatürk'ün noktaladığı Cumhuriyetin mayasını hazırlamıştır. Ve bunun içindir ki Anadolu Alevileri, çağdaştır, bölüşümcüdür, demokrattır, hukukseverdir, barışsever sağduyulu bir toplumdur...

Ali, halifelik mücadelesi vermekle, aydınlarımız (!) tarafından zaman zaman suçlansa dahi, bunun böyle olmadığı gün gibi açıktır. Ali, halifeliğe son vermek isteyen ilk halk adamıdır. 12 evladı da aynı sav üzerinden telef olmuştur.

Namaz kılarken hiçbir kimse, "Müslümanım" diyen biri tarafından öldürülmez. Burada Ali'yi şehit edenler, "Müslüman" idiyeler, bugünkü Sünni âleminin mensubu dostlarımız, O'nu vuranların Müslümanlığıyla nasıl gurur duyabiliyorlar?

Haşimoğullarıyla, Ümeyyeoğulları "amca" çocuklarıdır. Yani Muaviye, ve oğlu Yezid ile Hz. Ali (r.a.) aynı dedenin son halkalarıdır. İki amca oğlu arasında yaşanan bu mücadele ve bu mücadelenin yarattığı yapı, bunların yordakçuları tarafından niçin bugüne malzeme edilmiştir? Onu bir türlü çözmüş değilim. Böyle bir dengesizlik önünde gerçeğe varmak için Alevi ya da Sünni olmanın hiç mi hiç önemi yoktur.

Hatta buna rağmen şunu önemle ve yürekle söylemek istiyorum:Eğer Ali'yi sevmenin, Ali otoritesine bağlı olmanın, kısaca; Alevî olmanın yücesinde bir yerler olsa, adının içinde yedi dinli münafıklık bile olsa, ben Alevilikten istifa eder, derhal o olurum.Elhamdülillah Aleviyim, Kızılbaşım ve de laikim, ilericiyim, çağdaşım. Bu duygular ve bu misyon içinde bütün dünya halklarını selamlıyor, bütün Alevileri kucaklıyor, Sünni yiğit yüreklere niyazlar gönderiyorum

HACI BEKTAS VELI

13. yy.da yetismiş ünlü bir düşünür ve gönül adamıdır. Horasan'ın Nişabur kentinde doğmuştur. Annesi Hatem Hatun, babası Seyyit İbrahim. Hacı Bektaş Veli'nin çeşitli kaynaklarda doğum ve ölüm tarihleri değişik gösterilir. Gelişi 1270-1280 yılları arası, ölümü ise 1337 olarak, bazı kaynaklarda ise doğumu 1209. Akılcılığa ve bilime inanan Hacı Bektaş Veli dürüst kişilige sahiptir.

Piri Hoca Ahmet Yesevi kültür ocağından alarak, çok sayıda bilim adamının yetiştiği bilgi birikimine ve geniş bir dünya görüşüne sahip olmuştur. Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelişi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi ve ekonomisinin bozulduğu, yönetimde bölünmelerin ortaya çıktığı bir devreye rastlamaktadır. Hacı Bektaş Veli Kırşehir yöresindeki suluca Karahöyük'e (Hacımköy) yerleşmiş, Orta Anadolu'yu dolaştıktan sonra halkın gelenek ve göreneklerini özümseyerek yeni bir bilim ve öğreti merkezi kurmuştur. Burada çok sayıda öğrenci de yetiştiren ve yeniçeri ocağında piri olarak bilinen Hacı Bektaş Veli Anadolu birliğinin sağlanmasına yardımcı olmuştur. Hacı Bektaş Veli, Türk dili ve kültürünün yabancı etkilerden arınması çabalarını ömrü

boyunca sürdürmüştür. Ortaya koymuş olduğu birleştirici ve yükseltici öğreti her türlü bağnazlıktan uzak, çağa uyan ilkeler haline gelmiştir. Hacı Bektaş Veli ibadet ve günlük yaşamda kadını erkeğin seviyesinde ele almıştır. Güzel sanatlara hoşgörüyü bakmış, dergah'ta öğretisini yaşama geçirmiştir. Makalat, Fevaid , Sadhiyye ve Serh-i Besmek isimli eserlerinin olduğu bilinmektedir. Hacı Bektas Veli'nin hayati ve "Velayetname" önemli bir eserdir.

Hacı Bektas Veli'den Altın Sözler

Ara Bul.

Arifler hem aridir, hem aritcidir.

Düşmaninizin dahi insan olduğunı unutmayın.

Düşünce karanlığına isik tutanlara ne mutlu.

Eger insan isen, ölmezsin korkma.

Elıne, dilıne, belıne sahip ol.

Gercek erenlerin izinden çıkma.

Gönül yarasına merhem olunuz.

Hakiki adem su kadar temiz ola.

Hasetlik eksiklikten gelir.

Her ne ararsan, kendinde ara.

Hic bir milleti ve insani ayıplamayınız.

İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır.

İncinsende, incitme.

İnsanın cemali, sözünün güzelligidir.

Kadını okutun, kadını okumayan millet yükselmez.

Kendine güc geleni baskasına reva görme.

Kendi ayibini görmek en karidir.

Kendini aritamıyan baskasını aritamaz.

Kuvvetini zavallıya degil, zalime kullan.

Marifet ehlinin ilk makami edeptir.

Nebiler, Veliler insanliga Allah'in hediyesidir.

Nefsine agir geleni kimseye tatbik etme.

Sakin ol, kimsenin gönlünü yıkma.

PİR SULTAN ABDAL

Doğum ölüm yılları bile bilinmiyor. Yaşamı üzerine bilgiler, genellikle, kendi şiirlerinden, halk söylentilerinden, kuşaktan kuşağa anlatıla gelen menkıbelerden, bir de yakınlarının ya da başka ozanların onu anlatan şiirlerinden çıkarılır.

Yine de bu yollardan epeyce bilgi edinilmiştir, çünkü Pîr Sultan, bağlandığı tarikatın din anlayışını, dünya görüşünü yansıtmakta ya da derinleştirmek için soyut şiirler yazan bir sanatçı değildir, doğrudan doğruya başından geçenleri, kavgasını, özlemlerini, katlandığı acıları, yaşamının türlü yönlerini yansıtan somut şiirler yazmıştır.

Şiirlerden, halk söylentilerinden çıkarılan bilgilere göre, Pir Sultan Sivas'ın Yıldızeli ilçesinin Çirçir Bucağına bağlı Banaz köyünde doğmuştur. Yıldızdağı eteklerinde, Çirçir'e kırk sekiz kilometre uzaklıkta, denizden bin yedi yüz metre yüksekte, çoğu tek katlı kerpiç evleri, soğuktan korunmak için yarı yarı yarıya toprağa gömülü bir köy...

Banaz'da bugün de Pir Sultan'ın olduğu söylenen bir ev, önünde şairin yaşadığı dönemden kaldığına inanılan bir söğüt ağacı, ağacın altında, asâsının ucuna takıp Horasan'dan getirildiğine inanılan bir değirmen taşı vardır. Pir Sultan yaz aylarının güzel havalarında bu taşın üstüne oturup karısıyla sohbet edermiş. Köylüler bu evi, ağacı, taşı kutsal sayarlar.

Kızının yaktığı agıta uzun boyluluğuna, biçimliliğine değinilen şairin asıl adı, şiirlerinde belirttiğine göre, Haydar'dır. Bir yerde soyunun Yemen'li olduğunu, bir yerde Peygamber'in öz torunu olduğunu söyler, bir yerde de İmam Zeynel-Âbidin'den "Zeynel dedem" diye söz eder. Uzmanlara göre, Pir Sultan'ın bu sözleri söylemesinin nedeni halk üzerindeki etkisini arttırmak içindir. Muhammed peygamber soyundan geldiklerini, "seyyid"liklerini ileri sürmek tarikat uluları arasında bir gelenektir. Genel kanı, şairin İran'ın doğusundaki Türk yurdu Horasan'dan, önce İran Azerbeycanı'ndaki Hoy kasabasına, oradan da Anadolu'ya göçüp Sivas'a yerleşen bir Türkmen soyundan geldiği yolundadır.

Çocukluğu çobanlıkla geçen Pir Sultan'ın okuma yazma bildiği anlaşılıyor, ama bilgin bir kişi olduğu söylenemez. Tekke eğitimi çerçevesinde kalmıştır. Halifeler tarihini, peygamber menkıbelerini, evliya menkıbelerini, tarikat kurallarını, Yunus Emre'yi, Hatâyi'yi bilir. Bunlar dışında, çağının bilimleriyle ilgilenmediği gibi, divan edebiyatı ile de ilgilenmemiştir. Şiirlerinde Yunan mitolojisinin, İran mitolojisinin izleri pek yoktur. Ayrıca, genel olarak bütün tarikatların kaynaklandığı Tasavvuf felsefesinin yüksek konularına da girmez.

Söylentiye göre, Pir Sultan'ın üç oğlu, bir kızı varmış. Oğullarından Seyyit Ali Banaz köyünün üst yanındaki çam korusunda, Pir Muhammed Tokat'ın Daduk Köyünde, Er Gaib de Dersim'de gömülüymüşler. Adı Sanem olan kızının Pir Sultan asıldığı zaman söylediği ağıt çok

ünlüdür. Bazı uzmanlar bu agıtı Sanem'in ağzından bir tarikat ozanının yazmış olabileceğini belirtirler. Pir Muhammed ise babası gibi şairdir. Delikanlı iken attan düşerek öldüğü, Pir Sultan'ın "Allah verdiği almaz dediler / Bana verdigini aldı n'eyleyim" derken bu olaya değindiği söylenir. Şiirlerinden uzun yaşadığı, çok çocuğu bulundugu açıkça anlaşılan şairin, sağlığında iki oğul acısı görmüş olduğunu ileri sürenler de vardır.

Pir Sultan Alevî-Bektasî tarikatındandır. Tarikata girme arkadaşı, yani musaibi, Ali Baba'dır. Bağlandığı tekkenin piri ise, Ahmet Yesevi'nin Anadolu'ya gönderdiği dervişlerden koyun Babanın tekkesinde, Bektaşiliğin kurucusu Hacı Bektaş Veli'nin tekkesinde posta oturmuş, yani en üst makamlara getirilmiş Seyh Hasan'dır.

Pir Sultan, bağlandığı tarikatçe yalnız dinsel önder değil, devlet başkanı olarak da görülen İran Şahlari adına, Anadolu halkını Osmanlılar'a karşı kıskırttığı, ayaklanmaya çağırdığı, belki de bir ayaklanmaya öncülük ettiği için, Sivas Valisi Hızır Paşa'nin emriyle tutuklanmış, yolundan dönmeyeceği anlaşılınca da asılmıştır.

Söylentiye göre, asıldığı yer Sivas'da eskiden Keçibulan adını taşıyan, sonra uzun süre Darağacı diye anılan, şimdi ise Kepçeli denilen yerdir. Bugün Sanayi Çarşısı'nın karşısında Mal Pazarı olarak kullanılan bu alanın Gazhane bitişiğinde, sıra söğütlerin bitiminde bulunan, boyu beş metre, eni bir metreden fazla, bakımsız toprak yığını onun mezarıdır. Üstündeki moloz taşlar, asılması sırasında Hızır Paşa'nın emriyle halkın attığı taşlardır.

Mezarının, bir menkıbeye göre Erdebil'de, Bektasi geleneğine göre de Merzifon'da olduğu söylenir. Daha baska söylentiler de vardır, ama gerçeğe en yakın görünen söylenti asıldığı yere gömüldüğü, yakınlarının, tarikat erlerinin, hükümet baskısı yüzünden ölüsünü alıp köyüne bile götüremedikleridir.

Şiirlerinden, halk söylentilerinden çıkarılan bu dağınık bilgileri değerlendirebilmek için, önce, Pir Sultan'ın ne zaman yaşadığını saptamak gerekir.

Uzmanlar "Yürüyüş eyledi Urum üstüne" diye başlayan şiirindeki sözlerine bakarak, Pir Sultan Abdal'ın Şah Tahmasb zamanında yaşadığını söylüyorlar. Bu şiirinde şöyle sözler var:

Aslını	sorarsan	Şah'ın	oğludur
(...)			
Koca	Haydar	Şah-ı	cihan
Ali nesli güzel imam geliyor			torunu

"Koca Haydar Sah-ı cihan" diye anılan, Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'dır. "Şah" diye

anılan ise, Akkoyunlu Devleti'ni yıkıp Safevioğulları Devleti'ni kurarak Şii mezhebi başkanlığı ile devlet başkanlığını birlestiren, Şah İsmail'in kendisidir. Şeyh Haydar'in torunu, Şah İsmail'in oğlu da Şah Tahmasb'dır.

Şah Tahmasb'ın saltanat döneminin (1524 - 1578) büyük bir bölümü, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat dönemine (1520-1566) rastlar. Bu iki hükümdar geçmişteki acı olaylar yüzünden, uzun süre ülkeleri arasında barışı sağlayamamışlar, İranlılar ile Osmanlılar, 1534'den 1554'e kadar, tam yirmi yılı anlaşmazlıklar, çatışmalar, savaşlarla geçirmişlerdir. Kanunî Sultan Süleyman 1534'de yaptığı doğu seferinde, İranlılar'ın elinde bulunan Bağdat'ı Osmanlı topraklarına katmış, Şah Tahmasb 1548'de Anadolu'ya girerek Kemah'a kadar ilerlemiş, 1552'de Erciş, Ahlat kalelerini geri almıştır.

Pir Sultan'ın şiirlerindeki olayların Şah Tahmasb dönemindeki olaylara uyması, daha sonraki İran şahlarının Anadolu üzerine "yürüyüş eylemiş" olmaları, bazı uzmanların kesin konuşmalarına, şairin bu dönemde yaşadığından şüphe edilemeyeceğini söylemelerine yol açar.

Oysa bu dönemde Sivas'da valilik etmiş bir Hızır Paşa yok, ama 1552'de Köstendil, 1554'de Şam, 1560'da Bağdat beylerbeyliklerinde bulunmuş bir Hızır Paşa var. Uzmanlar 1567'de ölen bu Hızır Paşa'nın, Bağdat'a giderken, Sivas'a uğrayıp oradaki ayaklanmayı bastırması olabileceğini söylüyor. Bu görüş doğruysa, Pir Sultan 1560'da asılmış demektir.

Pir Sultan'ın dili on altıncı yüzyılın ikinci yarısının dilidir, diyen bazı uzmanlar ise şairin 1560'da asılmış olabileceğini kabul etmiyorlar. Onlar halk söylentisini değerlendirerek başka bir yoldan gidiyor, Sivas'da valilik etmiş Hızır Paşa'yı arıyorlar.

Sufi Aziz Mahmut Hüdâyi Efendi'nin I. Ahmed'e yazdığı bir mektupta, Aleviler ile Şeyh Bedreddin'e bağlı olanları iyi tanıyan, onlarla uğraşmasının bilen bir Hızır Paşa'dan söz ediliyor. Belgenin ilgili bulunduğu dönemde ise iki Hızır Paşa yaşamış. Birinin özellikleri şöyle:

Deli Hızır Paşa, Van Beylerbeyi (1582), Kars Beylerbeyi olarak İran seferine katılma (1587), Erzurum Beylerbeyi (1588), Sivas Valisi (1588), Diyarbakir Valisi (1589), gene Sivas Valisi (1590), Tuna Muhafızı (1602), Budin Muhafızı (1605), ölümü (1607).

Deli diye anılması gözü pek, acımasız bir kimse olduğunu gösteriyor. Ayrıca İran seferine katılmış, yani Safevilere karşı savaşmış. Safevi yanlısı Alevilere düşmanlık besleyebilir. İki kere Sivas'a vali gönderilmiş, ikincisinde oldukça uzun kalmış. Alevileri iyi tanıdığı anlaşılıyor.

Pir Sultan'ı astırının Sivas Valisi Deli Hızır Paşa olduğunu söyleyen uzmanların görüşü doğruysa, şairin ölümü 1588'de, ya da 1590'dan sonradır. Gene uzmanlara göre, Pîr Sultan 1534'de Bağdat'ın Osmanlılar'a geçisi üzerine, İran Sahina, Güzel Şah'ım çok yerlerden görünür. Aslı nedir

niye verdin Bağdat'ı diye şiir yazmıştır. 1534 ile 1590 arasında 56 yıl var. Pir Sultan bu şiiri yazdığında, diyelim 20 yaşındaysa, 76 yaşında ölmüş olur.

Böyle uzun bir ömür sürdüğü kabul edilirse, uzmanlar arasındaki görüş ayrılıkları da sona erebilir. Çünkü bu uzun ömre hem Pir Sultan'ın şiirlerindeki olaylara uygun düşen Şah Tahmasb dönemi, hem de Deli Hızır Paşa sığdırılabilir.

Gene de bazı durumların açıklanması kolay değil. Örneğe, Pir Sultan'ın şiirlerinde bir Alevi ayaklanmasından söz ediliyor, oysa Deli Hızır Paşa döneminde Sivas'da böyle bir ayaklanma olmamış. Uzmanlar arasındaki görüş ayrılıklarının ötesinde, kesin olan şudur: Pir Sultan abdal on altıncı yüzyılda Anadolu'da, Sivas yöresinde yaşadı.

Halkın benimsediği, destan kahramanı durumuna getirdiği şairlerin alinyazısını Pir Sultan da paylaşmıştır. Uzmanlar yazmalarda gördükleri ya da ağızdan ağıza sürüp gelen Pir Sultan şiirlerinden hangilerinin gerçekten onun olduğunu, hangilerinin onun adına başkalarınca söylendiğini ayırmakta güçlük çekiyor, çaresiz kalıyorlar. Görünüşe bakılırsa, halkımız Pir Sultan'ın şiirlerini çoğaltma çabasını günümüzde bile sürdürüyor.

On altıncı yüzyılda yazıldığı bilinen bir yazmadaki, genellikle eski yazmalardaki Pir Sultan şiirleriyle sonradan bulunanlar arasında, gerek dil, gerek söyleyiş yönünden büyük ayrılıklar olduğu gerçektir.

Bu durumu göz önünde tutan uzmanlar, Pir Sultan'ın sanatı üzerine konuşurken, özellikle eski yazmalardaki şiirlerinden, onun söylediğine kesin diye bakılan şiirlerden yola çıkıyorlar. Görüşleri şöyle özetlenebilir:

Pir Sultan Halk edebiyatı geleneklerinden hiç ayrılmamış, ölçü, uyak, biçim, dil, söyleyiş özellikleriyle, bir halk ozanı görünümünü hep sürdürmüştür. Şiirlerinin genellikle hece ölçüsünün 11'li (4+4+3 ve 6+5) ya da 8'li (4+4 ve 5+3) kalıplarıyla yazmış, arada 7'li kalıbı da kullanmıştır. Aruz ölçüsüyle şiiri yoktur. Yalnız, gene heceyle yazdığı bir şiirinde gazel düzenini denemiştir. Bunun dışında şiirleri hep dörtlikler biçimindedir, koşma ya da semaî biçiminde... Çoğu zaman yarım uyak kullanmış, ses azlığını rediflerle giderme yoluna da sık sık başvurmuştur.

Şiirlerinden Pir Sultan'ın saza bağlılığı açıkça anlaşılıyor. İyi bir çalgı ustası olduğu da düşünülebilir. Konularını yalnızca dinsel inançlardan, mezhep ya da tarikat inançlarından almamış, yaşamın çeşitli yönleri üzerine kesinlikle din dışı şiirler de söylemiştir. Tarikat şiirlerinde ise, Ali, On İki İmam gibi genel konuların yanı sıra, kendi kavgasını, yaşadığı günlerdeki çatışmaları, ayrıntılarıyla yansıtmış olması çok ilginçtir. Kurumsal konulara, örneğe Tasavvufun derin sorunlarına girmemiş, yaşam karşısında hep somut, hep dışa dönük kalmıştır. İnançlarının, kavgasının yılmak bilmez, sözünü sakınmaz bir propagandacıdır.

O şiirlerinde Anadolu'nun toplumsal tarihi üzerine bilgiler verir. Devlet düzeninin bozukluğunu, mezhep ayrılığında doğan iç kavgaları, bu yüzden Alevilere yapılan zulümleri, kadıların haram yediğini, müftülerin yalan yanlış fetva verdiğini, Şiiilerin karşılaştığı güçlüklerin Sünni halktan değil, Sünni Osmanlı Devleti'nden geldiğini anlatır. Alevî Türkmenlerin, yönetimi durmadan bozulan, dinsel hoşgörüden uzaklaşan Osmanlılar'dan nasıl kopup, Mehdi diye, Kurtarıcı diye İran Şahlarına sarıldıklarını, siyasal kaygılara nasıl araç edildiklerini bildirir. Bu İran Şahlarına bağlanışın altındaki çaresizlikleri, giderek bu bağlanışın yarattığı umut kırıklıklarını anlatır.

Pir Sultan din dışı konular işlerken halk ozanlarının kalıplaşmış sözlerini kullandığı gibi, zaman zaman bunlardan bütünüyle uzaklaşmış köy yaşamını tertemiz, katkısız bir gözlem gücüyle yansıyan şiirler de söylemiştir. İnsan, hayvan, doğa sevgisiyle örülmüş şiirler...

Kullandığı dil çağının konuşma dilidir. Yabancı sözcükler, din, mezhep, tasavvuf, tarikat aracılığıyla yaşadığı günlerin konuşma diline girdiği oranda onun şiirlerine de girmiştir.

SONSÖZ

Türkler İslamiyet'i kabul etmeden önceki devirlerde girdikleri dinlerden ve bunlar çerçevesinde yaşadıkları dini hayatın izlerinden bir kısmını Bektaşî Menakıbnamelerinin sergiledikleri müşahhas olarak ortaya çıkmaktadır. Bu izlerin bilhassa Menakıbu Hacı Bektaş Veli , Vilayetnamei Hacım Sultan , Vilayetnamei Otman Baba , Vilayetnamei Sultan Şucauddin ve Vilayetnamei Abdal Musa'da yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlar ilaveten , bir Bektaşî Menakıbnamesi olmayan ve adı geçenlerden , dolayısıyla Bektaşîliğin teşekkülünden önce yazılan Menakıbu-ı Kudsiye'nin ise İslam öncesi inanç izlerini taşıma konusunda en az Menakıbu Hacı Bektaş Veli kadar zengin olduğu , ayrıca bir çok inanç motiflerinin de bu eserle çok yakın paralellik arz ettiği de belirtilmektedir. Bu da bir daha , Babailerle Bektaşîler arasındaki sıkı münasebeti gösterme açısından bilhassa kayda layık olup tarihi bir öneme haizdir.

Menakıbnamelerde ki mevcut inanç motiflerinin toplam miktarına göre bir sıralama yapılacak olursa , şöyle bir tablo ile karşılaşılmaktadır: Tabiat kültleri ile alakalı sadece 14 motife karşılık , 37 Şamanist , 48 Uzakdoğu ve İran dinleriyle ilgili motif mevcuttur. Kitabı Mukaddes kaynaklı motifler ise 46 tanedir. Toplam miktar 145 olduğuna bakılırsa bunun

%10 tabiat kültleri

%25 i Şamanizm

%33 ü Uzakdoğu ve İran Dinleri

kaynaklı motiflerdir. Fakat burada unutulmaması gereken bir nokta vardır: Bu dağılımda , Uzakdoğu ve İran dinleri genel bir gruplandırmanın ifadesidir.Oysa bu %33 lük pay içinde Budizm , Maniheizm , Zerdüştilik ve Mazdeizm gibi muhtelif dinler bulunmaktadır.Yoksa dinler tek tek ele alınırsa %32 lik hisse ile Kitabı Mukaddes kaynaklı motiflerin birinci , Şamanist kaynaklı motiflerin ikinci sırayı alacakları anlaşılır.Kitabı Mukaddes motiflerinin propaganda için bu kadar rahat kullanılmasında bir kısmının İslami inançlarda da mevcut olmasının payı büyüktür.Nitekim 46 motifin en az yarısı İslami gelenekte de mevcuttur.

Türk heterodoksisini teşkil eden İslam öncesi inançların Bektaşî Menakıbnamelerindeki ağırlık noktasının Şamanizm değil , Budizm ile Maniheizm ve daha sonra öteki İran dinlerinin meydana getirdiği grup olduğu açığa çıkmaktadır.

Bütün bunlara karşılık Menakıpname ve Vilayetnameler'de Şiiliğe ait unsurların zayıf kalışı dikkate değer. Şiiliğin iki ana esası olan Hz. Ali ve On iki imam kültürünün Menakıbı Hacı Bektaş Veli , Vilayetname-i Hacım Sultan , ve kısmen de Vilayetname-i Otman Baba 'da fazla kuvvetli olmayan ifadelerle yer bulabilmesi , diğerlerinde bu konuda tek satır bulunmaması önemli bir husustur. Bu herhalde , menakıbnamelerin çoğunun yazıldığı 15. yüzyılın ikinci yarısında Şii propagandasının Anadolu'da henüz Bektaşîliğe , dolayısıyla heterodoks çevrelere yeterince nüfuz edecek bir kudrete ulaşamadığı tarzında yorumlansa gerektir.Hatta zikredilen üç menakıbnameye sözü edilen Şii unsurların sonradan eklendiği bile düşünülebilir.Böylece ,Bektaşî ve Kızılbaş zümrelerinin tam olarak ancak Safevi propagandasıyla Şii inanç motiflerini tanıdığı ve benimsemeye başladığı gerçeği birkez daha kendini göstermiş olmakta , bu vesileyle Anadolu Türk heterodoksisine vücut veren ana faktörün Şiilik değil İslam öncesi Türk inançları olduğu da açık bir surette belirlenmiş bulunmaktadır.

Yaşadıkları coğrafyanın gereği olarak Türkler bir yandan doğuda Budist Çin kültürünün etkisine girerken , bir yandan da batı da Zerdüşti İran'ın inançlarıyla ilgilenmişler , diğer yandan da Maniheizm ve Mazdeizm'ide tanımışlardır.Değişik coğrafya ve iklimlerde , farklı kültürlerle , dinlerle , felsefi görüş ve düşüncelerle beraber yaşayan Türk toplulukları , bunları bazen yan yana , yani aynı zamanda , bazen de halef selef olarak yaşanmıştır. Bunlar yaşanırken karşılıklı etkilenmeler vuku bulmuş , zikredilen bu dinler ve kültürler yaşanırken onlara Türkler de bir şeyler ilave etmiş ve kendilerine has kılmışlardır.

Nihayet bunların yerini , daha önce hiçbir dinin yapamadığı bir biçimde çok geniş kitlelere yayılarak İslamiyet almıştır. Fakat İslamiyet'ten önceki dinlerin uzun asırlar boyu hasil ettiği etkiler kolay kolay sökülüp atılamamış , bazıları İslami isimler adı altında bazı Türk topluluklarında bütün kuvvetiyle yaşamaya devam etmiştir. Başka bir deyişle İslamiyet Türkler'in

¹⁷⁹ Bk. Ocak A.Y , Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri isimli eserinde en geniş ve mükemmel şekliyle bu konuları ortaya koymuştur.

inanç dünyalarının dibine inebildiği ölçüde eski dinlerinin kalıntılarını dışarı atmıştır. O halde Müslüman olan veya olduğunu iddia eden Alevi olsun , Sünni olsun her müslümana düşen en önemli görev , İslamiyet'i sağlam kaynaklardan (Kuran ve Sünnet) ciddi bir şekilde öğrenip inanç dünyasını derinleştirmektir. Dinini ana kaynaklarından öğrenen her Müslüman İslam öncesi inançlarından , dinine uygun olana daha kuvvetle sarılacak , dinine uygun olmayana da şiddetle reddedecektir. Özellikle Allah'a Peygamber'e inanan ve ehli beyte muhabbet besleyen hiçbir Alevi ve Sünni Müslüman , dini Peygamberi tamamen reddeden felsefi görüş ve düşüncelere inanmayacaktır. Çünkü son ve en mükemmel olan kendi dinini incelediğinde görecektir ki İslam dışı felsefe ve düşünce sistemlerinin savundukları fikirlerinin faydalı olanları daha mükemmel şekilde kendi inandığı dininde vardır.Üstelik bu fikir ve düşünceler sadece hayali ve teorik olarak değil İslam tarihinde özellikle "asrı saadette" bizzat yaşanmıştır.Adalet , eşitlik , insan hakları, düşünce özgürlüğü ,insanların refahı gibi esaslar Peygamber ve onun Raşit Halifeleri zamanında en mükemmel şekliyle yaşanmış ; bu asrın içerisinde zekat verilecek Müslüman kalmayacak kadar ekonomik refah , Hz Ömer gibi haşmetli devlet başkanına Minberde hutbede sorgu yapılabilecek kadar düşünce özgürlüğü , Hz Ali ile bir yahudiyi aynı hakim karşısında yargılayacak kadar eşitlik ve adalet ve daha binlerce örneğini verebileceğimiz tarihe altın harflerle yazılan bir dönem yaşanmıştır.

Pir Sultan Abdal'ın "iki kardeş karşı karşı salındı , ciğerciğim delik delik elindi " dediği Alevi Sünni çatışması tamamen vatanımızın milletimizin iyiliğini istemeyen İslam düşmanlarının istediği bir sonuçtur.Onlarca devlet kurmuş , tarihte medeniyetin en güzel örneklerini vermiş , tarihin en uzun ömürlü devletini yaşatmış bir neslin evlatları sağ-sol , Türk-Kürt , Alevi-Sünni gibi suni gruplara bölünerek birbirine düşman haline getirilmek isteniyor.Oysa asırlardır birlikte yaşayan acıyı , sevinci paylaşan birbirinden kız alıp vererek derin bağlar oluşturan aynı din , vatan , bayrak için şehit olan , adete et-tırnak gibi birbirine yapışan insanları bu gibi suni oluşumlarla ayırmak mümkün değildir. Aynı Allah'a , aynı Peygamber'e inanan , aynı ehli beyte gönülden muhabbet duyan ve bu muhabbeti dinin farz olarak emrettiği bir esas bilen , geçmişlerinde asırlar olan bu asil kardeşler bu dış kaynaklı oyunlara gelmeyecektir.

H.z. Ali Peygamber efendimizin damadı ve neslinin devam etmesine vesile olan zat olarak tüm Müslümanlar için çok önemli bir yere sahiptir. H.z. Ali efendimizin binlerce faziletlerini anlatsak bitiremeyiz. İlk Müslüman olan çocuk olan H.z. Ali efendimiz bütün ömrü boyunca Resülullah'ın en yakınında ve en büyük yardımcılarından olmuş bana göre H.z. Ömer'in şahadetinden sonra H.z. Ali'nin "Ömer'in ölümüne ağlıyorum .Zira Ömer'in ölümü , İslam için öyle bir gediktir ki , Kıyamete kadar asla kapatılamaz" dediği ve bu gediğin H.z. Osman'ın şahadetiyle iyice büyüdüğü İslam tarihinin en zor dönemleri için kader onu saklamış ve o da ilmi ,kahramanlığı ,celadeti , cesareti ile Müslümanlar bu zor günlerden geçirmiştir. Peygamberimiz H.z. Ali için "Ben ilmin şehriyim ,Ali onun kapısıdır" diyerek ne kadar önemli olduğunu ifade etmiştir.h.z. Ebu Bekir ; sürekli H.z. Ali'yi yanında görmek ister ve tüm zor meselelerde O'na dönerek "Bize çokış yolu göster ,Ya Eba'l Hasan" derdi.H.z. Ömer'de "Ali olmasaydı Ömer helak

olurdu.” , “Ortada karışık bir mesele var ama Hasan’ın babası yok” derdi.¹⁸⁰ Kendisinden önce gelen üç halifeninde en üst düzey hukukçusu olarak görev ifa etmiş hukuki mevzularda son söz hep H.z. Ali’nin olmuştur. Üç Halifeyede candan destek vermiştir.Mantar gibi her gün fitnelerin çıkarıldığı H.z. Osman döneminde yine en önemli desteği H.z Ali vermişti.Olaylar büyüyüp isyancıların H.z. Osman’ın evini kuşattıklarında H.z. Hasan Ve Hüseyin’i halifenin kapısına dikecek ve başına bir şey gelmemesi için tedbirler alacaktı.Şehadet haberini , yanında nöbet tutsunlar diye görevlendirdiği H.z. Hasan ve Hüseyin’den almıştı. Üzgünlerdi , ikisi elinden geleni yapmışlar ama kalabalık isyancılara karşı koyamamış şehadete engel olamamışlardı. Öyle de olsa H.z. Ali , çok hiddetlenmişti.Kendilerine karşı babalarının bu kadar hiddetlendiğine hiç şahit olmamışlardı.Madem Osman şehit edilmişti ; biricik peygamber torunları Hasan ve Hüseyin’in bedenleri , niye hala başlarının üzerinde taşımaya devam ediyordu ? Şöyle çıktı Hasan ve Hüseyin’e :“O’ na yönelen saldırılara mani olamadınız diyelim , öyleyse sizlerde O’nunla birlikte ölseydiniz ya ¹⁸¹

Bu vesileyle Peygamberimizin H.z. Ali efendimize yaptığı nasihatleri burada zikrederek hep o ikisini rahmetle anmak hem de okuyucularıyla bu kıymetli nasihatleri paylaşmak istiyorum. Peygamberimiz bir gün H.z. Ali’ye “Ey Ali sana bir takım vasiyetlerde bulunacağım , onları muhafaza eyle, eğer bu öğütlerimi yerine getirirsen hayır üzere olursun .” dedi ve nasihatlerini sıraladı:

“Ey Ali ; müminin üç alameti vardır:1.Namaz 2.Zekat 3.Oruç. Zalimin de üç alameti vardır: 1. Kendisinden aşağı olanı ezer. 2. Zalimlere yardım eder 3. Kendisi de her zaman ona buna zulmeder. Mürainin , yani gösterişcinin üç alameti vardır: 1.İnsanlara karşı gösterişli amel yapar , 2.Tenhada çok bozuk ibadet eder 3.Kendisini çok över. Münafiğin üç alameti vardır:1.Konuştugu vakit , yalan konuşur, 2.Sözünden döner 3.Emanete hıyanetlik yapar.

Ey Ali : Hiçbir kimseye kötülük düşünmeyesin.Bilmediğin kimseyi methetmeyesin.Sende olmayan bir şey ile başkasını kötülemyesin. Haris insan daima her şeyden mahrum olur. Cehaletten daha büyük fakirlik yoktur , akıldan daha faydalı mal yoktur.Kendini beğenmeden daha kötü bir haslet yoktur. İstisare gibi kıymetli bir unsur yoktur.Yakin gibi iman yoktur. Güzel ahlak gibi kıymetli bir cevher yoktur. Tefekkür gibi de kıymetli bir ibadet yoktur. Her şeyin bir afeti vardır. Sözün afeti de yalandır.İlmin afeti unutmaktır.İbadetin afeti riyadır.

Ey Ali , eğer oruçlu isen şu duayı oku: “Allah’ım senin için oruç tuttum , sana inandım , sana güvendim ve verdiğin rızık ile iftar ettim.” Oruçlu iftar açarken “ Bismillahi ya vesîğel mağfiredi iğfirli” diye iftarı açarsa , bağışlanır , günahları dökülür. Oruç , cehennem ateşine kalkandır.Ey Ali , güneşe ve aya karşı oturma , belki arkanı onlara doğru çevir.Çünkü aksi halde hastalık olur. Ey Ali Yasin suresini çok oku , çünkü onda çok büyük faydalar vardır. Yasini aç adam okursa tok olur. Korkan olursa korktuğundan emin olur.Mahpus okursa kurtulur , garip

¹⁸⁰ İbn Abdilberr , el- İstiab , c.3 , 1002,1103

¹⁸¹ Tevfik Ebu Alem , Ehlü’l Beyt el İmamü Ali , s.91

okursa uygun olur , misafir okursa seferinden dönmüş olur, can verenin üzerine okunursa ölüm ona hafif gelir , sabah okursa akşama kadar emin olur . Belalarından korunur.Ey Ali Cuma gecesi Duhan suresini okursan başışlanmış olursun. Ey Ali her namazdan sonra Ayetel Kürsi'yi oku. İçin nurlansın. Ey Ali Haşir suresini oku ki kıyamette her şerden emin olursun.Ey Ali güneşte çok oturma hastalık zuhur eder.Ey Ali zeytini çok ye , yağını da ayaklarına sür . Zira onun bir çok maddi manevi faydaları vardır.Ey Ali yolculukta tuzu yanında eksik bırakma , çünkü onun yetmiş kadar faydaları vardır.

Ey Ali, yemeğe besmele ile başla yemek bitince de Elhamdulillah de.Ey Ali ayı ilk defa gördüğünde tekbir getir ve Allah'a duada bulun.Aynaya baktığın zaman güzelliğine aldanma, o güzelliği sana veren rabbine şükret.Ey Ali , aslanı gördüğün veya bir sıkıntıya kaldığın zaman şu duayı oku."Allah her şeyden büyük ve yücedir.Allah'ım korktuğum şeylerden beni emin kıl çeşitli sıkıntılardan beni muhafaza eyle."

Ey Ali , bir dileğin varsa Ayetel Kürsiyi oku , inşallah dileğin kabul olur.Ey Ali gece namazını kıl . Bir koyunu sağacak kadar olsa bile seherde Rabbine yalvar, günahlarının başışlanmasını iste. Ey Ali , yalnız yola gitme , çünkü şeytan yalnız olan insanla çok uğraşır , yolculuk esnasında ıssız yerlere girme Ey Ali , çocuğun olursa , sağ kulağına ezan , sol kulağına kamet yap, şeytan ona daha bir şey yapamaz .Ey Ali sana bir zorluk gelirse şu duayı oku: "Allah'ım Muhammet ve onun sülalesi hürmetine bizi affet " Bir şehre girerken şunu oku , "Rabbim beni bir mübarek yere kondur, konaklayanların en hayırlısı sensin" Ey Ali , münakaşadan sakın , fitnelerden uzak ol. Peştemalsız hamam girme , çünkü bakan ve bakılan melundur.Şehadet parmağına yüzük takma , çünkü bu , Lut kavminin amelidir.

Ey Ali, rüku ve secdede tesbih oku, dileniye kovma. At üzerinde bile gelse kovmaman lazımdır .Sadaka verneye özen göster, çünkü sadaka fakir eline girmeden Hakkın rızasına ulaşır.. Ahlakın güzelleşmesini de Rabbinden iste. Ey Ali , öfkeden uzaklaş , şeytan gelip seni yoldan çıkarmasın , şakalaşmadan uzak ol , ciddi olmaya gayret et. Ey Ali , ihlası çok oku ki fakirliğin önlensin , zinadan sakın çünkü onda üç kötü haslet vardır . Ömrü kısa olur . Zenginliği olmaz . ahrette azabı ağır olur. Ey Ali eve girerken selam ver ki bereketin çok olsun , fakirlere ve miskinlere yardım et.Hak Teala sana muhabbet eder , sadakayı devamlı ver . Çoluğunun çocuğunun nafakasını kısıma .Hayvana bindiğin zaman şu duayı oku "Bizi mükerrem kılan ve İslamı bize nasip eden Allah'a hamdu sena ederim.Muhammedi bize bahşeden Allaha hamd ederim .Allah'ım beni başışla , çünkü günahları senden başka kimseler başışlayamaz " Allah meleklerine buyurur : "Ey meleklerim şahit olun ki kulum bilir ki , benden başka günahları başışlayan yoktur.Şahit olun ki kulumu ben başışlayacağım."

Ey Ali yalanlardan sakın ki yalan yüz karasıdır. Yalan söylemek dünyada ve ahirette büyük azaba sebeptir. Gyıbet orucu bozar , sevabını alır . Söz gezdirmekten uzak ol.Yalan yere sakın yemin etme. Ey Ali diline sahip ol , çünkü kıyamette insan ilk defa dilinden sorulacaktır.Hırstan haris olma , uzak ol , çünkü babanı hırs cennetten çıkarmıştır. Ey Ali kimseye haset etme , çünkü

haset sevapları yakar , odunu yaktığı gibi , misvağı kullan , çünkü onda hasseler vardır. Allah'ın rızası ondadır ve dişleri parlatmaya sebeptir.

Ey Ali dört şey kötü alametlerdendir: Göz yaşının akması , uzun ümitler içerisinde kalmak , dünyayı aşırı derecede sevmek , kalbin kararması. Ey Ali , seni dört şeyden sakındırırım.Hasetlikten, hırstan , yalandan , öfkeden. Ey Ali iyi bil ki insanların en kötüsü yalnız başına yola giden , verilen nimeti beğenmeyen , hizmetçisini döven , hayır istemeyen ve şer işlerden uzaklaşmıyandır.Ey Ali sana vasiyetim bunlar ve bunlara benzeyen meselelerdir.Bunları hıfzet ve bunlarla amel eyle.¹⁸²

Kuran'ı Kerim'de Cenabı Allah Resulünün ağzından bizden şunu istiyor ve şunu emrediyor. " De ki (ey habibim) ben bu tebliğime karşılık sizden **akrabamı** (ehli beytimi: Hz Ali , Hz.Fatma , Hz Hasan ve Hz. Hüseyin) **sevmeniz** dışında bir şey istemiyorum.¹⁸³ Biz de bu emre uyuyor ve ehli beyti seviyoruz. Yezidin ve Emevi Hanedanı'nın ehli beyte yaptığı zulümleri kınıyoruz. Cenabı Hak Kuranı Kerim'de "Kimse Kimsenin suçundan dolayı cezalandırılmaz"¹⁸⁴ hükmünü koymuştur. Tüm Müslümanlar o zulüm ve yanlışlardan beridir. Hz. Hüseyin'in zulme karşı çıkarak şehit oluşunu tüm Müslümanlar olarak alkışlıyor , iftihar ediyor ve zalime karşı koymada bir sembol olarak görüyoruz. Onun için ben bu küçük , mütevazı çalışmamamın sonunda her iki tarafı da İslam Kardeşliği , ehli beyt muhabbeti etrafında toplanmaya , birlik ve beraberliğe çağırıyorum. Aradaki küçük problemlerin konuşularak ve ortak çalışmalarla aşılabacağına yürekten inanıyorum. Yüce Mevlamızdan bu ayrılıkların ortadan kalkarak ittifaka dönüşmesini temenni ediyorum. Bu sayede omuz omuza vererek insanlık tarihine altın harflerle yazılacak güzelliklere imza atmış bu milletin evlatlarının bir araya gelerek daha büyük başarılar imza atacaklarına inancım tamdır. Biz bu inanç ve düşünceyle bu eseri hazırladık. Bu konuda yüreği bu dertten yanık bir şeyler söyleyecek , bir şeyler yazacak vatan evlatları muhakkak vardır.Biz onlara kapı aralayabilirsek bahtiyar oluruz.

Başarı niyeti halisenin refikidir.

BİBLİYOGRAFYA

1. Abdulkahir El Bağdadi , el-Fark beynel-Fırak (Mezhepler Arası Farklar) , çev.E.Ruhi Fıglalı
2. Algül Hüseyin , İslam Tarihi , Gonca yay.
3. Atalay Besim , Bektaşilik

¹⁸² Muhyiddini Arabi ve Fütühatı Mekkiyeden Tavsiyeler , Yasin K.Evi , s.247

¹⁸³ Kuramı Kerim , 62/23

¹⁸⁴ Kuramı Kerim ,

4. B. Larousse. Ansiklopedi
5. Bayram Mikail, Ahi Evren Kimdir , Türk Kültür Dergisi,
6. Belazuri ,Fütuhul Buldan
7. Benekay Yahya , Yaşayan Alevilik
8. Boratav P. Naili , Türk Folkloru
9. Buhari,Kitabul Fiten
10. Cüveyni I ,
11. Doğuştan Günümüze İslam Tarihi,
12. Ebu Davut,Sünen
13. Ebul Ferec Tarihi
14. Eliade, Shamanism
15. Eröz Mehmet , Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik
16. Eröz Mehmet , Gök Tanrı İnancı ve Alevilik ve Bektaşilik
17. Esin Emel , İslamiyet’ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam’a Giriş , s.135
18. Esin Emel , Türk Kozmolojisi
19. Gövsa İ. Alaeddin , Sabatay Sevi
20. İbn Abdilberr , el- İstiab, Yusuf İbn Abdullah İbn Muhammed
21. İbni Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, çev.İ.Parmaksızoğlu
22. İbni Fazlan Seyahatnamesi ,
23. İnan A.Kadir , Şamanizm
24. İnan Abdulkadir , Makaleler İncelemeler
25. İnan Abdulkadir , Makaleler İncelemeler
26. İnan Abdulkadir , Tarihte ve Bugün Şamanizm
27. İslami Hareket Anadolu I, İslamoğlu Mustafa
28. İzgi Özkan , Moğolların Ortaya Çıkışına Kadar Türklerin Çinlilere Tesirleri
29. J.A. Boyle, Orta Çağda Türk ve Moğol Şamanizmi , çev.O.Ş.Gökyay
30. Kafesoğlu İbrahim, Eski Türk Dini , s.22,23 , Köprülüzade , Türk Tarihi Dinisi
31. Köprülü , “Türk Edebiyatının menşei” , Edebiyat araştırmaları , Ankara , 1966
32. Köprülü , Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar
33. Köprülü , Türk Tarihi Dinisi
34. Köprülü Fuat – Barthold W. İslam Med. Tarihi
35. Köprülü Fuat , İslam Medeniyet Tarihi , s.88
36. Köprülü Fuat , Kuruluş , s.91,92
37. Köprülü Fuat , Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu
38. Köprülüzade , Bektaşiliğin Meseleleri
39. Köprülüzade , Eski Türkler’de dini-sihri bir anane “yat taşı”

40. Köprülüzade M. Fuad , İnfluence
41. Köprülüzade M. Fuat , Anadolu'da İslamiyet
42. Kuranı Kerim
43. Melikoff , Abu Müslim
44. Menakıbı E. Kirmani,
45. Menakıbı Hacı Bektaş Veli
46. Menakıbı Kudsiye
47. Menakıb-ı Kudsiye
48. Muhyiddini Arabi ve Fütühatı Mekkiyeden Tavsiyeler , Yasin K.Evi
49. Ocak Ahmet Yaşar , Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri
50. Ohlmarks
51. Ostrogorsky G., Bizans İmp.Tarihi, çev.İşiltan F.
- 51.Ö.L.Barkan , Kolonizatör Türk Dervişleri
52. Ögel Bahaeddin , Türk Mitolojisi
53. Radloff W. , Sibirya'dan , çev.Ahmet Temir , c.2
54. Sadettin Buluç, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11
55. Tevfik Ebu Alem , Ehlü'l Beyt el İmamü Ali
56. Togan Z. Velidi , Umumi Türk Tarihine Giriş
57. Turan Osman , Cihan Hakimiyeti I ,55
58. Vilayetname Sultan Şucauddin
59. Vilayetname-i Abdal Musa
60. Vilayetname-i Hacım Sultan
61. Vilayetname-i Otman Baba
62. Y.Nuri Öztürk ,Kuranı Kerim Meali, s.593,Düşünce mad.
63. Yalpkaya Şerafettin , Eski Türk An'anelerinin Bazı Dini Müesseselere Tesiri , II.Türk Tarih Kongresi ,İst.1943
64. Yınanç M. Halil,Anadolu'ya İlk Türk Akınları,Ülkü yay
65. Zillioğlu Mehmet, Evliya Çelebi Seyahatnamesi
66. Ziya , İstanbul Dergisi , 1 Temmuz 1946